گەشتێکی پێش ٢٠٠ ساڵ بە کوردستاندا

سەفەرنامەی جۆن ماکدۆناڵد کنییەر بۆ کوردستان (ساڵی ١٨١٤)*

(بەشی یەکەم)

وەرگێڕانی لە فەڕەنسەییەوە:
د. نەجاتی عەبدوڵڵا**

پێشەکیی وەرگێڕ

سێر جۆن ماکدۆناڵد کنییەر (کارندەن، ١٧٨٢/٢/٣- تەبریز ١٨٣٠/٦/١١)، لیۆتینان- کۆلۆنێل، گەڕۆگ، جوگرافیاناس و دیپلۆمات، کوڕی جۆن ماکدۆناڵدی چاودێری گوومرگ و خاتوو سیسیلیا ماریا کنییەر بوو. ساڵی ١٨٠٢ کاندید بووە بۆ قوتابخانەی سەربازیی ئەفسەرایەتی لە لایەن سێر ولیام بێنزلییەوە و تا مردنی هەر بە ناوی ماکدۆناڵد لە ڕیزەکانی سوپای هیندیدا ماوەتەوە. ١٨٠٤/٩/٢١ بوو بە ئالاهەڵگر لە سوپای پیادەی مەدرەس*. ساڵی ١٨٠٧ بوو بە لیۆتینان (مولازیم) و ١٨١٨ بوو بە کۆلۆنێل و وەزیری سەرکردە لە مالابار و کانارا. ١٨٠٨-١٨٠٩ لەگەڵ مسیۆنی مالکۆم چووە بۆ ئێران و دوایی بۆ ماوەیەك لە (بوشەهر) کاری کردووە و چەندین سەفەری بەناو ئێراندا کردووە. ١٨١٠ لە ڕێی بەغداوە چووەتە مووسڵ و دیاربەکر و ئەستەنبووڵ و لە ڕێی ئەسپانیا و پورتوگالیشەوە چووەتە ئینگلستان. دواتر بە ئەرکێکی سەربازی ڕەوانەی باکووری ئەورووپا کراوە. بەڵام دوایی جارێکی دیکە چووەتەوە بۆ ئەستەنبووڵ و سەری لە ئاسیای بچووك، قوبرس داوە و گەڕاوەتەوە بۆ ئەستەنبووڵ، لەوێشەوە ساڵانی ١٨١٣-١٨١٤ سەری لە کوردستان و بەغدا و بۆمبای داوە. کنییەر لەم سەفەرەیدا، کە ئێمە ئێستا کردوومانە بە کوردی، مەبەستی بووە دوای کاروانی (*دە هەزار کەسەکە*)ی سەرکردەی یۆنانی ئیگزینۆفۆن بکەوێ و شوێنپێ و جوگرافیای کاروانەکە دیاری بکا. ئەم سەفەرە کە ساڵی ١٨١٤ بۆ کوردستان کراوە، ١٨١٨ لە لەندەن بە بەرگێگ بە ناوی (*سەفەر بەناو ئاسیای بچووك، ئەرمەنستان و کوردستان لە ساڵانی ١٨١٣-١٨١٤دا*)[1] چاپکراوە. هەر هەمان ساڵ سەفەرنامەکە کراوە بە فەرەنسایی و بە دوو بەرگ لە پاریس بڵاوکراوەتەوە[2]. کنییەر، ساڵی ١٨٢٤

بنکەی ژین www.zheen.org

* سەرچاوە: ئەم سەفەرنامەیە لەم چاپە فەڕەنسەییەوە کراوە بە کوردی:

John Macdonald Kinneir, *Voyage dans l'Asie Mineure, l'Armenie et le Kourdistan, dans les annees 1813 et 1814, suivi de remarques sur les marches d'Alexandre et la retraite des Dix* Mille. Traduit de l'anglais par N. Perrin, imprimerie de J. Smith , Paris : Gide fils, 1818, Vol II, pp : 119-160.

لەگەڵ ئەم چاپە ئینگلیزییەش بەراورد کراوە و برێك پەراوێز و شوێن بەگوێرەی چاپە ئینگلیزییەکە ڕاست کراونەتەوە:

-John Macdonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the years 1813 and 1814 ; with remarks on the marches of Alexander and retreat of the Ten Thousand*. London : John Murray, 1818, pp:365-392.

** ئەندامی کارا و جێگری سەرۆکی (ئەکادیمیای کوردی).

* Madres infantry

[1] John Macdonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the years 1813 and 1814 ; with remarks on the marches of Alexander and retreat of the Ten Thousand*. London : John Murray, 1818, 1 vol. (XII-603 p.)

[2] *Voyage dans l'Inde britannique : contenant l'état actuel de cette contrée, l'histoire de la guerre des Anglais contre Holkar et Scindiah, l'histoire de Shah-Aulum, Empereur du Mogol, et la description*

پۆستێکی بەرز لە کۆمپانیای ڕۆژهەڵاتیی هیند وەرگرتووە و لە تاران نیشتەجێ بووە. ڕۆژی ١٨٣٠/٦/١١ لە تەبرێز کۆچیدوایی کردووە. دواجار دەمەوێ ئەوە بڵێم، ئەم وەرگێڕانەی ئێمە لە ڕووی چاپە فەرەنساییەکەوە کراوە بە کوردی، بەڵام لەگەڵ چاپە ئینگلیزییەکەش بەراورد کراوە و لە زۆر شوێندا لە ڕووی چاپە ئینگلیزییەکەوە دارێژراوەتەوە. ئێستا کە وەرگێڕانی ئەم کتێبە بە کوردی بۆ یەکەمین جار لەسەر لاپەڕەکانی گۆواری خۆشەویستی "ژین" بڵاودەبێتەوە، زۆر خۆشحاڵم، کە دوای حەوت ساڵ زیاتر لە وەرگێڕانی ئەم کتێبە بۆ سەر زمانی کوردی، وا ئێستا بەشێکی ڕووناکیی چاپ دەبینێ.

**

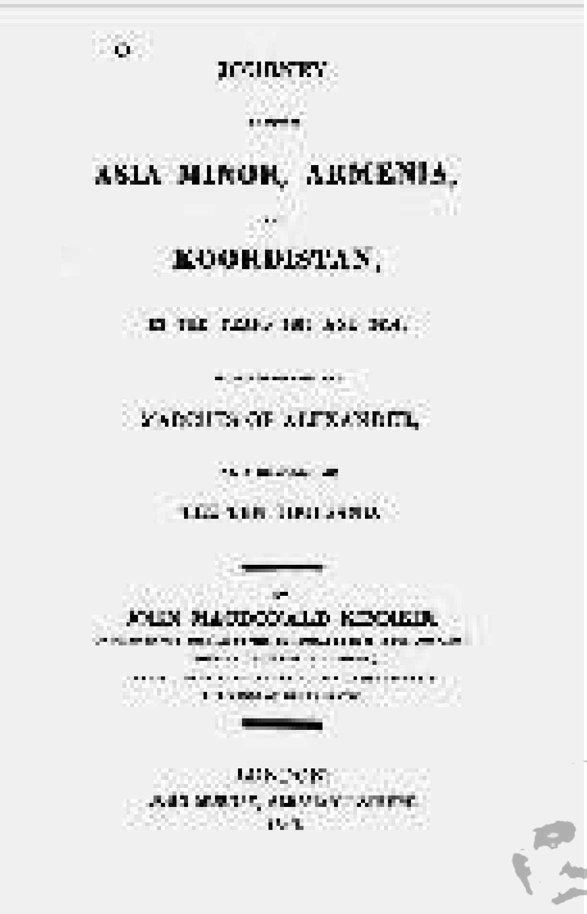
JOURNEY
ASIA MINOR, ARMENIA,
KOORDISTAN,
MARCHES OF ALEXANDER,
JOHN MACDONALD KINNEIR.

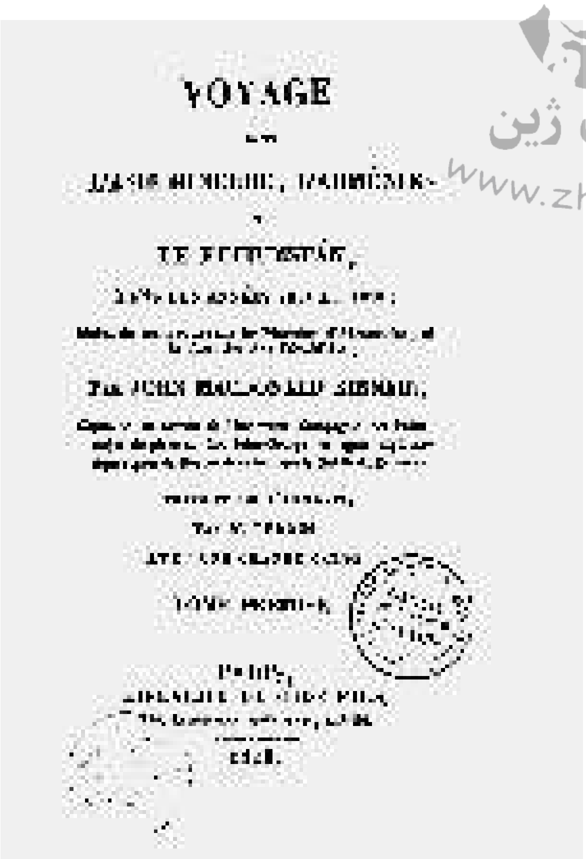
VOYAGE
L'ASIE-MINEURE, L'ARMÉNIE
LE KOURDISTAN,
PAR JOHN MACDONALD KINNEIR,
TOME PREMIER.
PARIS,
1818.

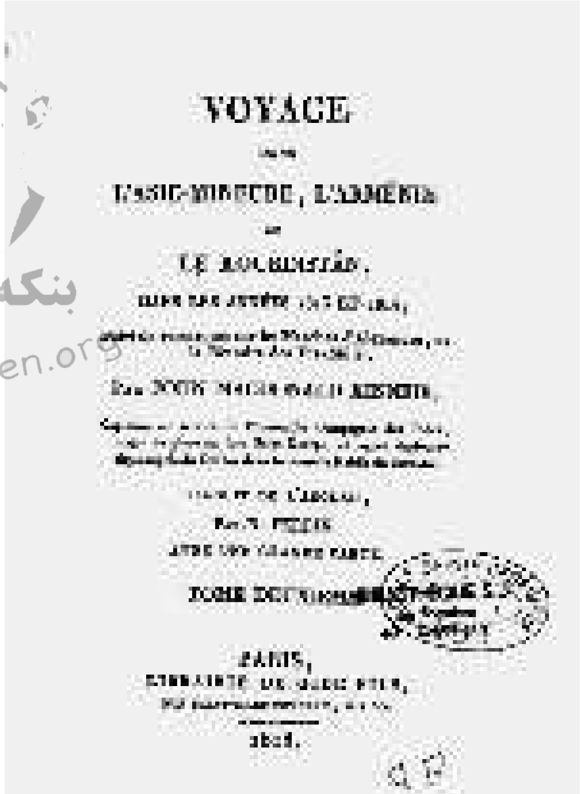
VOYAGE
L'ASIE-MINEURE, L'ARMÉNIE
LE KOURDISTAN,
PAR JOHN MACDONALD KINNEIR,
TOME DEUXIÈME.
PARIS,
1818.

des mœurs et usages de ce pays... / (Paris : Gide fils, 1818), also by William Thorn (page images at HathiTrust)

وەسپی پاشالیکی ئەرزەڕۆم،
گەیشتن بە بتلیس

پاشالیکی ئەرزەڕۆم[*] یەکێك لە پان و پۆڕترین و گرینگترین پاشالیکەکانی ئیمپراتۆریای تورکە، پلەکەی تەنیا لە خوار پاشالیکی میسرە و هاوشانی پاشالیکی بەغدایە، تا سنووری ئێران و جۆرجیا و بەسەر لیزگیس و مێنگریلیدا دەڕوا و تا سنووری خاکی ڕووسیا درێژدەبێتەوە. دەسەلاتی پاشا بەسەر تەواوی بەگەکانی کوردستاندا لە لای باشوورەوە تا سێرت و لە ڕۆژئاواشەوە تا عەرەبگیر ڕادەگا. ئەحمەد، پاشای ئێستەکەی ئەرزەڕۆم، حاکمی ئیبرایلی بوو وەختایەك ڕووسەکان ئەم شوێنەیان داگیرکرد، هەڵسوکەوتی قارەمانانەی کە لەم دەرفەتەدا نووراندی، شەرەفی (وەزیری-ئەعزەم)یان پێبەخشی، بەلام پاش ئەوەی لە رووتچۆك لە لایەن لۆتوسۆڤەوە تێکشکا، ڕەوانەی ئەرزەڕۆم کرا و لەوساوە تا ئێستە هەر لەوێ ماوەتەوە. ئەم پاشایە، پیاوێکی کارامە و توانایە. دانیشتووانەکەی لەسەر ئەوە کۆکن بڵێن: ئەم پادشایە بە حیکمەتەوە حوکمڕانی ئەم هەرێمە دەکا و پیاوێکی مێشکراوەیە.

ئەرزەڕۆم[3] لە سەردەمی بێزەنتییەکاندا بە ناوی (ئەرز)[**] ناسراوە، کە یەکێك لە گەورەترین شارەکانی ئەرمەنستان[4] بووە و کەوتووەتە ناو پێدەشتێکی جوان، لە چوار یا پێنج میلی خوارووی لقی ئەلیجەکی ڕووباری فوراتەوەیە. خانووەکانی بچووك و پیسن، هەندێکیان لە بەرد و هەندێکیشیان لە دار و خشتی قوڕین دروستکراون. پەنجەرەکانی لە جیاتیی شووشە بە کاغەز چەسپ کراون. قەلاکە -کەموزۆر- کەوتووەتە جەرگەی شار، (یا ناوەڕاستی ئەوەی کە بە مانای تەواوی وشەکە پێی دەوترێ قەراغی شار)، دەوراندەورەکەی سێ یا چوار میلە و دیوارەکانی لە ڕەوشێکی باشدان، لە دەورانی کۆندا لەسەر شێوازی کۆن و بورجی گۆشەدار دروستکراون، ئەو بەردانەی کە لە دروستکردنی خانووەکاندا بەکارهێنراون، بەردی نایابی ڕەنگخۆڵەمێشین، لە چیایەکانی دەوروبەر وەرگیراون. پاشا و زۆربەی بەشی دانیشتووانی تورکەکانی شارەکە لەناو شوورەکەدا دەژین، کە چوار دەرگەی هەیە، بەلام هیچ دەرگەیەکیان شایانی وەسپێکی تایبەتی نییە. وەك دەڵێن: شارەکە لە پازدەهەزار خێزانی موسوڵمان، سێهەزار و حەوتسەد ئەرمەن و سێسەد ئەرمەنی کاتۆلیك[°] و سێسەد و پەنجا گریك پێك دێ. ئەرمەنەکان دوو کڵێسە و یەك ئەسقوفییە و کاتۆلیك و گریکەکانیش هەر یەکەیان یەکێکیان هەیە. شارەکە نزیکەی پەنجا مزگەوت، بیست خان، حەڤدە حەمامی گشتیی لێن. ئولو-جامی یا مزگەوتی گەورە، دەڵێن ئەوەندە ماڵ لای خوارەوەی هەیە، بۆ داڵدەدانی سێهەزار کەس دەبێ. لە حاڵێکدا ئەگەر هەر هێزێکی گەورەی ئەوروپایی دەست بکا بە داگیرکردنی ئێران یا هیندستان، بێگومان لە ڕۆژهەلاتی کۆنستانتینۆپل بەولاوە هیچ شوێنێك نییە ئەوەندەی پێدەشتی ئەرزەڕۆم باش بێ بۆ کۆکردنەوەی هێزێکی زۆر. ئەسپ و چارەوی تێدا زۆرن و لە بازاڕی گەورە دەتوانرێ ئالیکی بەهارە و هاوینەی لێ بەردەست بخرێ و دەر و ناوچەکانی دەوروبەری ئازووقەیەکی زۆری گەنم بەرهەم دەهێنن. ڕێگەکانی شارەکە، لەم وەرزەی ساڵدا نایاب و زۆر ئاسوودەن بۆ گواستنەوەی تۆپخانە لە هەموو لایەکی ولاتدا. خەڵکی ڕەسەنی شارەکە بەشێکی زۆری ژمارەی ئەو گالیسکانەی کە بەکاریاندەهێنن، بە مانگا ڕایاندەکێشن. خەڵکی شارەکە پێوەندییێکی زۆر توندوتۆڵی بازرگانییان لەگەڵ تەواوی شارە

---

[*] Arz-Roum

[3] پرۆپۆکیوس باسی (ئارزەنە)ی ئەو دیوی (نیمفاکیوس) دەکا.

[**] Arz

[4] ئێمە بە تێپەڕبوون بە زنجیرە چیای بەرزی (قاپ-داغ)دا چووینە ئەرمەنستان. وەسپێکی کورتی ئەم شانشینەم لە (*یادداشتنامەکەم لەبارەی ئێرانەوە*)دا بەدەستەوە داوە.

[°] هیچ کاتۆلیکێکی ئەرمەن نایەوێ منداڵەکانی بکوتێ، چونکە پاپا، وەك ئەوەی ئەوان دەڵێن، بە فەرمانێکی پاپایی کتانی بە فەرمانێکی پاپایی قەدەغە کردووە، ئەگەرنا لە کڵێسە دەردەکرێن.

بنکەی ژین www.zheen.org

گەورەکانی تورکیا و ئێراندا هەیە، بە تایبەتی لەگەڵ کۆنستانتینۆپل، بەغدا و یەریڤان. کەرەستە سەرەکییەکانی هەناردەکردن بریتین لە قورقشم و مس، کە لە کانەکانی چیای تۆرۆس بەرهەم دەهێنرێن و هاوردەکراوەکانیش بریتین لە: پەمۆ، برنج، ئاوریشم، شەکر، قاوە و قوماشی ئەوروپایی. ئەرزەڕۆم ماوەی بیست‌وچوار سەعات لە (ئەرزەنجان) و چل‌وهەشت سەعات لە (مووش) و سی‌وشەش سەعاتیش لە (قارس)ەوە دوورە. چەندین سەرنجدانی دووبارەبووی کات و بەرزایی شارەکە، بۆ پانایی ئەم شارە هێلی پانیی °٣٩ °(٥٨) ی باکووری بەدەستەوە داین.

بەشی گەورەی سپێدەی دواتری ئەو بەیانییەی کە گەیشتینە ناو ئەم شارە، بەکارهێنرا بۆ کۆکردنەوەی زانیاری لەبارەی باشترین شێوازەوە بۆ گرتنەبەری ئەو ڕێگایەی کە تا بەغدا لە بەرمان مابوو. بابەتی سەرەکیی خواستی ئێمە ئەوەبوو بتوانین شوێن ڕێگەی کاروانە *(دە هەزارکەسییەکە)* بکەوین، وەك چۆن دەمانزانی کوردستان تەنیا دوو ڕێگەی لێیە: یەکەمیان بە (پاولۆ) و (دیاربەکر)دا و ئەوی دووەمیشیان بە (بتلیس) و (سێرت)دا دەڕوا. ئێمە ئەوەی دووەممان هەڵبژراد، وەك ئەوەی زۆرتر ڕێی تێدەچوو یۆنانییەکان گرتبێتیانە بەر. چ ئەم ڕێگەیە و چ ئەوی دیکەیان -وەك دەڵێن- سیخناخ بوون لە تالانچی. بەلام ئەم هۆیە بە هیچ شێوەیەك ئێمەی ساردنەکردەوە و وەك چۆن ئەسپەکانی ئەرزەڕۆم بەناوبانگن بەوەی کە ئەسپی بەرزبەرزن و توانایان هەیە و شێوەیان جوانە، بۆیە بڕیارم دا سێ یا چواریان بکڕم و دواتر دەرفەت دەقۆزمەوە بۆ ئەوەی هی دیکە لەسەر ڕێگە بەردەست بخەم. سپێدەیەك ژمارەیەکیان بۆ هێنایان، بەلام هیچێکیان ئەوە نەبوو کە ئێمە دەمانویست، گەورە، چالاك، ئەسپی زۆر گونجاو بوون بۆ کاری ئەسپسواری یا بۆ غارغارێن، بەلام ئەوەندە تایبەت نەبوون بۆ ڕۆیشتنی دووروودرێژ وەك ئەسپەیلی چکۆلەی عەرەبی. لای من هەموو توخمە ئاژەڵەکان لە ئەرزەڕۆم زۆر جوان بوون، مانگا، بزن و هەتا ئەو سەگانەش کە لێرە قەوارەیەکی زۆر گەورەتریان لە هیی هەموو ئەو دەر و وڵاتانەی وا من تا ئێستە سەرم لێ داون، هەیە. ئەو سەگانە بە قەوارە ئەوەندەی گورگ دەبن، تووکێکی زۆر نایابی درێژ جەستەیان دادەپۆشێ، سەرێکی زلیان هەیە و خۆپەسندییەکەیان بێوێنەیە.

سپێدەی ٢٢ی مانگ کاتی دەرچوونمان دیاریکرد، وێڕای گەڕان و سووڕانمان لە بەشێکی ڕۆژەکەدا، کەچی نەمانتوانی تەتەرەکەمان بدۆزینەوە، ئێوارەکەی بە بیانووی چوونە لای پاشا بۆ پاسپۆرتی ئێمە لە شار دەرچووبوو، بەلام لە جیاتیی ئەوەی ئەرکی خۆی جێبەجێبکا، شەو لەگەڵ برێك لە هاوڕێیەکانی خواردبوویەوە و تا دەمەدەمی سەعات سێی پاش-نیوەڕۆ نەگەڕایەوە. سەعات چوار سواری ئەسپەکان بووین و بە بەرزاییەکانی پشتەوەی شاردا دەرچووین. لە پێنجەمین میلدا، دابەزینە ناو دۆڵێك کە پێدەشتێکی جوان لە دەستەچەپمان و زنجیرەچیایەکی بەرز لە دەستی ڕاستمان بوو و بەرانبەر بە ئێمە درێژ دەبووەوە. لە حەوتەم میلدا بەناو جۆگەلەئاوێکی بەخوڕدا پەڕینەوە، کە لە باکوور–ڕۆژهەڵاتەوە ڕاستەوخۆ لەودیو ئاواییی (نەددیکوا)* وە هەڵدەقوڵا. لە هەشتەم میلدا گەیشتینە ئاواییەکی دیکەی چکۆلە کە تەتەر و سوورجییەکان بە بیانوی ئەوەی بە خۆیاندا ڕاناپەرموون بە شەو سەفەر بکەن، ویستیان لێی بوەستن، بەلام ئێمە بە هیچ شێوەیەك گوێمان بەو پێشنیازە نەدا و پێمان داگرت لەسەر ئەوەی کە درێژە بە ڕۆیشتنەکەمان بدەین. کاتی دەرچوونمان لەم گوندە، دەستمان کرد بە سەرکەوتنە سەر زنجیرەچیایەکی سەخت کە خوارووی کەنارەکانی لە سۆنگەی بەفر تووانەوەوە ئاوێکی زۆر و بەخوڕی لێوە دەهاتە خوارەوە. چارەگە سەعاتێك پێش خۆرئاوابوون، گەیشتینە لووتکەی چیایەکە، پلەی گەرما °٤٨ی فەهرەنهایت ($11\frac{1}{2}$) بوو. لەوێوە کەمێك دابەزین و دوای ئەوەی درێژەمان دا بە ڕێکردن بەناو ئەم چیایانەدا، بەردەوام بەناو ئاوێکی بەخوڕی

---

* Neddykoi

تیژڕۆدا دەڕۆیشتین تا نیوەشەو. ڕووناکیی ئەستێرەکان ئێمەی لەوە گەیاند کە سوورجییەکان ڕێگەیان ون کردبوو، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا هەر پێیان دادەگرت و ئەوەیان دوویات دەکردەوە، کە ئێمە لەسەر ڕێگەی ڕاستداین. دواجار بە زەحمەتییێکی زۆر توانیمان وایان لێ بکەین بوەستن، تا ئەوەی ڕۆژ دەبێتەوە. ئەوان بانگەشەی ئەوەیان دەکرد کە ترسناکە لەوێ بوەستین، چونکە ئەو شوێنانە پڕن لە دز. سەرماکە سارد و مووچڕکهێن[٦] بوو. جۆری زۆنگاوی و شێی زەوییەکە وایانکرد فەرمان بە خزمەتکارەکەم بدەم قاڵییەکان ڕابخا، بەڵام تەتەرەکە کە هێشتا سەرخۆشییەکەی بەرینەدابوو، ڕێگەی لە سورجییەکان گرت باری ئەسپەکان دابگرن، بە شێوەیەک ناچار بووین لەسەر گیای تەڕ ڕابکشین. ٢٣ی مانگ لەگەڵ خۆرهەڵاتن، تەرمۆمەتر لە $\left(1\frac{1}{2}\right)$ ٣٦°دا بوو، شەختەیەکی سووک زەوییەکەی داپۆشیبوو، خۆمان لە نزیکی سەرچاوەی ڕووبارێک، کە دواجار زانیمان ئاراسە[٧]، بینیەوە: سوورجییەکان سەرسەختانە لەسەر ڕای خۆیان لەبارەی ڕێگەکەوە سوور بوون و نەدەهاتنە خوارەوە، بەڵام گۆڕینێکی ئاڕاستەی قیبلەنوماکە ئەوەی فێرکردین کە ئەوان لەسەر هەڵەن و دوای گفت‌وگۆ، بەڵام بە ئاسانی نا، توانیمان وایان لێ بکەین ئاڕاستەی پێچەوانە بگرینەبەر. ڕۆیشتین بەرەو باشوور بەناو دۆڵێکی بە پیت، بەڵام نەچێنراودا، بە درێژاییی کەناری چەپی ئاراس، کە داربی و دار و درەختی زۆر دەوریان دابوو، نوای شێر، پڵینگ و بەرازەکێوی بوو. لە شەشەم میلدا ئەو ڕێگەیەمان دۆزییەوە کە سوورجییەکان شەوی پێشوو لێیان ونکردبووین و لە حەوتەم میلدا، گەیشتینە دەربەندێك، لای ژمارەیەك چینی خوێ کە دوای ئەوەی ئەم چاڵاوە ئاوە لە چەند بیرێکەوە ڕاکێشراوانەمان تێپەڕاند، ڕووبارەکە بەرەبەرە بە هەڵم بووبوو و توێژێکی خوێی لەسەر زەوییەکە بەجێهێشتبوو. پاش ماوەیەك دواتر جارێکی دیکە لە ئاراس پەرینەوە و لە نۆیەم میلدا، گەیشتینە ئاواییی (تاتووس)، کە هەشت سەعات یان بیست میلیك لە ئەرزەڕۆمەوە دوورە. ئەو وڵاتەی کە پێیدا دەڕۆیشتین، لەوەرگەیەکی نایابی هەیە، کە بەسەر دامێنی بەرازاییەکاندا دەڕوانێ و دۆڵەکانی بەپیت‌وفەڕن، بەڵام هەمووی لە چۆڵەوانییەکی نەچێنراو بەدەر، هیچی تر نییە. سەختیی وەرزەکان و خەوشی نوای بێشەڵانەکان وایان لێ کردووە ژیانی تێدا نەبێ. چەند سەعاتێك لە (تاتووس) بۆ حەسانەوەی خۆمان و ئەسپەکانیشمان وەستاین، شەوی ڕابووردوو هیچمان نەخواردبوو: کاتی دەرچوون لە گوندەکە، سوورێکمان دا بە دەوری زنجیرەی ئەو گردۆڵکانەدا کە (دۆڵی ئاراس)یان لە بەرچاوی ئێمە دەشاردەوە و لێرەدا ناوی تاتووس-سوو* ی هەڵگرتووە. ڕێگەکە بە ناو وڵاتێکی پچڕپچڕ و بەرز و نزماییدا دەڕۆیشت، کە ناچاربووین بەبێ وەستان سەربکەوین و دانەبەزین تا نۆیەم میل. جارێکی دیکە سەرلەنوی گەیشتینەوە کەناری ئاراس** . ئەم ڕووبارۆچکەیە، لەو شوێنەدا کە ئێمە بۆ یەکەم جار بینیمان، تەنیا جۆگەلەیەکی بچووك بوو و

---

[6] لە باسکردنی داگیرکردنی ئەرمینیادا لە لایەن لۆکیۆلوسەوە، پلۆتارك دەڵێ گەنمەشامی لە ناوەڕاستی قرچەی گەرمای هاویندا دەچێندرێ، لە کۆتاییی یەکسانیی شەو و ڕۆژ لە پاییزدا، پلەی گەرما هێندە سارد دەبێ وەك زستانی لێ دێ، تەواوی ناوچەکە دەگرێتەوە -بەگوێرەی ئەم مێژوونووسە- بەفر دەبارێ، ڕووبارەکان دەیبەستن. ناوچەکە چیاییە، تورلەڕێگەکان تەسك و تەنگەبەرن و لە کاتی شەواندا، سوپا ناچار بووە لە چەندین شوێنی زۆنگاودا، کە بەفری لێ تووابێتەوە، خیوەت هەڵبدا.

[7] ستراپۆن ئەوە دوویات دەکاتەوە، کە فورات و ئاراس دوای هەڵرژانیان لە چیای عەبباسەوە، یەکێکیان بە ئاڕاستەی ڕۆژئاوا و ئەوی دیکەشیان بەرەو ڕۆژهەڵات دەڕوا. ئەمەی دوایی کە بەرەو ئاترۆپاتیا هەڵدەقووڵێ، لەناکاو بە ئاڕاستەی باشوور-ڕۆژئاوا وەردەچەرخێ و دوای ئەوەی (مار)، پاشان (ئارتاختا) دەبڕێ، بەناو پێدەشتێکی بەرفراوانی یەکگرتوودا دەڕوا و دەڕژێتە ناو زەریای خەزەر.

*Tatous-Sou

**Araxe

www.zheen.org

ئەو برە ئاوە زۆرە و زەوەندەی لێ کۆدەبووەوە، سیوحەوت پێ پانیی بوو و قووڵییەکەشی بەو شێوەیە بوو کە ئەسپەکانمان ناچار دەبوون -کەم تا زۆر- بە مەلەکردن بپەڕنەوە. لە دەیەم میلدا، لە ئاواییی (گورنادە)[8] Gournada، یەکەم گوند کە لە تاتووسەوە تووشی بووین، وەستاین و دوای ئەوەی بە شوێن کەناری ڕاستی ئاراسدا ڕۆیشتین. ماوەی نزیکەی میلێك، زیاتر بە ئاڕاستەی باشوور ملمانانا و ڕووبارەکەمان بەجێهێشت، کە پێچاوپێچ بەناو پێدەشێکدا بەرەو باکوور شەپۆلی دەدا. حەوت میل بەناو وڵاتێکدا ڕۆیشتین، کە دیمەنەکەی هەمان ئەوەی ئەو دەر و ناوچانە بوو کە تازە باسمان کردن و لە بیستەمین میلدا، بەسەر زنجیرەچیایەکی زۆر بەرزدا هەڵکشاین، ناوی (تاق -داغ) بوو. لێرە ئەسپەکانمان هێندە شەکەت بووبوون، ناچاربووین لێیان بگەڕێین چەند سەعاتێك لەناو لەوەڕگەدا بلەوەڕێن.

زنجیرەچیای تاق-داغ بە لای باکوور-ڕۆژهەڵات و باشوور-ڕۆژئاوادا کورت دەبێتەوە، چەند لقێکی لێ دەبێتەوە، پێدەشتێك دەبڕێ کە لەم ساتانەدا بەفر دایپۆشیوە. ئێمە لەم ناوچەیەی کە تێیدا وەستابووین، لە سەرماندا هەڵدەلەرزین، هەرچەندە پلەی گەرما لە سەعات سێی پاشنیوەڕۆدا، لە سەرووی (١٦) °٦٨ پلەدا بوو و پێنج سەعات بوو ئەسپەکانمان تا ڕادەیەك حەسابوونەوە بۆ ئەوەی ڕێگەمان پێبدەن بەردەوام بین لە ڕۆیشتن.

بە دەریچەیەکی چیاکەدا، چیای (تاغ-داغ)مان بڕی و لە بیستوسێیەمین میلدا دابەزینە ناو پێدەشتی (خنس). لەوێ جگە لە داربیی سەر کەناری ئاراس، چەند میگەلێکی بەرخ و ژمارەیەك دارهەرمیی چکۆلەمان، کە تاقە درەخت بوو لە ئەرزەڕۆمەوە تووشی دەبووین، بینی. لە بیستوپێنجەمین میلدا، چەند زەوییەکی چێنراومان لە دەوروبەری ئاواییی کوردیی (ئامێران Amerân)مان بینی. لەوێوە ماوەی سێ سەعات بەناو پێدەشتێکدا ڕۆیشتین و لە سەعات نۆی ئێوارەدا گەیشتینە ئاواییی گەورەی (گینس یان خنس)، کە بەڕێز ئانڤێل[*] وەهای بۆ دەچێ ئەو گوندە هەمان ئاواییی (گیمنیاس)[**] بێ، کە لە مێژووی (*کشانەوەی دە هەزار کەسەکە*)[9]دا ناوی هاتووە. گوندەکە کەوتووەتە سەر ڕووباری بینگۆل-سوو، یەکێك لە لقە سەرەکییەکانی ڕووباری فورات، کە جاران پێیان وتووە لیکۆس[***].

٢٤ی مانگ- خانووەکان هێشتا بەو شێوەیە کە ئیگزینۆفۆن بۆی باس کردووین، دروستکراون و دانیشتووانەکەی، هێشتا هیچ ئەوروپاییەکیان نەبینیبوو، بەبێ ئەوەی هیچ ئازادییەك بدرێ بە خۆمان، بەسەرسامییەوە وەك ئەوەی بوونەوەرەکانی ئاسمان بین، تێیاندەڕوانین. لەگەڵ ئەوەشدا کە هەموو ئاواییەکانی دەرودراوسێ ئەرمەنی بوون، دەمانتوانی بە جلوبەرگ و سیمای دەرەوەیاندا حوکمی ئەوە بدەین کە ئەوانە لەوپەڕی کلۆڵیدا دەژین. ژمارەیەکی زۆر گۆڕی لە بەرد بە دەوری کڵێسەکانیانەوە هەبوون، وێنەی ئەسپ، فیل و مانگایان بە شێوەیەکی ناڕێك لەسەر هەڵکەندرابوو. سەعات نۆ سەر ئەسپەکانمان کەوتینەوە پێبەپێی ئاوەڕۆی بینگۆل Bingol ڕۆیشتین، بەناو دۆڵێکی تاڕادەیەك باش چێنراوی ئەم بەشەدا، بەبێ ئەوەی وەك هەموو بەشەکانی دیکەی دەوروبەر تاقە درەختێکی لێ بێ. لە سێیەم میلدا، بە بەردەبازی بینگۆلدا کە پانییەکەی لەو ناوچەیە شەستوهەشت پێ بوو، پەڕینەوە. ئاوەکەی هێندە تیژڕۆ بوو، ئەسپەکانمان بە تەواوی لەناو ئاودا بوون. پەنجا پێیەك دوورتر ڕووبارێکی دووەممان بڕی، کە وەك ئەوەی یەکەم قووڵ بوو، بەڵام پانییەکەی

تیکەی ژین www.zheen.org

[8] لەم شوێنەدا ڕاستەوڕاست لە (حەسەنقەلا)، (تیۆدۆزیۆپۆلیس)ی کۆن هەڵدەقوولێ.

[*] Anville

[**] Gymmias

[9] گریکەکان لە حەوت ڕۆژەڕێوە لە گیمنیازەوە، گەیشتن بە چیای پیرۆزی تێسکەس، ئەو لووتکەیەی کە زەریایان لێوە دیار بوو. هەروەها ڕۆژانە نزیکەی چل میلیان بڕیوە (کە شتێکی مەحاڵە) لەناو وڵاتێکی بە بەفر داپۆشراو و لە هەموو لایەکەوە تەنگپێهەڵچنراودا بە دوژمن.

[***] Lycus

نەدەگەیشتە بیست‌وحەوت پێ[10]. ئەم دوو ڕووبارە لە چارەگە میلیکدا لەو ناوچەیەدا کە ئێمە پێیدا پەڕینەوە، یەکدەگرنەوە. ئاڕاستەکانیان منی سەراسیمە کرد، بە تایبەت کە بینگۆل لەسەر هەموو نەخشەکانی لەژێر دەستمدا، بە یەك ئاڕاستە بەرەو لای ڕۆژئاوا دەڕژێ، لە کاتێکدا لەم شوێنەدا تەواو ڕاست بەرەو ڕۆژهەڵات دەڕوێ. ئێمە کەناری ڕاستمان گرت تا نۆیەم میل. لێرە، سوورجییەکان و تەتەرەکانمان وەهایان نیشان دا کە حەزدەکەن پاشماوەی ڕۆژەکە لە گوندێکی (دۆمان Doman) ناودا بەسەرببەین، بەڵام وەك چۆن مۆڵەتمان نەبوو، ناچار بووین بڕۆین. لە سووڕانەوەدا بەرەو باشوور، قەراغەکانی بینگۆلمان بەجێهێشت، سەرکەوتینە سەر ئاوەڕۆی جۆگەلەیەکی چکۆلە و چووینە ناو چیاکان. لەنێوان حەڤدەهەم و هەژدەهەم میلدا، گەیشتینە سەرچاوەی ئەم جۆگەلە بچووکەی نزیکی ئەو شوێنە کە چیاکانی تێدا زۆر سەخت و ڕك دەبینران و بەمە پێداهەڵگەڕانی زۆر سەخت بوو. نزیکەی نیو سەعاتمانمان پێویست بوو تا گەیشتینە لووتکەی ئەم بەشە، ئەوەندە سەخت بوو کە لە هەژدەهەم میلدا، گەیشتینە لووتکەی زنجیرەچیای بەرزی (هاموور-داغ)، کە چەند پێیەك ئەستوور بەفری تێکەوتبوو. هەرچەندە پلەی گەرما لە سێبەردا لە (دۆمان Domân) (١٧) °٧٠ی ڕادەگەیاند. بەسەر یەك پێدەشتی بەرفراواندا تێپەڕ بووین، ناوەڕاستەکەی پێچاوپێچ، لە هەزار پێچاوپێچی ڕووباری موراد، یا ڕووباری دێزیر* کە لە باکوور-ڕۆژهەڵاتەوە هەڵدەقوڵا. لە باشوور و ڕۆژئاوادا، جگە لە چیاکان و بەفر هیچی ترمان بەرچاونەکەوت و لە دووریی سی یا چل میل دوورەوە لە ڕۆژهەڵات-باشوور-ڕۆژهەڵات، قوولەی سپێیتیی (سپیان-داغ) بە سەرووی هەوری شەپۆلداری درێژاییی کەناری چیاکەدا هەڵدەکشا. ئەم چیایانە یەکێك لە چیایە بەناوبانگەکانی ئەرمینیان، بەسەر کەناری باکوور-ڕۆژهەڵاتی گۆلی واندا دەڕوانێ و بەرزاییەکەی بە شێوەیەکە تا ئێستا نەوتراوە کەسێك گەیشتووەتە سەر لووتکەی چیاکە[11]. ئێمە بەناو پێدەشتەکەدا شۆڕبووینەوە و لە بیست‌ونۆیەمین میلدا، لای ڕەشماڵێکی کوردە کۆچەرەکان وەستاین، لەسەر کەناری جۆگەلەیەکی بچووك کە دەڕژایە ناو ڕووباری موراد، هەڵیاندابوو. خۆمان گەیاندە ناو ڕەشماڵی سەرۆکەکەیان کە دۆستانە پێشوازیی لێ کردین و دوور لەوەی وەك کێوییەکی ناشارستان وەك ئەوەی ئێمە چاوەڕوانمان دەکرد، شێوازێکی نەرم و نیان و بەڕێزانەی هەبوو. داینیشاندین و فەرمانی دا قاوەمان بۆ بهێنن و نانی ئێوارەمان بۆ ئامادە بکەن. ڕەشماڵەکەی، نزیکەی پەنجا پێ درێژ و سی پێ پان بوو، لە قوماشی خوریی ڕەش دروستکرابوو و نۆ ئەستوونی بچووك ڕایانگرتبوو. دیوارەکانی لە دار بوون، بە ئاوریشمێکی ئەرخەوانی بەیەکەوە بەسترابوونەوە و نزیکەی چوار پێ بەرز بوون. ڕەشماڵێك لەوسەر شوێنی حەوانەوەی ژنان بوو، یەکێکی دیکە بۆ سەرۆکی هۆزەکە بوو، کە بینیمان لەسەر بالیفێکی ئاوریشم دانیشتبوو، لبادی درێژ لە هەر دوو لایەوە لەسەر زەوی ڕاخرابوو بۆ ئاسانکاریی ئەو کەسانەی کە دێنە سەردانی. ئێمە هەر چەند ساتێك دەبوو دانیشتبووین، وەختایەك داوای لە تەرتەرەکە کرد بزانێ ئینگلستان چییە، ئەو درێژەی پێ دا کە قوماشی زۆر چاك و دەمانچەی نایابی لێ دروست دەکەن. مەحموود ئاغا زۆر بە ئارامی وەڵامی دایەوە کە ئەنگلستان شارێکی گەورەیە، چێوەکەی دووسەد سەعاتە، پڕییە لە زمڕووت، لە یاقووت و هەموو جۆرە بازرگانییەکی دەوڵەمەند. ئەم گێڕانەوەیە وا دیاربوو جۆش‌وخرۆشی سەرسامیی کوردەکەی نەخرۆشاند. هەرچەند هیچ گومانێکی لەسەر

[10] ئەم ڕووبارە -بەگوێرەی ئەوەی کە دانیشتوان پێمان دەڵێن- لە باشوورەوە دێ و لە چیاکانی هاوسێوە سەرچاوە دەگرێ.

*Désir

[11] ئەم لووتکە بەرزە لە شێوەی قووچەکدایە و هەموو سیمایەکی ئەوەی هەیە وەك ئەوەی بورکانی بێ. گۆگردی زۆر لە دەم کەنارەکانی گۆلەکەدا دەبینرێ.

بنکەی ژین
www.zheen.org

ڕاست‌ودروستیی قسەکانی تەتەرەکە دەرنەبڕی، ئەسپەکانی هێنا تا ئێمە بتوانین ببینین. پاشان خواردنی ئێوارە هێنرا، کە بریتی بوو لە گۆشتێکی زۆر، دوو پەنیر، دوو گۆزە شیری مەییو، نانی نایابی زۆر، هەمووی خرابووە سەر سینییەکی مس[١٢].

سەعات پێنجی ئێوارە ڕەشماڵەکەمان بەجێهێشت و هەڵگەڕاینە سەر زنجیرە بەرزاییەکی باشووری ڕەشماڵەکان، پاشان دابەزینە ناو پێدەشتێك، کە ڕووباری موراد ئاوی دەدا و لە شەشەم میلدا لە ئاواییی (قەرەقوول)ی ئەرمەنییان وەستاین. ئەو ڕێگایانەی کە ئێمە لە ماوەی ئەو ڕۆژەدا گرتبوومانە بەر، تا ڕادەیەك ڕێگەی چاك بوون، لە سەعات دەی بەیانییەوە تا پێنجی ئێوارە، پلەی گەرما لە نێوان ٦٦° تا ٧٠°ی فەهرەنهایتدا بوو (لە ١٥° بۆ ١٧°) و لەگەڵ خۆرئاوابوون بەر سووکە زریانێك کەوتین، تێکەڵ بوو بە هەورەتریشقە. ئەو دەر و ناوچانەی کە ئێمە پێیاندا دەڕۆیشتین، بە گشتی ناوچەی بەپیت‌وفەڕ بوون، گژوگیایەکی سەوزی جوان دایدەپۆشین و بڕێکی زۆر گەورەی بامێی فەڕەنگیی کێوی بەرهەمدەهێنا. دانیشتووانی ئاواییی (قەرەقوول) بە هەمان شێوەی هەموو ئەو ئەرمەنییانەی کە من دەرفەتم بۆ هەڵکەوت بیانبینم، لە نەژادێکی کێوی و نامیوان‌دۆست بوون. تەنیا پشت‌بەستوو بە پشتیوانیی کەهییە و بە زەبری قامچی‌لێدان بوو کە تەتەرەکانمان توانییان چەند بڕەجۆیەك بۆ ئەسپەکانمان پەیدابکەن. دۆڵی موراد، لەوپەڕی ڕۆژئاوایدا، کە ئاواییی قەرەقوولی لێیە، باشترین لەوەڕگەی جیهان پێکدەهێنێ. زەوی، بە بەراورد لەگەڵ ئەوەی پێدەشتی بانی ئەرمینیا، لەوێ دەوڵەمەند و بەپیتە و ئاووهەواکەی دڵگیرە. وێڕای ئەم هەموو بەخششانە، کەچی بە ئاستەم تاقەکەسێك، یا تەنانەت کێڵگەیەکی چێنراو دەبینین. لەوەڕگەکانی هێندە بەپیتن ئێستا وازیان لێ هێنراوە بۆ هۆزە کۆچەرەکان، کە دەیانەوێ بیانخەنە بندەستی خۆیان. ڕووباری موراد لە دوورەوە خۆی نیشان دەدا، لە باکوور–ڕۆژهەڵاتەوە دێت و هەزار پێچاوپێچ لە ڕێڕەوی خۆیدا دەنوێنێ. پێنج میل دوور لە ئاواییەکە، بەرەو لای باکوور–ڕۆژهەڵات، لەو شوێنەدا کە شەومان تێدا بردە سەر، لەگەڵ بینگۆل یەکدەگرێتەوە[١٣]. ئەم ڕووبارە گەورەترین ڕووباری

---

[12] لەناو هەموو ڕۆژهەڵاتدا، پارچەیەکی بازنەیی مەغرەبییە، بە شێوەیەکی ئاسایی سوورە، بۆ چەرچەف بەکاردێ، لەسەر زەوی ڕادەخرێ و خواردنی سەردەخرێ. دوای خواردن، خزمەتکارە بندەستەکان دوای ئەوەی پاکی دەکەنەوە لوولی-دەدەن. (تێبینیی وەرگێڕی فەرەنسایی)

[13] وا وێدەچێ سەیر بێ کە جووڵەی ڕاستەقینەی ئەم ڕووبارە ئەوەندە مەودا دوورودرێژە لای ئەوروپا نەناسراو بووبێ. ڕووبارەکە، لەناو هەموو نەخشەکاندا، لە ڕۆژئاواوە دەڕوا و لە بریتی ئەوەی لەگەڵ موراد یەکبگرێتەوە، دەڕژێتە ناو لقێك لە لقەکانی فورات. ئەوەیان ئەو وەسپەیە، کە پرۆکۆپۆس لەبارەی فورات و دیجلەوە نووسیویە: ((لەناو چیاکانی ئەرمینیادا، کە هێندە لێژ نییە، دوو ڕووبار لە پێنج میلی باشووری تیۆدۆسیۆپۆل هەڵدەقوڵێن، ئەوەی ڕاست فوراتە و ئەوەی چەپیش دیجلەیە. ئەوەی دوایی، بەبێ ئەوەی هیچ پێچاوپێچێك بکا، بە ئاڕاستەی ڕاست بەرەو ئارمیدا Armida دەڕوا، ئاوی ڕووباری هیچ ڕووبارێکی تری ناچێتەوە سەر، لە باشووری ئەم شارەوە بەناو وڵاتی ئاشوور Assyrie (واتە ناوچە باکوورییەکانی میزۆپۆتامیای کۆن–و.ك)دا دەڕوات. بۆ فورات بە جۆرێك لە پەرجوو کەمێك دواتر لەژێر زەوی ون دەبێ، ئاوەکە چاڵاوێکی گەورە دادەپۆشێ، درێژییەکەی شەش میلە و بەسەر پانایی دوو میل و نیو، ئەم چاڵاوە دادەپۆشێت و خاکەکەی ئەو هێندە ڕەقەڵانە کە وا پێدەچێ بەسەر زەوییەکی پتەوەوە بڕۆیت. ئەسپەکان، پیادەکان و عارەبانەکان ڕۆژانە بەسەریدا دەڕۆن بەبێ ئەوەی کەمترین دەنگە دەنگی لێوە بێت و هیچ کەند و کۆسپێکی لەژێر پێیان نییە. هەمووساڵ، خەڵکەکەی ئاگر لە قامیشەڵانەکە بەردەدەن بۆ ڕێگا کردنەوە و وەختایەکیش (با) لەو ماوەیەدا بە توندی هەڵدەکات ئاگرەکە تا ڕەگەکانیش دەستووتێنێت و ئاوەڕۆی تەسکی ڕووبارەکە بەدیاردەکەوێت، بەڵام قوراوەکە دووبارە لەو شوێنە کەڵەکە دەبێتەوە و فۆرمی یەکەمی پێدەبەخشێتەوە. لەوێوە ڕووبارەکە بەرەو دەروناوچەی ئیکلیس یان پەرستگای دیان لە تۆرید دەڕوات:

www.zheen.org

ناوچەکەیە و ناوەکەی (فورات) دەکرێ وەهای بۆ بچین کە هەمان ئەو ڕووبارە بێ سوپا دە هەزار کەسییەکەی پێدا پەڕینەوە. بناوانی، لەژێر دیوارەکانی بایەزیدەوە سەرچاوە دەگرێ و لەگەڵ لقە باکوورییەکەی فورات، لە چیای تۆرۆس نزیك بە (کەبان) Keban یەکدەگرنەوە. لە دوانزە میلدا، بە ئاڕاستەیەکی ڕۆژهەڵات-باکوور-ڕۆژهەڵاتی (قەرەقوول Karagoul)، گۆڵێکی جوانی لێیە بە ناوی (چەلۆ) Chelloوە. بەگوێرەی ئەوەی کە دانیشتووانی ناوچەکە پێمان دەڵێن، بە لای کەمییەوە دەوراندەورەکەی یەك ڕۆژەڕێ دەبێ، لەسەر لووتکەی بەرزاییەکی سەرووی ئاواییەکە دەبینرێ و ئاوەکەی لە بەری دەڕوا بۆ ئەوەی سازگار بێ و بۆ خواردنەوە بشێ.

٢٥ی مانگ- لە سەعات هەشتی بەیانیدا، سواری ئەسپەکانمان بووین و یەك میل و نیو دواتر گەیشتینە کەناری ڕووباری موراد، کە لێرەدا هێندەی (دیجلە) لە مووسڵ پان و تیژڕۆ و قووڵ بوو. یەکەم جار ئەسپەکانمان پەڕاندەوە، پاشان خۆمان بە کەلەك کە بە پێستی فووتێکراوی بزن بەسترابووەوە، پەڕینەوە. ڕووبارەکە سەرڕێژ و ئاوەکە شێواو و لێڵ بوو. دەبووایە ئەو سێلاوە کە لە ڕێی بەفرتووانەوەوە پەیدابووبوو و لە چیاکانەوە دەڕژایە خوارەوە، لە بەرچاو بگرین. لەو دیوەوە، بەسەر لێژاییەکی نەرماندا سەرکەوتین و هەشت میلمان لە خاکێکی بەردەلان و سەختدا بڕی، کە پڕبوو لە مار و درێژییان دەگەیشتە چوار یا پێنج پێ، ڕەنگیان سوور و هەر بە پێوەدانیان ژەهری خۆیان دەڕژاند. لە نۆیەم میلدا، شۆڕبووینەوە بۆ ناو هەرێمێکی چێنراو بەناوی لیزە Lyse و پاش ئەوەی ژمارەیەك جۆگەلەی بچووکمان بڕی، کە هەموویان بە ئاڕاستەی ڕووباری موراد دەڕۆیشتن، لە دوازدەیەم میلدا گەیشتینە ئاواییەکی ئەرمەنەکان بە هەمان ناوەوە. خەڵکەکەی لەناو کێلگە و مەزرادا سەرقاڵ بوون، هەندێکیان زەوییان دەکێڵا و هەندێکی دیکەیان زەوییان ساز و ڕێکدەخست. بەڵام وا کەوتە بەرچاوم کە هەموویان زانیارییەکی کەمیان لە کشتوکاڵدا هەبووبێ. گاسنەکانیان سادە و ساکار بوون، تەنیا تەختەدار لە پێکهاتەکەیاندا هەبوو، لە لایەن چوار مانگاوە ڕادەکێشران، دەسکەکەیان پارچەیەك داری ئەستوونی بوو و نزیکەی دوو پێ و نیو بەرز بوو و ئەو کەسەی کە ئاڕاستەی گاسنەکەی دیاری دەکرد، لەسەر زینێکی چکۆلە لە پێشەوە دانیشتبوو. دەمودەست هەر دوای گەیشتنمان، سەرمان لە تیرەیەکی لێزگییەکان* دا، کە پێکهاتبوون لە پاسەوانانی پاشای مووش، ڕەشماڵیان لەو ناوە هەڵدابوو. وایان نیشان دا ڕێزمان لێ دەنێن کە ڕایانگەیاند تا سنووری حکوومەتەکەیان پاسەوانێکمان بەگەڵ دەدەن. ئەم هۆزی لێزگییانە مایەی نەهامەتی دەر و ناوچەکانی هاوسێیان بوون، بە شێوەیەکی ئاسایی پاسەوانی کەسایەتییە گەورەکان بوون. ئەوانە تیپێکی بەکرێگیراو بوون، چەکەکانیان لە غەدارە، دەمانچە و خەنجەر پێکهاتبوون، زۆر وەفادارانە خزمەتی ئەو کەسەیان دەکرد کە پارەی پێدەدان، تەنانەت دژی باوك و دایکی خۆشیان دەوەستانەوە. باڵآیێکی مامناوەنجی، تەواو باڵآبەرز، بە ڕەنگوڕوو گەنمڕەنگ، بە سەروسیما بەخۆنازیو و هەڕەشەکەر بوون.

٢٧ی مانگ- (لیزە) حەوت سەعات لە (مووش)ەوە دوورە و لە هەمان دووریی (ئەخلات) و (مەلازگەرد)دایە. دەوروبەری سەعات هەشتی بەیانی، پلەی گەرما $(14\frac{1}{2})$ ٦٤ بوو، لە سەعات دەدا، پلەی گەرما (١٧) °٧٠ی دەگەیاند و نیوەڕۆیەکەی (١٩) °٧٤ بوو. لە ئەرزەڕۆمەوە بۆ لیزە، ئاڕاستەی گشتیی ڕێگەکە بەم شێوەیەی خوارەوەیە: دوو میل ڕۆژهەڵات، دوو میل ڕۆژهەڵات-باکوور- ڕۆژهەڵات، دوو میل ڕۆژهەڵات، یەك میل ڕۆژهەڵات-باشوور، یەك میل باشوور-باشوور-ڕۆژهەڵات، یەك میل باشوور- ڕۆژهەڵات، نیو میل باشوور-باشوور-ڕۆژهەڵات. یەك میل و نیو باشوور-ڕۆژئاوا، شەش میل باشوور- ڕۆژهەڵات، یەك میل و نیو باکوور-ڕۆژئاوا، چوار میل ڕۆژهەڵات، سێ میل ڕۆژهەڵات-باشوور، یەك میل و

ئەوە لێرەوە بوو کە ئیڤگینی، کچی ئەگامنون لەگەڵ ئۆریست و پۆلادس ڕادەکات و ستاتووی ژنە خوداوەند وەردگرن.

*Lesghys

بنکەی ژین www.zheen.org

ASIA MINOR

نیو باشوور–باشوور–ڕۆژهەڵات، سێ میل و نیو باشوور–ڕۆژهەڵات، دوو میل باشوور–باشوور–ڕۆژهەڵات، چواردەمیل باشوور–ڕۆژهەڵات، چوار میل باشوور–باشوور–ڕۆژهەڵات، چوار میل باشوور–ڕۆژهەڵات، دوو میل باشوور–ڕۆژهەڵات، چوار میل ڕۆژهەڵات–باشوور، سێ میل و نیو ڕۆژهەڵات–باشوور، یەك میل و نیو باشوور–ڕۆژهەڵات، یەك میل و نیو باشوور–ڕۆژهەڵات، دوو میل و نیو ڕۆژهەڵات–باشور–ڕۆژهەڵات، یەك میل و نیو ڕۆژهەڵات–باشوور، دوو میل باشوور–ڕۆژهەڵات –باشوور، شەش میل باشوور–ڕۆژهەڵات–ڕۆژهەڵات، دوو میل و نیو باشوور–ڕۆژهەڵات، پێنج میل و نیو، ڕۆژئاوا چوار میل باشوور–ڕۆژئاوا.

پاشالیکی مووش هێندە بەرفراوان نییە، بەڵام جگە لە شارەکانی مووش، بتلیس و ئەخلات، هێشتا چەند ناوچەیەکی دەوڵەمەند بەخۆیەوە دەگرێ. دانیشتووانی بەشی زۆرینەی ئاوایییەکان بریتین لە ئەرمەنە مەسیحییەکان، هەر ئەبرەشییەك (قەشەنشین)، کڵێسەیەك و قەشەیەکی هەن، سەر بە پاتریارشی ئەرزەڕۆمن. چینی خوارەوەی تێدا –بەگشتی– کڵۆڵە. بەشێکی دانیشتووان لەوێ بەگشتی ئەوەندەی من پێشتر لە دەرفەتێکدا سەرنجم داوە، پەڕیوەی ناوچە دوورەدەستەکان بوون بۆ بەرهەم و ئابووریی خۆیان، دوای چەند ساڵێك گەڕاونەتەوە بۆ باوەشی خێزانەکانیان. ژنان لەوێ ئیشکەرن و سەرقاڵی چنینەوەی خوری و پەموون. جل‌وبەرگیان بریتییە لە شەرواڵێکی فشوفۆڵ، پاڵتۆیەك کە تا سەر ئەژنۆکانیان دێت، قایشێکی چەرمیی، کە لە پێشەوە توند گرێ درابوو و دەسماڵێك کە لە دەوری مل و گوێیەکانیان هاڵابوو. ئەرمەنەکان بەشێکیان ڕەعیەتی تورکەکان و بەشێکیشیان ڕەعیەتی بەگە کوردەکانن، بەڵام بە شێوەیەکی چوونیەك لە لایەن ئەم یا ئەویانەوە دەچەوسێندرینەوە.

٢٩ی مانگ– ئێوارە موحەممەد ئاغا پێی وتین: ناچار دەبێ ئێمە بە ڕێگەی واندا ببا، چونکە تالان‌وبرۆی کوردەکان وای کردووە ئەو ڕێگەیەی کە بە بتلیس و سێرتدا دەڕوا، هات‌وچۆی پێدا نەکرێ. بەڵام جیاواز لە شێوەی قسەکردنی پێشتری، بە پێچەوانەوە دڵنیای کردینەوە کە ڕێگەی بتلیس ئارامە. ئێمە هیچ باوەڕمان بە قسەکەی نەکرد، ئەم گۆڕینی بیروڕایەی ئەومان بۆ چەند هۆیەکی دیکە گەڕاندەوە. ئەو پێشتر زیاتر لە جارێك داوای لە تەتەرەکە کردبوو داخۆ ئێمە سەعات، چەك، یا دەمانچەمان پێیە، بەڵام وەڵامی نەرێنیی موحەممەد ئاغای لە چاوەڕوانییەکەی بێهیوا کرد. ئەو، بەو ئەنجامە گەیشتبوو کە بمانێرێتە وان، بەو خەیاڵەی کە دروستکردنی ترسێکی ئەوها گەورە، ئێمە ناچار دەکا بەخششێکی پێ بدەین. بەڵام هێشتا لەمەدا بەهەڵە چووبوو، چونکە دەم‌ودەست کە ئەم پەیامە گەیشت، خزمەتکارەکەم نارد (چونکە زۆر گومانم هەبوو موحەممەد ئاغا هێشتا چەند کەین‌وبەینێکی دەسیسەیی دیکە بەجێبهێنێ) بڕیارێکی یەکلاییکەرەوە بە پاشا ڕابگەیێنێ، کە یا ئەوەتا بچین بۆ بتلیس یان بمانگەڕێنێتەوە بۆ ئەرزەڕۆم. بە ئارامییەکی زۆرەوە وەڵامی دایەوە کە: ئەگەر ئەمە بڕیاری ئێمەیە، ئەوا ئەو چەند ئەسپێك و ڕێبەرێکمان بۆ دەنێرێ بۆ ئەوەی سبەینێ هەر لە بەیانییەکەیەوە بمانگەیێنێتە بتلیس. سەعات شەشی بەیانی پلەی گەرما ($11\frac{1}{2}$) °٥٨، سەعات نۆ (١٤) °٦٣ و نیوەڕۆ ($14\frac{1}{2}$) °٦٤ ی نیشان‌دەدا.

٣٠ی مانگ – کەسێك بە سەروسوکوتێکی پیس و ناشیرین و بە شێوەی کوردان خۆی پۆشیبوو، سپێدەکەی زوو بەر لەوەی ئێمە هێشتا جلمان لەبەرکردبێ، هاتە ناو ئەپارتومانەکەمان، بە تورکی قسەی دەکرد، بەڵام هێندە خراپ کە مەحاڵ بوو تێبگەی، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا زوو تێگەیشتین ئەو ڕێبەرەیە کە لە لایەن پاتشاوە ڕاسپێردراوە تا بمانگەیێنێتە بتلیس. بە هێمنی لە ناوەڕاستی ژوورەکەدا دانیشت و دوای ئەوەی بانگی خزمەتکارەکانی خۆی کرد کە شڕوشیتاڵ‌لەبەر و جلدڕاو خۆیان پۆشیبوو، هەستی کرد پێویستە

www.zheen.org

شەرافەتمەندانە ڕێبەرییەکە بکات، فەرمانی پێکردن ئامادەی گەشتەکە بن، قاوە، پەنیر و بڕێك شتی دیکەی بچووك سازبکەن، بڕێك شتی ئەوەندە چاك و لە هەمان کاتدا بڕێك شتی گاڵتەجاری لە کاراکتەری ئەم پیرە کوردەدا هەبوو، کە ناچار بووین خۆشمان بوێ. نەوازشەکانی بەرانبەر بە ئێمە، مشوورخۆریی زۆریشی بە شێوەیەك بوون، هیچ شتێك لە ڕێبەریکردنەکەی کە ئێمە لەبارەیەوە وێنامانکردبوو، دەرهەق بە بیروڕا چاکەکەی بە هەڵەیدا نەبردین. سەعات هەشتی بەیانی بەڕێکەوتین و لە کۆتاییی سێیەمین میلدا، گەیشتینە ئاواییەك بە ناوی (پونیك)ەوە، کە قاوەمان تێدا لەگەڵ بەگی سەرۆکی ناوچەکە خواردەوە. دواتر بەردەوام بووین لە ڕۆیشتنەکەمان بە ڕێیەکی بەردەلانی سەر نەرمەلێژاییەکی ناو پێدەشتێکدا و لە هەشتەم میلدا، کەلاوەی شارێك و کۆشکمان لە دواوەی خۆمان بەجێهێشت، کەوتبوونە بناری چیای (بێلیدجون) Bellydjoun. لە دەیەمین میلدا، لەناو دێیەکی پەرپووتی (ئاڵتا-بایەزید) ناودا وەستاین بۆ حەساندنەوەی ئەسپەکانمان و لە سێزدەهەمین میلدا، گەیشتینە لووتکەی چیاکان، ئیتر لەوێوە گۆلی (نازوك)مان Nazouk بەبێ هیچ گومانێك (ئارتوسا) Arthusaی کۆن بوو، دەبینی. دوای ئەوەی ماوەی یەك میل دابەزینە خوارەوە، گەیشتینە کەناری گۆلەکە، کە لە ڕۆژهەڵاتەوە بۆ ڕۆژئاوا سێزدە میل لە بەرچاوم درێژ و لە ناوەڕاستەکەیدا نزیکەی پێنج میل پان بوو. لە لای ئەوسەری ڕۆژئاوایشیدا، بە شێوەیەك تەسك دەبووەوە کە هەر تەنیا نیو میلیك دەبوو. بەڵام لە ڕۆژهەڵاتدا کەمتر تەسکتر دەهاتە بەرچاوم. نەبوونی هیچ دارستانێك، هەموو جوانییەکی ڕۆمانتیکیی لێ ستاندبووەوە، تاقە گوندێك کە بەسەر کەنارەکانی گۆلەکەوە بینیمان، ئاواییەکە ناوی (جیسرەت-ئۆکا)* بوو و کەوتبووە ناو نیمچە دوورگەیێك، لە کەناری ڕۆژهەڵات-ڕۆژئاواوە. ئاوی ئەم گۆلەم تام کرد، سازگار، پاك و خاوێن و دروست بوو بۆ هەموو بەکارهێنانێکی ژیان. بەشوێن کەناری ڕۆژئاوای گۆلەکەوە چووین بەر لەوەی بە چیاکاندا هەڵگەڕێین ڕووەو باشوور، پاشان بەناو جۆگەلەیەکی بچووکدا پەڕینەوە، بە شێوەیەك بوو کە ببێتە یەکێك لە سەرچاوەکانی ڕووباری دیجلە.

لە حەڤدەهەمین میلدا، گۆلی (نازوك) لە بەرچاومان ون بوو و لە بەرزاییەکانەوە بەناو پێدەشتێکی چکۆلەی داچێنراودا دابەزین، شەو لەوێ لە ئاوایی جوولەکەکانی (میشی)دا وەستاین: پێشوازییەکی دۆستانەمان لێ کرا، قاڵی لە سێبەری تەیمانێکدا بەرانبەر بە ماڵی ئاغا ڕاخرا. دیمەنەکە، لەوێوە بەسەر پێدەشتێکی سپی و وشك و برینگدا درێژ دەبێتەوە و ئا لەوێدا سیپان-داغ، بەرەو ڕۆژهەڵات، دوو خاڵ بەرەو باکوورە. سەعات شەشی بەیانی، پلەی گەرما (٩) ٥٢° و هەمان سەعات لە ئێوارەدا (١٥) ٦٥° بوو.

١ی تەمووز- لە سەعات حەوتی بەیانیدا ڕۆیشتین و لە دوای سێیەم میلەوە پێدەشتێکەمان بەجێهێشت و لە شوێنێکەوە کە وەك لایەکانی دیکە بەرز نییە، دەستمان کرد بە سەرکەوتنە سەر زنجیرە چیای بەرزی (نەمرود-داغ) (نیڤاتی کۆن). لە چوارەم میلدا، بانێك دەبینین، بەشە هەرەبەرزەکانی بەفر داپۆشیبوون و ڕوانینمان دوور دەڕۆیشت تا گۆلی وان. شەش میلمان بەسەر ئەم بانەوە بڕی، لووتکە هەرەبەرزەکانی (نەمروود-داغ) کەوتبوونە لای ڕاستمان، تا دەیەمین میل، کە گۆلێك لەوێ کەوتە بەرچاومان. بەتلیمۆس، ناوی ئەم ناوچە بەرفراوانەی ناوە (ئارسیس)[14]، کە وا باوەڕ دەکرێ لەوەی (ئارگیش) یا (ئارسیسو)وە وەرگیرابێ؛ شارێك کە دەکەوێتە کەناری باکووری ئەم گۆلە، درێژییەکەی لە ڕۆژئاواوە بۆ ڕۆژهەڵات،

14 سترابۆن پێمان دەڵێ گۆلی مارتیانا، کە بڕێك جار گۆلی شینیشی پێ دەڵێن، ناوەکەی لە ڕەنگی ئاوەکەیەوە هاتووە، گەورەترین گۆلی هەموو ئەرمینیایە و تا سنووری ئەترۆپاتیا درێژدەبێتەوە. هەروەها باسی ئەوەش دەکا کە گۆلێك هەیە پێی دەڵێن ئارسەنا، ئاوەکەی تایبەتمەندێتیی ئەوەی هەیە کە لەکە لادەبا.

*Djésiret-Oka

بنکەی ژین
www.zheen.org

ئەوەندی کە من بتوانم باوەڕی پێ بکەم، بیست‌وپێنج تا سی میلە و پانایییەکەشی بەرەو ناوەڕاست، لە نۆوە تا دوازدە میل دەبێ، بەڵام نیمچە دوورگەکان و کەنداوەکان ژمارەیان هێندە زۆرە، هەرچەندە دەوران-دەورەکەی ٩٠ سەعاتەڕێ دەبێ، بە شێوەیەك کە کەشتییەك ئەگەر (با)یەکی باش هەبێ، تەنیا – کەم‌وزۆر– چوار سەعاتی لەوسەری لای بەرامبەرەوە دەوێ بۆ گەیشتن لە (تێدەڤان Tedevan)ەوە بە (وان). ئاوەکەی شۆراوە، بەڵام ئەوە ڕێی لەوە نەگرتووە ماسیی نایاب بەرهەم بهێنێ. چیای سەرکەشی سیپان داغ لە باکوور، چیای نەمروود لە ڕۆژئاوا و زنجیرەچیای گەورەی (هەتەرەش) یا (قەرەیش) ناو لە باشوور، دەوریان داوە. ئەم چیا هەمەچەشنانە، لەو کاتەوەی کە ئێمە بینیمانن، بەفر داپۆشیبوون و من وای بۆ دەچم ناوی (نیفات) یەك زنجیرەچیای تایبەت ناگرێتەوە، بەڵکوو بە هەموو ئەم بەشە چیایانەی وڵات دەوترێ[15]. لای باشوور–ڕۆژهەڵاتی، سێ دوورگە پێکدەهێنن، دێرێکی کۆنی ئەرمەنەکان لە یەکێکیاندایە. سەر کەناری ڕۆژئاوا و باکووری، ئاوی ئەخلات (شالات)، ئەرگیش (ئەرزەرەس) و وان (ئەرتەم–ئیتا) –کە ناوەکەی لە زمانی ئەرمەنیدا مانای قەڵا دەگەیێنێ– لێن. بەڵام ناوچەکە لە ڕۆژئاواوە بۆ باشوور، تەنیا دیمەنێکی شاخاوی و تاقانە دەنوێنێ.

لە بەرزایییەکەوە بۆ دۆڵەکە دابەزین، نانی نیوەڕۆمان لە گوندی (تەیروت)ی ئەرمەنی یەك میل لە گۆلەکە و چوار سەعات لە (وان)ەوە دوور خوارد. لە دووی پاشنیوەڕۆدا، وەختایەك پلەی گەرما کەمێك دابەزی، بەڕێکەوتینەوە و ئێوارەکەی چوار سەعات یان چواردە میلمان بڕی تا (چۆکار)، کە ئەویش دانیشتووانەکەی مەسیحین و کەوتووەتە خوارووی ئەوەی دوایی، بەڵام لە هەمان کاتدا لە لووتکە هەرە بەرزەکانی نەمرووده. ڕێگەکەمان، بە درێژاییی کەنارەکانی گۆلەکە زۆر دڵگیر بوو و لە نیو میلی کەنارەکەدا، چیاکان بە لێژایییەکی نەرم دەگەیشتنەوە بە کەناری ئاوەکە. لە دووەمین میلدا، شاری ئەخلات[16]مان بینی لە پێنج میلی ڕۆژهەڵاتی–باکور–ڕۆژهەڵاتەوە دوور لە ئێمە بینی. ئەخلات، شارۆچکەیەکە نزیکەی هەزار ماڵە، لە لایەن بەگێکەوە حوکمڕانی دەکرێ و کەوتووەتە یەك میلی ئەوپەڕی باکوور–ڕۆژئاوای گۆلی ورمێ، وا دیارە ون دەبێ لەناو ئەو هەموو بێستانانەی کە دەوریان داوە. لە حەوتەم میلدا، گوندی (قۆزاق)ە لە لێواری کەنارێکدا. لە هەشتەم میلدا، گوندی (تایگاك)ە، ئەویش کەوتووەتە نزیکی ئاو و چواردەوری دارستانە، لەم هەرێمە شاخاوییەدا کاردانەوەیەکی دڵگیریی هەیە. ئاووهەواکەی هێمن و گەرمایەکی زۆری هەیە، بەڵام ئێمە بە بەفرخواردن کە لەسەر قەدپاڵی چیاکان کۆمان دەکردەوە، خۆمان فێنكدەکردەوە. گۆلی وان لە ئاوێنەیەکی گەورە دەچوو و بەرزایییەکانی دەوروبەری لە ناو ئاوەکە دەبریسکانەوە، لەسەر کەناری لای بەرانبەر، لە دووریی بیست‌وپێنج یا سی میلەوە لە ئێمە، شاری (وان)[17]مان دەبینی، کە –کەم تا زۆر– لە ڕاستەوە بۆ ڕۆژهەڵاتە. بارستێکی گەورەی گۆگردمان لەناو شوێنێکدا دی، ڕێبەرەکانمان دەیانوت: لە

تیگەی ژین www.zheen.org

[15] یەکەمین چیاکانی باشووری فورات کە لە کاپادۆس و کۆماگێنەوە درێژدەبێتەوە بەرەو ڕۆژهەڵات، پێی دەوترێ تۆرۆس و هێندێ کەس ناوی چیاکانی گۆردیی لێ دەنێن، ئەوانە دۆڵی سۆفین و ئەرمینیا لە میزۆپۆتامیا جیادەکەنەوە. چیایەکە پێی دەوترێ ماسیوس، هاوسێی نیزیب و تیگرانۆسێرتە و دواتر ناوی نیفاتی وەرگرتووە و لێرەوەیە کە سەرچاوەکانی دیجلە دەبینرێن. چیای نیفات، لە بەردەوامیی هەڵکشانیدا، دواتر پێی دەوترێ زاگرۆس و وڵاتی میدیا لە بابل جیادەکاتەوە (سترابۆن).

[16] ئەخلات، شارێکە زۆربەی جار ناوی لە مێژووی جەنگەکانی ئەرمینیا، گریکەکان، ئێرانییەکاندا دێت و ئەرمەنەکان بە دەوری خۆیان لە کێشەدان تا بیخەنە ژێر دەستی خۆیان. جەلالەددین، دەستی بەسەردا گرت، بەڵام لە لایەن عەلائەددینی سوڵتانی ڕۆمەوە، کە بنەماڵەکەی ماوەی سەدەیەك لەبن دەستیاندا بوو، خستیەوە ژێر دەستی خۆی، پاشان داگیرکرا. بەم شێوەیە وڵاتانی دوای ئەوە هاتن و چووە بن دەستی دەسەڵاتی تورکان.

[17] ئەوسەری گۆلەکە لەم ناوچەیە بریتییە لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا.

چیاکانەوە کەوتووەتە خوارەوە. لە دوازدەیەم میلدا ئاوایی و دەروازەی (تێدنان)* کەوتووەتە قوڵاییی دوورگەیەکی چکۆلە یا کەنداوێک، ئاراستەکەی ڕۆژهەڵاتی باشوور–ڕۆژئاوایە. لە سێ میلی ڕۆژئاوادا، ئاواییەکی دیکەی (شەرباس)** ناو لە باوەشی چیادا دەبینرا، هەرچەندە ئێمە لە وادەی سەفەرەکەمان نزیک دەکەوتینەوە. تەنیشتی چیاکان بە گوڵێکی کێویی تێکەڵ بە داربەڕووی بچووک و دارهەرمێ ڕازابووەوە. لە سێزدەهەمین میلدا داگەڕاینە ناو دۆڵێک کە زنجیرەچیای (نەمروود)ی لە زنجیرەچیای (هەترەش)*** جوێ دەکردەوە. چیایەکی بەرز، لە (مووش)ەوە بەسەر کەناری باشووری گۆلی وان و دەروازەی چوونە ناو ئێراندا درێژدەبێتەوە، لەگەڵ (سەهەند) و (گیرۆس) یەکدەگرنەوە. ئەم چیایانە لە ناکاو بە ڕۆخی ئاوەکەدا ڕۆدەچوون" کاتێک بەرەو قووڵایی و بەرزایی لێژی دەریا دەردەکەوتن،" لووتکەکانیان ڕووتەن و بەردەڵان بوون، و بەفر بە درێژایی کاتەکانی ساڵ دایپۆشیوە، بەڵام بەرەو ژێرخان کەمتر نەزۆک بوون، و لە هەندێک جێ قەراغیان بە لق پۆپ دادەپۆشرا. ئەم ناوچەیە پارچەپارچە دابەش بووە بەسەر چەند بەگێکی کورددا کە هەموو لووتبەرزی و دەبەنگییێکی سینۆرە گەورەکانی سەردەمی دەرەبەگایەتیی ئێمە، لەناو ماڵە قایم و مکوومەکانی خۆیاندا دەنوێنن. ئەو بەگانە زانییانە چۆن داکۆکی لە سەربەخۆیی خۆیان بکەن دژی فارسەکان و تورکەکان.

گوندی (چۆکار) هیچ شوێنێکی ئاسوودەی تێدا نەبوو، تا سەرخەوێکی تێدا بشکێنین. وێڕای فێنکیی شەو، ناچار بووین قاڵییەکانمان بەسەر کورسییەکی درێژی لای نوای بەردەرگای کڵێسەیەکدا ڕابخەین، بینایەکی بچکۆلەی شێوە لاکێشەی لە بەردی داتاشراو دروستکراوی لێ بوو، تەنیا چەند تیشکێکی کەمی لە چەند پەنجەرەیەکی بچووکی گۆتیکی[18] کلاوڕۆژنەیەکەوە لێ دەهاتە ژوورەوە. هەر گوندێک پاپا یا قەشەی خۆی هەیە، لەناو دێرێک یا شارێکی گەورە پەروەردەبووە و لە لایەن پاتریارشی ئەرزەڕۆمەوە دیاری دەکرێ. ئەبرەشییەکان تەنیا ساڵی یەك جار لە لایەن ئوسقوف و شەمماسەکانی کڵێسەوە سەریان لێ دەدرێ، ئەوانیش بە بیانووی گەڕان بە دوای هەڵسوکەوت و ڕەفتاری نوێنەرەکانیاندا، دەیانزانی چۆن پارە لە جووتیارەکان بکێشنەوە. لە (چۆکار)، بە ئامانجی چارەسەرکردنی خەڵکانی خۆمان، دوای ئەو سەرەڕۆییەی کە ئێستا گێڕامەوە، بەرخێکمان بە سێ پیاستەر (سێ فرەنك) کڕی. لە نیوەی ڕێگەدا چاومان بە تاقمێکی لێزگییەکان کەوت، بە چاوێکی گومانەوە سەیری ئێمەیان دەکرد و نیشانەی ئەوەیان لێ دەردەکەوت بەتەمابن پەلاماری ئێمە بدەن، لەگەڵ ئەوەشدا لێمان گەڕان. تاوێکی دیکە چەندانێکی دیکەی تەواو سوار و چەکداری وەك تاقمی یەکەممان بینی. لەبەرئەوەی من کەمێك لە پێشەوەی کاروانەکەی خۆمان بووم، هەوڵیان دەدا بموەستێنن، بەڵام هەوڵەکانی ئەوانم وا لێ کرد بێسوود بن، ئەوسا ڕایانکردە لای بەڕێز شوڤاس و بەوە سورجییەکانیان وەستاند، بە هەوایەکی پڕ لە هەڕەشەوە داوایان لێ کردین: دەچین بۆ کوێ؟ دوای ڕاوێژێکی چەند ساتێك، یەکێك لەوانە غەدارەکەی (چەکێکی بچووکە) ئامادەکرد و خۆی فڕێدایە سەر ئەسپەکانی جانتاهەڵگرەکان و دەستی بەسەر یەکێکیاندا گرت. ڕێبەرەکە و دەستوپێوەندەکانی لەگەڵ ئێمەدا نەبوون، کەچی سەرباری ئەوە وەختایەك بینیمان لێزگییەکان دەستیان بەسەر کەلوپەلەکانی ئێمەدا گرتووە، نەقیزەمان لە ئەسپەکانمان دا و دەمانچەبەدەست

* Tednan
** Sharbas
*** Haterach

[18] زەنگ: پارچە تەختەدارێکی نزیکەی دوو گرێ درێژە، بەسەر سێ یا چوار گرێ پانابیدا کون کراوە. کوونی بچووك بچووکی تێدا کراوە، بە بنمیچی کڵێسەدا هەڵدەواسرێ. بە کوتەکێکی بچووك یا چەکووشێك لێی دەدرێ بۆ بانگکردنی خەڵك.

بنکەی ژین
www.zheen.org

هەڵمانکوتایە سەریان. ئەو کاتە ئێمە ئامادەبووین و بڕیارمان دابوو بەرگری بکەین، ئەوان وازیان لە نێچیرەکانیان هێنا و ڕوویان وەرگێڕا، بە هەنگاوی خێرا ڕایان کرد بۆ ئەوەی –بە مەزەندەی ئێمە– بە هانای هاوڕێکانیانەوە بچن. لە تەواوی ئەم نوواندنەدا، مەحموود ئاغا لە حاڵەتێکی تەواو بێهەستیدا بوو، پشتی کردبووە دزەکان و هەموو نیشانەکانی گەورەترین ترسی نیشان دەدا. ئەو کاتەی بەڕێز شوڤاس بانگی کرد، تەماشای کرد بێ ئەوەی وا نیشان بدا گوێی لێ بووە. بەوەدا کە کوردەکە و هاوەڵەکانی چەند ساتێك دواتر گەیشتن، بەردەوام بووین لە ڕۆیشتنی خۆمان بەبێ ئەوەی نیگەران بین.

٢- سەعات شەشی بەیانی بەڕێکەوتین، پلەی گەرما لە $(14\frac{1}{2})$ ٦٤°دا بوو. ئەوەتی لە ئەرزەرۆم دەرچووبووین، ئاووهەوا بەرەبەرە خۆش دەبوو و سەرەڕای فێنکیی شەوان، کەچی گەرمایەکە لە ڕۆژدا زۆر بەتاو بوو. لە ماوەی یەکەم پێنج میلدا، ڕێگەکە بەناو دۆڵێکدا، یا زیاد لەوە بەناو پێدەشتێکدا دەڕۆی، دوو چیای لە یەك جوێدەکردەوە. لە شەشەم میلدا، ڕووباری (بتلیس–سوو)مان لە نزیکی سەرچاوەکەی بڕی و پاشماوەی ڕێگەکەمان بەسەر کەناری دەستەڕاست و بە دەریچەیەکی ناو چیای (هەترەش)دا بڕی، لە هەشتەمین میلدا گوندی (سەحەر) بوو و لە نۆیەمین میلدا، بەناو جۆگەلەیەکی بچووکدا ڕەتبووین تاڤگەیەکی جوانی لای دەستەچەپمان، لەو شوێنەدا کە لەگەڵ بتلیس–سوو Betlis-Sou یەکیدەگرتەوە، دروست کردبوو. لە دەیەم میلدا، سێیەمین جۆگەلە، لەگەڵ دووەکەی دیکە یەکیاندەگرتەوە. ئەم بڕە ئاوە کۆبووەوە لە کاتی هاتنە خوارەوەیدا لە گاشەبەردێکەوە بۆ گاشەبەردێك، تاڤگەییەکی پێکهێنابوو، کەمێك بەر لەوەی بگەینە ناو بتلیس، دەکرا ببیندرێ. بەگی بتلیس ئەپارتومانێکی لە ماڵەکەی خۆیدا بۆ ئامادەکردبووین، کە لەوێ زۆر باش دەبووین ئەگەر ئێمە بمانتوانیبایە بە تەنیا بین، بە شێوەیەك کە کونجکۆڵیی(فزولیەت) دانیشتووانەکە هێندە زۆر بوو، ژوورەکە لە گەیشتنمانەوە تا دەرچوونمان بۆ تاکە ساتێکیش چۆڵ نەبوو. نیو سەعات دوای ئەوەی ئەم ئەپارتومانەمان وەرگرت، بەگ هات سەری لێ داین. پیاوێکی زۆر چاك بوو، شێوازەکانی بەحورمەت بوون، جیاواز بوو لە هەموو دەستوپێوەندەکانی کە خەڵکی کێوی و بێڕێز بوون.

پێم وابوو بەگ زۆر حەزی دەکرد چەکەکانمان تاقی بکاتەوە، بەڵام نیشانی دا زۆر قێزی لە دەمانچەکانمان دەبێتەوە، درێژەی پێ دا کە ئەم دەمانچانە زۆر کورتن و هێندە ڕازاوە نین[19]. بەگ لە میسر بووە[20] و باسی سێر سیدنی سمیس[*] و کۆمەڵە ئەفسەرێکی دیکەی ئینگلیزی بۆ کردم، پیاوێك زۆر بە چاکی دەیناسی. کوردەکان گەورەترین هۆگری چەکی وا جوانن کە هەرگیز نەمبینیون، جوانیی ئەسپەکانیان و دەوڵەمەندیی جلوبەرگیان وای لێ کردوون هەموویان شانازیکەر بن.

---

[19] ئەوە بە هیچ شێوەیەك بۆ جوانیی کارکردنی نییە، کە کوردەکان بەدوایدا دەگەڕێن، بەڵکوو لەبەر درێژیی چەك و ڕازاندنەوەی چوارچێوەکەیەتی کە کوردەکان بەدوایدا وێڵن.

[20] بەڕێز کنییەر تێبینییەکی لێرەدا نووسیوە، بەدوای ئەوەدا دەگەڕێ پەرێزی جەنەڕاڵ بۆناپارت پاكبکاتەوە لە نزیکبوونەوە لە گوللەبارانکردنی بەدبەختانی تارۆس، کە بە ژمارە سێهەزار و پێنجسەد کەس و لە ئۆردووی یافا بوون. ئەو، لافی ئەوە لێ دەدا کە ئەم کردەوەیە لای پاشا بە شاراوەیی ماوەتەوە، ئەو باسی چەندین تورکی دیکەش دەکات، کە لە دژی فەرەنساییەکان لە میسر و لە سووریا جەنگان، کە نابێ و ناشێ هەبووبێ. بەڵام ئێمە هیچ کاردانەوەیەکمان لەو بارەیەوە نییە و بۆ سەلماندنی ڕاستی، تەنیا بەوەندە دەستبەردار دەبین کە لێرەدا گەواهییەکانی سێر ڕۆبێرت ویلسن لە کتێبی (*History of the British expédition to Egypt*) و کتێبەکەی مایێ بهێنینەوە، کە لە چاپی دووەمی بەرهەمە بڵاوکراوەکەی (*Campagnes des Français en Egypte et en Syri*) پاش ڕووخانی "بۆناپارت"یدا، بەم تاوانە قایلە. لە لایەکی دیکەوە، گەواهی پێویستیش سەبارەت بەو ڕووداوە هەیە، هەموو بیروڕایەکی سیاسی دەخاتە لایەك، دەیەوێ ڕاستی بخاتەوە شوێنی خۆی. (تێبینیی وەرگێڕی فەرەنسایی)

[*]Sir Sidney Smith

بنکەی ژین www.zheen.org

وەختایەك سەرۆكێكی كورد دەچێتە مەیدانی جەنگ، كەرەستەكانی زۆر كەم جیاوازییان هەیە لە كەرەستەكانی سوارە كۆنەكانی ئێمە و ئەو عەرەبانەی كە لەژێر ئالاكانی سەلاحەددینی گەورەدا دەجەنگان، بێگومان بە هەمان ئەو شێوەیەی ئەوانەی وا ئەمڕۆ شەڕی ئێرانییەكان دەكەن، پرچەكبوون. سینەیان بە كۆرسێتێكی ئیستیل پارێزگاریی لێ دەكرا، كە بە زێڕ و زیو داپۆشرابوو لە كاتێكدا سوپەرێكی دارینی گچكە، بە چڕی بە بزماری مسی بزماڕێژ كرابوو، بە شانی چەپیدا هەڵواسرابوو ئەو كاتەی بە كار نەدەبرا. توورەگەیەكی بچووكی دارین لە بزماری برۆنزی بە پشتی ئەسپەوە هەڵدەواسرێ، شمشێرەكەی خۆی هەڵدەگرێ، دەمانچەیەك بە پشتییەوە كراوە، دەمانچەكان و خەنجەرەكەی لەبەرپشتێنی چەقاندووە، بە تەكیەوە شمشێرێكی سووك، توورەگەییەكی بچووك بە لای چەپی زینەكەوە هەڵواسراوە، سێ شمشێری نزیكەی دوو پێ و نیو درێژ بە خۆیەوە دەگرێ، لە لای چەپیشەوە، بە قەڵپووزی زیندا، كوتكێكی ئاسنینی دڕكاوی، كە لە هەموو چەكەكان ترسناكترە و درێژییەكەی دوو پێ و نیووە، برێكیان بە زێر و برێكی دیكەشیان بە بەردی گرانبەها ڕازێنراونەتەوە. وەبیرم دێ كە من یەكێكم لەوانە لە مۆزەخانەی چەكخانەی درسدن بینی، تەواو وەك ئەوەبوو كە ئەمڕۆ لە كوردستان بەكاردەهێنرێ. تیرەكان خاڵێكی تیژیان هەبوو، شەش گرێ دەبوو و لەوسەری سەرووی پارچەیەكی ئاسنی قورس یا قورقشمە، بێ ئەوەی بخرێتە سەر هێزەكەی كاتێك دەهاوێژرێن.

ئەوەتی لە (لیزە) دەرچووین، ڕێگەكە بەشوێن ئاڕاستەیەكی گشتیدا دەڕۆیشت كە بەم شێوەیە بوو: سێ میل باشوور–باشوور–ڕۆژهەڵات، سێ میل باشوور– ڕۆژهەڵات –ڕۆژهەڵات، یەك میل و نیو باشوور–ڕۆژهەڵات، یەك میل ڕۆژهەڵات–باكوور، یەك میل و نیو باشوور–ڕۆژهەڵات–ڕۆژهەڵات، یەك میل و نیو ڕۆژهەڵات –باشوور، دوو میل و نیو باشوور–ڕۆژهەڵات، دوو میل باشوور–باشوور–ڕۆژهەڵات، یەك میل باشوور–باشوور–ڕۆژئاوا، دوو میل باشوور–باشوور–ڕۆژهەڵات، یەك میل باشوور–باشوور–ڕۆژئاوا، یەك میل باشوور–باشوور–ڕۆژهەڵات، یەك میل باشوور–ڕۆژهەڵات –ڕۆژهەڵات، دوو میل باشوور–باشوور–ڕۆژهەڵات، سێ میل باشوور–ڕۆژهەڵات–باشوور، شەش میل باشوور– ڕۆژهەڵات، سێ میل باشوور–ڕۆژئاوا، دوو میل و نیو باشوور–ڕۆژئاوا، دوو میل باشوور–ڕۆژئاوا، دوو میل ڕۆژئاوا–باشوور–ڕۆژئاوا، پێنج میل باشوور–ڕۆژئاوا–باشوور، سێ میل باشوور–ڕۆژئاوا–، دوو میل باشوور–ڕۆژئاوا، یەك میل باشوور–باشوور–ڕۆژئاوا.

٣– پیرەمێردە كوردەكەی كە لێرەوە لەگەڵمان هات، ئەو ماوەیە هێندە مشوورخۆری و شەرافەتمەندیی لە ڕێگە نیشان دا، ئێمە بیری ئەوەمان كردەوە پێویست دەكا بەخششێكی لە ئاسایی زیاتری پێشكەش بكەین. بەڵام ڕێی تێنەدەچوو بەمەندە ڕازی ببێ و بە بیانووی پاداشتدانەوەی خەڵكانی بندەستی خۆی، زیاد لەوە چەند رووپیەیەكی داواكرد، منیش پێم دا. كەچی لەگەڵ ئەوەشدا جارێكی دیكە لە ئێوارەدا هاتەوە و داوای لێ كردم وەك قەرز دە پیاستەری پێ بدەم، گفتی پێدام بەیانییەكەی بۆم بگێڕێتەوە، بەڵام دركم بەوە كرد كە ئەم قەرزە هیچ نییە، جگە لەوەی كە بیانوویێكە بۆ ماشینەوەی پارە لێم، بۆیە ڕەتم كردەوە و پێم گوت: من توورەبووم لەوەی كە هێندە پارەم پێداوە. بینیی هیچ شتێكی لەگەڵ ئێمە نەماوە، بە توورەیییەوە دەرچوو و بیست جار زیاتر لە كاتی چوونە خوارەوەیدا بە پەیژەكە، ئێمەی بە گاور ناوبرد، ئەسپەكەی لە حەوشەكە بەستبووەوە، سواری بوو و رووی خۆی وەرگێڕا. پێم وایە بەرژەوەندی و ترس تاقە پاڵنەرێكن، تا موسوڵمانێك بتوانێ شەرافەتمەندی بداتە پاڵ مەسیحییەك.

(ماویەتی)

گەشتێک بە کوردستاندا (پێش دووسەد ساڵ)

سەفەرنامەی جۆن ماکدۆناڵد کنییەر بۆ کوردستان*

ساڵی ١٨١٤

(بەشی دووەم)

وەرگێڕانی لە فەڕەنسەییەوە:
د. نەجاتی عەبدوڵڵا**

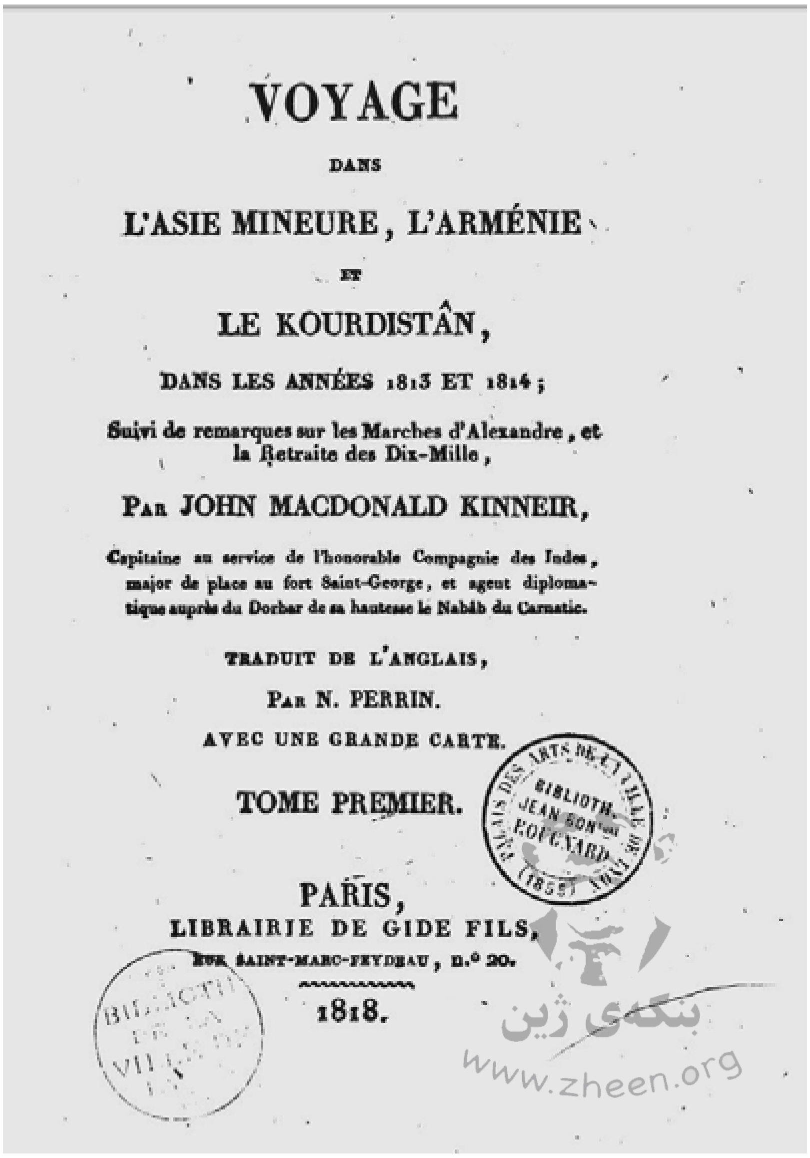
VOYAGE
DANS
L'ASIE MINEURE, L'ARMÉNIE
ET
LE KOURDISTÂN,
DANS LES ANNÉES 1813 ET 1814;
Suivi de remarques sur les Marches d'Alexandre, et la Retraite des Dix-Mille,
PAR JOHN MACDONALD KINNEIR,
Capitaine au service de l'honorable Compagnie des Indes, major de place au fort Saint-George, et agent diplomatique auprès du Dorbar de sa hautesse le Nabâb du Carnatic.
TRADUIT DE L'ANGLAIS,
PAR N. PERRIN.
AVEC UNE GRANDE CARTE.
TOME PREMIER.
PARIS,
LIBRAIRIE DE GIDE FILS,
RUE SAINT-MARC-FEYDEAU, N.° 20.
1818.

بنکەی ژین
www.zheen.org

بەرگی یەکەمی چاپی فەرەنسەیی سەفەرنامە، پاریس ١٨١٨

پێشەکیی وەرگێڕ

سێر جۆن ماکدۆناڵد کنییەر (کارندەن، ٣ی شوباتی ١٧٨٢- تەبرێز، ١١ی حوزەیرانی ١٨٣٠)، لیۆتینان- کۆلۆنێل، گەڕۆک، جوگرافیناس و دیپلۆمات، کوڕی جۆن ماکدۆناڵدی چاودێری گوومرگ و خاتوو سیسیلیا ماریا کنییەر بوو. ساڵی ١٨٠٢ لە لایەن سێر ولیام بێنزلیەوە پاڵێوراوە بۆ قوتابخانەی سەربازیی ئەفسەری و تا مردنی هەر بە ناوی ماکدۆناڵدەوە لە ڕیزەکانی سوپای هیندیدا ماوەتەوە. ٢١ ی ئەیلوولی ١٨٠٤ بوو بە ئاڵاهەڵگر لە سوپای پیادەی مەدرەس***. ساڵی ١٨٠٧ بوو بە لیۆتینان (مولازیم) و ١٨١٨ بوو بە کۆلۆنێل و وەزیری سەرکردە لە مالابار و کانارا. ساڵانی ١٨٠٨-١٨٠٩ لەگەڵ مسیۆنی مالکۆم چووەتە ئێران و دوایی بۆ ماوەیەک لە بوشەهر کار و چەندین سەفەری بەناو ئێراندا کردووە. ساڵی ١٨١٠ لە ڕێگەی بەغداوە چووەتە مووسڵ و دیاربەکر و ئەستەنبووڵ و لە ڕێگەی ئەسپانیا و پورتوگالەوە چووەتەوە

* ئەم سەفەرنامەیە لەم چاپە فەڕەنسەییەوە کراوە بە کوردی:
John Macdonald Kinneir, Voyage dans lAsie Mineure,l Armenie et le Kourdistan, dans les annees 1813 et 1814, suivide remarques sur les marches dAlexandre et la retraite des Dix Mille. Traduit de langlais par N. Perrin, imprimerie deJ. Smith , Paris : Gide fils, 1818, Vol II, pp :160-222

لەگەڵ ئەم چاپە ئینگلیزییەش بەراوردکراوە و بڕێک پەراوێز و شوێن بەگوێرەی چاپە ئینگلیزییەکە ڕاستکراونەتەوە:
-John Macdonald Kinneir, Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the years 1813 and 1814 ; with remarks on the marches of Alexander and retreat of the Ten Thousand. London : JohnMurray, 1818, pp:393-435

** ئەندامی کارا و جێگری سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی.

*** Madres infantry

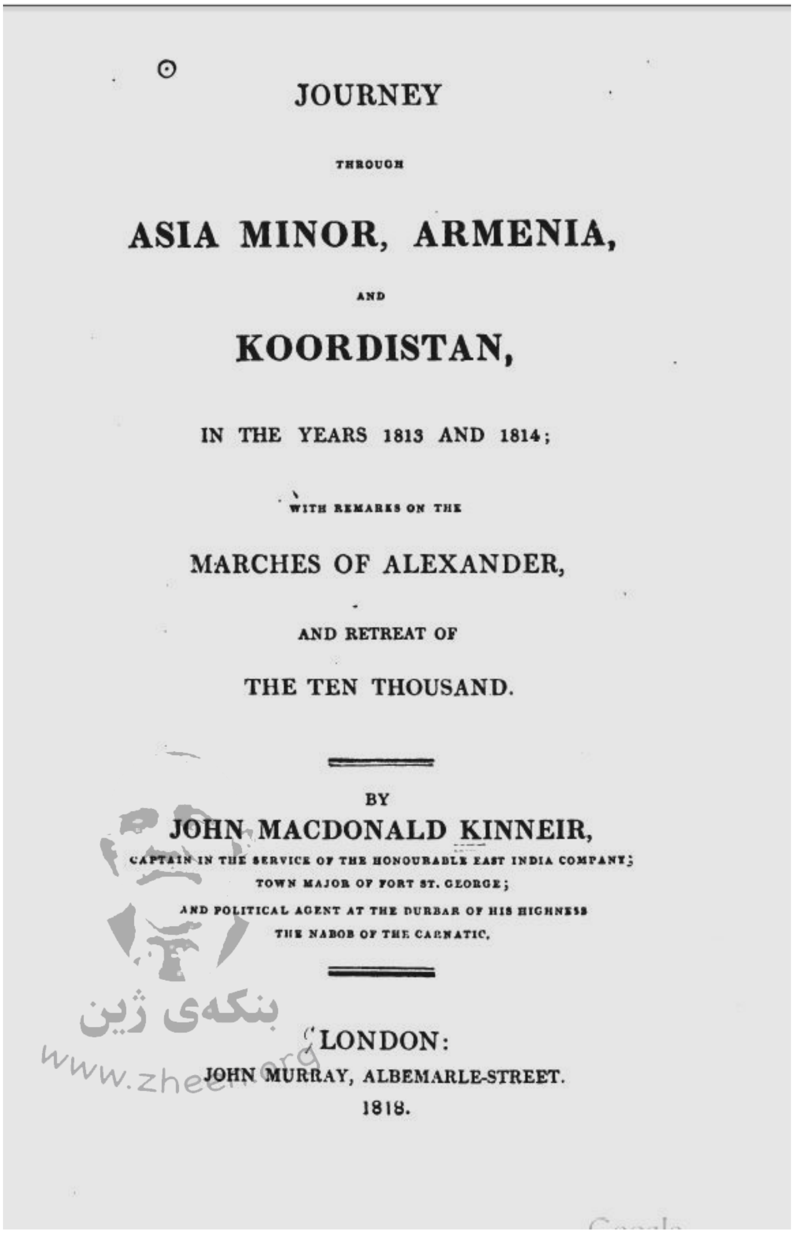

JOURNEY

THROUGH

ASIA MINOR, ARMENIA,

AND

KOORDISTAN,

IN THE YEARS 1813 AND 1814;

WITH REMARKS ON THE

MARCHES OF ALEXANDER,

AND RETREAT OF

THE TEN THOUSAND.

BY

JOHN MACDONALD KINNEIR,

CAPTAIN IN THE SERVICE OF THE HONOURABLE EAST INDIA COMPANY;
TOWN MAJOR OF FORT ST. GEORGE;
AND POLITICAL AGENT AT THE DURBAR OF HIS HIGHNESS
THE NABOB OF THE CARNATIC.

LONDON:
JOHN MURRAY, ALBEMARLE-STREET.
1818.

بنکەی ژین
www.zheen.org

بەرگی چاپی ئینگلیزیی سەفەرنامە، لەندەن ١٨١٨

ئینگلستان. دواتر بە ئەرکێکی سەربازی ڕەوانەی باکووری ئەورووپا کراوە. بەڵام پاشان جارێکی دیکە چووەتەوە بۆ ئەستەنبووڵ و سەردانی ئاسیای بچووک، قوبرسی کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ ئەستەنبووڵ، لەوێشەوە ساڵانی ١٨١٣-١٨١٤ سەری لە کوردستان و بەغدا و بۆمبای داوە و لەم سەفەرەیدا -کە ئێمە ئێستا کردوومانە بە کوردی- کنییەر مەبەستی بووە دووی کاروانی (دە هەزار کەسییەکە)ی سەرکردەی یۆنانی ئیگزینۆفۆن بکەوێ و شوێنپێ و جوگرافیای کاروانەکە هەڵبگرێ. ئەم سەفەرە کە ساڵی ١٨١٤ بۆ کوردستان کراوە، ساڵی ١٨١٨ لە لەندەن بە بەرگێک بە ناوی "سەفەر بەناو ئاسیای بچووک، ئەرمەنستان و کوردستاندا لە ساڵانی ١٨١٣-١٨١٤دا"[٢٠] چاپکراوە. هەر هەمان ساڵ، سەفەرنامەکە کراوە بە فەڕەنسایی و بە دوو بەرگ لە پاریس بووەتەوە.[٢١] کنییەر ساڵی ١٨٢٤ پۆستێکی بەرزی لە کۆمپانیای ڕۆژهەڵاتیی هیندی وەرگرتووە و لە تاران نیشتەجێ بووە. ڕۆژی ١١ی حوزەیرانی ١٨٣٠ لە تەبرێز کۆچیدوایی کردووە. دواجار دەمەوێ بڵێم، ئەم وەرگێڕانەی ئێمە لە ڕووی چاپە فەڕەنسایییەکەوەیە، بەڵام لەگەڵ چاپە ئینگلیزییەکەش بەراوردکراوە و لە زۆر شوێندا لە ڕووی چاپە ئینگلیزییەکەوە داڕێژراوەتەوە. زۆر خۆشحاڵم کە وەرگێڕانی ئەم کتێبە بە کوردی بۆ یەکەمین جار لەسەر لاپەڕەکانی گۆواری خۆشەویستی 'ژین' بڵاودەبێتەوە و دوای حەوت ساڵ زیاتر لە وەرگێڕانی ئەم کتێبە بۆ سەر زمانی کوردی، وا ئێستا بەشی دووەمی ئەم سەفەرنامەیە بڵاودەکەینەوە و ڕووناکی چاپ دەبینێ.

وەسفی بتلیس، ڕێگەی سێرت

بتلیس، پایتەختی ئەم بەشەی کوردستان، کەوتووەتە ناو دڵی چیاکانی 'هەترەش'، لەسەر کەنارەکانی دوو چۆمی

20 John Macdonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the years 1813 and 1814 ; with remarks on the marches of Alexander and retreat of the Ten Thousand*. London : JohnMurray, 1818, 1 vol. (XII-603 p.)

21 *Voyage dans l'Inde britannique : contenant l'état actuel de cette contrée, l'histoire de la guerre des Anglais contre Holkar et Scindiah, l'histoire de Shah-Aulum, Empereur du Mogol, et la description des mœurs et usages de ce pays... /* (Paris : Gide fils, 1818), also by William Thorn (page images atHathiTrust)

بچکۆلە، کە دەڕژێنە دیجلەوە. لە شێوەدا، هەڵکەوتەکەی لەسەر شێوەی قرژاڵە، قەڵاکەی ئەپارتومانێکی کەونارایە، بەڵام هێشتا جوانە و شێوەی جەستەی مرۆڤە و ڕووبارەکانیش، کە لە چەندین لاوە دەڕژێنە ناویەوە، دەستەکانیەتی. شارەکە ئەوەندە کۆنە، بەگوێرەی گێڕانەوەی کوردەکان، هەر چەند ساڵێک ڕاستەوخۆ دوای کەشتییەکەی نووح لە لایەن یەکێک لە وەچەکانی نووحەوە[٢٢] دروستکراوە. ماڵەکان زۆر باش لە بەردی داتاشراو دروستکراون، سەربانەکانی ڕاستەوڕاستن. ماڵەکان، زۆربەیان باخی دارسێو، دارهەرمێ، دارقەیسی، دارگوێز و دارگێلاسیان بەدەورەوەیە. شەقامەکان -بە گشتی- لێژن و هاتوچۆکردنیان پێدا سەختە، هەر ماڵێک بۆ خۆی قەڵایەکی چکۆلەیە، وریایی لە وڵاتێکدا کە ئەوەندە گیرۆدەی پشێوییە، بێسوود نییە. هەندێک لە ماڵەکان پەنجەرەکانیان گەورەن و ئەوپەڕی سەروویان بە تاقێکی کەوانەیی وەک باڵەخانە گۆتیکەکان کۆتایی دێت. قەڵاکە، کە بەشێکی خەڵکی تێدا دەژی و بەشێکیشی وێران بووە، پێم وایە دەستکردێکی کەونارایە و کەوتووەتە سەر گاشەبەردێکی دوورەتەریک و بە ئەستوونی لە بۆشایی و ناوەڕاستی شارەوە بەرزدەبێتەوە. ئەو قەڵایە نشینگەی خانە کۆنەکان، یا بەگەکانی بتلیس، لە بەهێزترین شازادەکانی کوردستان بووە، کە ڕق و کینەی بنەماڵەیی لەناوی بردوون. دیوارەکانی لە هەمان ئەو بەردە دروستکراون، کە ماڵەکان و ئەو شوورا نزیکەی سەد پێ بەرزانەی لێ دروستکراون. بتلیس سی مزگەوت، هەشت کڵێسە، چوار حەمام و ژمارەیەک خانی لێیە. دانیشتووانەکەی -وەک دەڵێن- دوانزەهەزار کەس دەبن، نیوەیان موسوڵمان و ئەوەی دیکەش مەسیحیی ئەرمەنین. بیست پردی بەردین لەسەر ڕووبارەکان دروستکراون، هەریەکەیان کەوانەیەکی بەسەرەوەیە. بازاڕەکانی کەرەستەگەلی زۆری سەوزە و کەرەسەی دیکەی لێن، بەڵام بۆ قوماش و شتی لەوجۆرە، تا دواڕادە گرانن و زۆر بە زەحمەت دەتوانین دەستیان بخەین. بازرگانەکان هەندێک جار سەرەڕۆیی دەکەن، قوماش بە کاروانی تەواو چەکدارەوە دێنن. بەڵام ڕەوشی هەرێمەکە بە شێوەیەکە بەردەوام ترسی ئەوەی لێ دەکرێ کەلوپەلەکانیان تالان بکەن، یان بیانکوژن. سێو، هەرمێ، گوێز و هەڵووژە، زۆر بە تەواوی دەگاتە بتلیس، ڕەزی مێوی 'گولتای'، گوندێکی شەش میلی دەستی ڕۆژهەڵاتی شارەکە، جۆرە ترێیەکی ئاوا نایاب بەرهەمدەهێنێ، کە دەکرێ باشترین شەراب و براندی (عەرەق)ی لێ دروستبکرێ، بەڵام زەوییەکان -بە گشتی- کراونەتە لەوەڕگا و سروشتی وڵاتەکە، ئەگەر بیروڕای لەسەر ڕواڵەتی دەرەوە لە بارەوە بنیاتبنرێ، کشتوکاڵی میوە و سەوزەی تێدا پەسندترە، وەک لە کشتوکاڵی دانەوێڵە. باخچەکانیان لە جۆگەی بچووک یا ئەو ڕێرەوە ئاوییانەوە ئاودەدەن کە لە ڕووبارەکان یا چیاکانەوە دێن و من بە دەگمەن گەلی نەخوێندەوارم بینیوە ئەوەندەی ئەوان باشتر شارەزای هونەری ئامێری بەئاوگێڕان (هایدرۆلیکی) بێ. بڕێک لە خۆگەکانیان لە دووریی پێنج یا شەش میلەوە ئاو دەگوازنەوە. ئەوانە بریتین لە جێهەڵکۆڵین و چاڵی بچکۆلە، لە دەوروبەری بناری بەرزاییەکانەوە هەڵکەندراون، بەوپەڕی وردەکارییەوە ئاستی ئاوەکە ڕادەگیرێ، بەبێ ئەوەی ناچاربن پەنا بۆ ئامرازی ژماردن ببەن. هەلومەرجێکی نائاساییە، ئەگەر بیربکەینەوە کوردەکان میللەتێکی نەزانن، بێپەروەردە، هەتا ڕەگەزێکی دڕندەشن، بە شێوەیەکی سروشتی شانازیکەر و جەنگاوەرن، بۆیە ئەگەر باوەڕی ئایینییان لێ دەربێنین، دەبینین دابونەریتی تایبەتییان لەوەتی هێرشەکەی ئیگزینۆفۆنەوە هیچ گۆڕانکارییەکی بەسەردا نەهاتووە. بتلیس، لە لایەن بەگێکەوە حوکمڕانی دەکرێ، کە پاشای مووش دیاریی دەکا، بەڵام دەسەڵاتی ڕاستەقینە لە دەستی خانە کوردەکانە، کە وەچەگەلی سەر بە میرنشینێکی دوورودرێژی ئەو پیاوماقووڵە دەرەبەگانەن، کە جاران سەرداری هەموو زەویوزارەکانی دەوروبەر

بنکەی ژین www.zheen.org

[٢٢] بەگوێرەی ئێرانییەکان، ئەو چوار شارەی کە یەکەمجار دروستکراون، بریتین لە: بەلخ لە (ترانسۆکسان- ماوراء النهر)، هیرات لە خوراسان، مەراغە لە ئازەربایجان سەر گۆلی ورمێ و هەروەها شاری نەخچەوان. (تێبینیی وەرگێڕی فەرەنسەیی)

بوون. چەند ساڵێک دەبێ، بتلیس بووەتە ڕەعیەتی بابیعالی و سەرانەیەکی ساڵانە دەدا.

لە 'لیزە'وە، ڕێگاکان تا ڕادەیەک باش و شیاون بۆ تۆپ، گالیسکە و هەموو جۆرە عەرەبانەیەک. هەڵبەت ئەم بەخششانە تەنیا لە کاتی هاوین و پاییزاندا دەتوانین لێیان سوودمەند بین، چونکە زستانان وڵات دەکەوێتە ژێر بەفرەوە، بە جۆرێک کە بەفرتوانەوە لە بەهاراندا دەبێتە هۆی سێڵاوی گەورە و پێوەندییەکانی نێوان شارەکان زۆر زەحمەت دەکا. بۆیە من وای دەبینم، شتێکی ئەستەم بێ جەنگ لە هیچ بەشێکی ئەرمەنستانی ڕۆژئاوادا لە ماوەی چوار یا هەتا پێنج مانگدا بکرێ. وەک چۆن کشانەوەی دەهەزار کەسەکە هەمیشە مێشکی داگیرکردبووم، لە سەفەرەکانمدا بەناو چەقی بیابانی سوتێنەری عیراق، عەرەبستان و ناو چیایە سەختەکانی کوردستاندا، ناتوانم بیربکەمەوە بەبێ ئەوەی هەستێکی سەرسامیم هەبێ بەرامبەر بەو هەموو ئاستەنگ و کۆسپانەی وا ئەم جەنگاوەرانە، یان زیاتر ئەم پاڵەوانانە، بەرگەیان گرتوون. ڕۆیشتنی سوپایەک ماوەیەکی ئەوەندە دووروودرێژ، بەناو وڵاتێکی ئاوهادا، دوژمنێک لە پێشەوە و دوژمنێکی تر لە دواوە و ڕۆژانە بەرەورووبوونەوەی کەمیی ئازووقە، لەناو جەرگەی سەختییەکانی زستانی ئەرمەنستاندا، لە تۆماری جەنگدا شتێکی بێوێنەیە و دەکرێ وەک نموونەیەکی ناوازە ئەژمار بکرێ، بۆ ئەوەی کە کارامەیی و سووربوون دەتوانن بیکەن.[23]

سێ ڕۆژ لە بتلیس ماینەوە، سپێدەی ٧ی مانگ بۆ سێرت، تیگراسۆنێرتی کۆن دەرچووین. بەو بەرزاییانەدا هاتینە خوارەوە کە ماڵی ئاغایان لێ بوو و لە سووڕانەوەی دەوری قەڵادا، بەناو بازاڕێکی کۆندا ڕۆیشتین. من تێبینی چەند مزگەوتێکی جوان و کۆلێژێکی چۆڵکراوم کرد، بووبوون بە کەلاوە. پاشان چووینە ناو ژمارەیەک چۆم، کە شارەکە کەوتبووە ناوەڕاستیەوە. ژمارەیەکی زۆر لە ماڵەکان بە گەڵای چڕوپڕی داران داپۆشرابوون. لە کۆتایی یەکەم میلدا ماڵەکانی قەراغ شارمان بەجێهێشت و یەک لەدوای یەک دووجار بەناو ڕووبارەکەدا تێپەڕین، درێژەمان بە ڕۆیشتنی سەر کەناری چەپی ڕووبارەکە دا. زەوییەکە سەخت و بەردەڵان بوو، ماوەیەکی زۆر پێش ئەوەی لە شار دەربچین، ئەو دوازدە کوردە کێوییەی، کە پاسەوانەکانی ئێمەیان پێکدەهێنا، بەردەوام بە هەزار بروبیانووهێنانەوە دەوەستان. وەختایەکیش دواجار ئێمە خۆشبەختانە بەڕێکەوتین، دەیانویست سواری ئەو ئەسپانە بین کە جانتاکانیان لەسەر پشت بوو، بە جۆرێک کە هەر یەکە لەو ئاژەڵە بەستەزمانانە، جگە لە باری ئاسایی کە هەڵیانگرتبوو، دەبوو سەربار یەکێک لەو تاڵانچییانەش هەڵبگرن. ئێمە نەماندەتوانی قسەیان لەگەڵ بکەین، چونکە هیچ کامێکیان نە تورکی و نە فارسییان دەزانی و خزمەتکارەکانی ئێمەش هیچیان بە تەواوی زمانی کوردییان نەدەزانی؛ ڕەوشێک کە کەمێک باش بوو نەبووە هۆی پشێوی. لە سێیەم میلدا، کەناراوەکانی ڕووبارێکمان بەجێهێشت، ڕووبارەکە لەوێدا پازدە پێ درێژ بوو و تیژڕۆییەکەی تا پەوپەڕی بوو. پاشان لە سووڕانەوە بۆ باشوور- باشوور- ڕۆژئاوا، بەشوێن تووڵەڕێیەکانی دۆڵێکدا چووین. پاش ئەوەی دوو میلمان لەم دۆڵە بڕی، جۆگەلەیەکی چکۆلە لە دەستەڕاستمان بوو، گەیشتینە شوێنێکی ناوەڕاستی چیاکان و شەشەم میل گەیشتینە ئاواییەکی چکۆلەی شاردراوە ناو دارگوێزان. لەوێوە بەبێ ئەوەی ڕاوەستین، گەیشتینە سەر بەرزایی گردێکی بڵند، پاشان دابەزینە ناو دۆڵێکی ڕۆمانتیکی و باش چێندراو و لە هەشتەم میلدا، گەیشتنیە گوندێکی 'ئیولاک' ناو. بۆ چەند سەعاتێک لەسەر قەراغەکانی جۆگەلەیەکی چکۆلە و ژێر سێبەری دارگوێزێکی گەورە وەستاین. خۆرەتاوەکە بۆ ئەوان سووتێنەر بوو و کاتی ڕۆیشتن، من خۆم بە سەختی توانیم لەسەر ئەسپەکەی خۆم دابنیشم. چیاکانی دەوروبەر پڕبوون لە مەڕمەر. لە فێنکیی ئێوارەدا، جارێکی تر سەرکەوتینەوە سەر پشتی

بنکەی ژین
www.zheen.org

[23] پلۆتارک دەڵێ: ئەنتۆنی لە کاتی کشانەوە کارەستبارەکەی ناو ئەرمینیادا، چەندی جار هاواری کردووە: هۆ سوپا دەهەزارییەکە!

ئەسپەکاکانمان و میلونیوێکمان بەناو دۆڵێکدا بڕی، بەناو چەندەها کێڵگەدا کە باش چێندراو بوون و ڕازاوە بە باخچەی سێو، هەرمێ، توو، هەڵووژە و گوێز ڕەتبووین. لە کاتی بەجێهێشتنی ئەم شوێنە دڵڕفێنەدا، سەرلەنوێ چووینەوە ناو ئەو چیایانەی کە بە داربەڕووی بچووک داپۆشرابوون و بە زۆری گوێزی مازوویی بەرهەمدەهێنن. ڕێگاکە چوار میل بەناو زنجیرە لێژاییەکی شێواو و هەزاربەهەزاری ناو چیاکاندا دەڕۆیشت و زیاد لە جارێک ناچاری وەستان بووین بە فەرمانی پاسەوانەکان کە لەسەر ڕێگە هاواریان دەکرد و بە خۆیان و ئەسپە جانتاهەڵگرەکانەوە بە فێڵ دەچوونە ناو دارستانەکان، بێگومان بۆ دەستبەسەرداگرتنی یەکێک لەوانە بوو. دواتر زانیم ئەوان خەیاڵیان کردووە باوڵەکەی بەڕێز شاڤاس پڕییە لە زێڕ و منیش تێبینی ئەوەم کرد لە هەمان کاتدا سەرنجیان بەتایبەتی بڕیوەتە سەر ئەم شتە. لە کۆتایی پێنجەم میلدا بەناو دۆڵێکی تەسکوترووسکی نێوان دوو لای چیایەکی دڵگیردا دابەزین، لە کوارتز (بەردی بلووری) و کلینکستۆن و تێکەڵ بە کوارتز پێکهاتبوو، بڵندایییەکەی لە هەردوو لاوە بە ئەستوونی بەرزدەبووەوە. دوندی چیاکان بە داربەڕووی شۆڕبووەوە داپۆشراو بوو و سپی بووبوو بە بەفر. ڕووبارێکی تیژڕۆ[٢٤] بەناو دۆڵەکەدا بەرەو باشوور دەڕۆیی. دواتر زانیم ئەوە یەکێکە لەو دوو ڕووبارە کە بەناو بتلیسدا دەڕوا. لەتەک ئەم ڕووبارۆچکەیەدا ماوەی دوو میل ڕۆیشتین، تا گەیشتین بەم شیوودەرە، کە لقەکانی درەختەیلی داربەڕوو، دارەڕەش، دارسێو، دارگوێز سێبەریان بەسەرەوە کردبوو. لێرەدا و لە هاتنمانەوە بۆ کوردستان، بۆ یەکەمجار کێڵگەی مەرەزە بینی، بە چەندین جۆگەلەی بچووکی لە ڕووبارەوە لێدراو ئاودەدران و داچێندرابوون. لە حەوتەم میلدا، بەسەر پردێکی دارینی تەک پردێکی دیکەی زۆر کۆن کە لە بەرد بووە، پەڕینەوە، لە حەوتەم و نیو میلدا، گەیشتینە دێی 'شێخ جامی'، شوێنێکی هەژار و کڵۆڵ، لەوێ وەستاین بۆ ئەوەی شەو تێیدا بمێنینەوە. بەگی بتلیس پێی وتبووین پاسەوان و ئەسپەکانمان تا سێرت دەمانگەیێنن، بەڵام بە گەیشتنمان بۆ 'شێخ جامی'، ڕێبەری پاسەوانەکان ئێمەی ئاگادارکردەوە کە فەرمانی بۆ هاتووە یەکسەر و بێدواکەوتن بگەڕێتەوە بۆ بتلیس و ئیبراهیم ئاغا، ئەو سەرۆکەی کە لە ئاواییەکی دوو میل دوور لێرەوە نیشتەجێیە، ئەوەی پێویست بێ دەماندادتێ. خۆشبەختانە ئێمە نامەیەکمان بۆ ئەو ئیبراهیم ئاغایە هێنابوو، بە پەلە بۆمان نارد. لە سەعات حەوتی سپێدەدا پلەی گەرما (١٧°) ٧٠°، لە سەعات دەدا (٢٠°) ٧٦° و لە نیوەڕۆدا (٢١°) ٧٩° و لە کاتی خۆرئاوابووندا (١٩°) ٧٤°ی نیشاندەدا.

٨. لە کاتێکی زۆر زووی سپێدەدا، ئیبراهیم ئاغا سەری لێداین و پێشوازیمان لێ کرد، وا دیاربوو سەرەتا ئامادەیە هەمان پاسەوان و هەمان ئەو ئەسپانەمان بداتێ، کە ئێمە لە بتلیسەوە پێیان هاتبووین، بەڵام زوو ڕاکەی خۆی گۆڕی و تکای لێکردین خۆمان بگەیێنینە 'شێخ جامی'، کە ئاواییەکانی هاوسێی ژمارەی پێویستی ئەسپیان لێیە. بیرۆکەی گلدانەوەمان لەم شوێنەدا، مایەی خۆشنوویی ئێمە نەبوو، بەڵام باشترین سیاسەتمان ئەوەبوو، کە خۆمان لە چارەنووسمان بێدەنگ بکەین و پاسەوانەکەمان بە بەخششێکی پارەی باش بنێرینەوە و بۆ خۆشمان دەستمان کرد بە پیاسەکردن بەناو ئاوایی و باخچەکاندا. لەم وڵاتەدا هەموو جۆرەکانی چارەوێ -پێم وابوو- زۆر باش سەرکەوتوون، مانگاکان بە هەمان شێوەی ئینگلستان قەڵەون و ئەسپەکان بەهێز، خێرا و چاک پێکهاتوون، بەڵام دانیشتوان ماینیان لا پەسندترە و لەو سۆنگەیەوە کە ماینەکان باشتر لە ئەسپەکان تا ئەوپەڕی بەرگەی گەرما و سەرما دەگرن. من چەندین جار دەرفەتی

---

[٢٤] لە پێشدا وتم: دوو ڕووبار بەناو بتلیسدا تێپەڕدەبن؛ یەکەمیان ئەوەیانە کە سەرچاوەکەی لە 'نەمیرداغ'ی نزیک بە گۆلی 'وان'ەوە هەڵدەقوڵێ و ئێمە ڕۆژێک بەر لەوەی بگەینە ناو شارەکە، شوێن کەنارەکانی کەوتین. ڕووبارەکە دەردەکەوێ و لەناکاو بەرەو لای باشور- ڕۆژهەڵات وەردەسووڕێ، پاش ئەوەی نیوەی شارەکە ئاودەدا. ئەوە هەر هەمان ئەو ڕووبارەیە کە جارێکی تر لە دۆڵی 'شێخ جامی' پێیدا پەڕینەوە. دووەم ڕووبار کە بەناو بتلیسدا دەڕوا، لە ڕۆژئاواوە دێ، ئەوەیە کە ئێمە لە ڕۆژی بەجێهێشتنی ئەم شارەوە، دووجار بەناویدا پەڕینەوە.

بنکەی ژین www.zheen.org

ئەوەم بۆ ڕەخساوە تێبینیی ئەوە بکەم، کە دوای بڕینی ڕێگایەکی دوور، لە کاتی گەرمادا، ماین و ئەسپەیلی یەختە زۆر کەمتر گیرۆدە دەبن، وەک لە ئەسپەیلی کەحێل. کە وایە سەخت نییە ئەوە وەبیر بهێنینەوە، کە ئەوانەی دوایی زیاتر هەستیارن و لە ئەنجامدا زۆر زووتر لەوانەی یەکەم ماندووتردەبن. عەرەبەکان زیاتر بەلای ماین دەچن، بەو هۆیەوە کە ماینەکان وەک ئەسپان ناحیلێنن و لە کاتی لەشکرکێشییەکانی شەوانەیاندا خیانەتیان لێ ناکەن. گەنم و جۆ و بڕێک جاریش وا دیارە برنج، تاقە جۆری دانەوێڵەیە، کە لە کوردستان بچێندرێ، بەڵام سەوزەیەکی زۆری بڵاوی وەک کاهوو و خەیار و کەلەرم .. هەیە.

٩. لە سپێدەیەکی زوودا ئەسپیان بۆ هێناین، بەڵام پێش ئەوەی ڕێگامان بدەن کەلوپەلەکانمان باربکەین، ئیبراهیم ئاغا، تێیگەیاندین زۆر حەز لە لوولەی دەمی دارسەبیلەکەم دەکا. هەرچەندە چاک دەمزانی من دواتر پێویستم پێی دەبێ، سەرەتا ڕەتمکردەوە، بەڵام دوای پێداگرتنێکی زۆر، لە سەعات هەشتدا کە دەرچووم، ناچاربووم قەننەکەم و سەد پیاستەر کە بەسەر کوردانمدا دابەشکرد، لەدەستبدەم. دوای یەکەمین نیو میل، بەسەر کۆمەڵەچیایەکدا هەڵگەڕاین، کە کەوشەنی ڕۆژئاوای دۆڵەکە بوو. لە دووەم میلدا گوندی 'سپیرا'م بینی، نشینگەی ئیبراهیم ئاغایە لەسەر کەناری ئەوبەری ڕووبارەکە و دوو میل لە ڕۆژئاواوە دوورە. لە سێیەمین میلدا، ڕووبارەکە لە بەرچاومان ون بوو، لەو شوێنەدا بەناو کەلێنێکی چیاییدا بەلای ڕاستدا تێپەڕدەبێ. بەردەوام بووین لە سەرکەوتن بۆ ماوەی سێ سەعات. ئەوەندەی کە لە لوتکەکە نزیک دەبووینەوە، بەرزایی و گەورەیی زنجیرەچیاکان بەرەبەرە زیاتر دەبوون، دارستانەکە هێندە چڕبوو، ئێمەی بە تەواوی لەدەست قرچەی گەرمای خۆرەتاو ڕزگارکردبوو و بە گەیشتنە لوتکەی چیاکە، بەلای ڕەشماڵێکی چکۆلەی کوردە کۆچەرەکاندا ڕۆیشتین، لەناو خاکێکی ڕووتەن و نزیکی کانیاوێک جێگیربووبوون. ئەو خەڵکانە لەسەر شیر، پەنیر و نانی داربەڕوو دەژین. ڕووکاری دەرەوەیان بێئەندازە هەژاریانی نیشاندەدا. قژیان درێژ و پەرتوبڵاو، دەکەوتە سەر دەموچاو و شانیان و هەموو جلوبەرگیان تەنیا شەرواڵێکی خراپ بوو، کەلەکەکانی دادەپۆشین. لە کۆتاییی سێیەم سەعاتدا، کاتێک گەیشتینە سەر لوتکە، لەوێوە دیمەنی هەموو ناوچەکە و لێواری زنجیرەچیایەکمان، کە بە کۆمەڵێک دۆڵ لێک جیادەبوونەوە، لێ دیار بوو، نیشانەی پیت و فەڕیان پێوە دەرکەوتبوو و وا دیاربوو پڕن لە داری بەردار. بەناو ڕێگەیەکدا هاتینەخوار، یان زیاتر تووڵەڕێگایەکی زۆر ترسناک و سەخت بوو. لە چوارەم میل یا دەیەم میلدا، بەناو ئاوایییەکدا تێپەڕبووین ناوی (ئوراک) بوو و کەوتبووە ئەودیوی چیاکان. لە یازدەم میلدا، گەیشتینە قووڵایی و دوای ئەوەی جۆبارێکمان بڕی، کە لە ڕۆژئاواوە هەڵدەقوڵا، دەستمان کرد سەرکەوتنە سەر چیایەکی دیکەی سەر کەناری لای بەرانبەر. لە سیازدەم میلدا، لەسەر کانیەک وەستاین، بۆ حەسانەوەی ئەسپەکانمان، یا بۆ ئەوەی لێیان بگەڕێین لە گژوگیای زۆروزەوەندی دەوروبەر بخۆن. لە سەعات سێی پاشنیوەڕۆدا بۆ بەردەوالبوون لە وەسەرکەوتنی چیا، دوای ئەوەی سەعات و نیوێک ڕۆیشتین، گەیشتینە لوتکەی ئەو زنجیرەچیایەی وا پشتەکەی هێندە سەخت بوو کە بۆ دابەزین ناچاردەبووین پێ لە زەوی بچەقێنین. لێژاییەکە، لەوانەبوو سێ میل درێژ بێ و ڕێگاکە لە هەمووان نامۆتر بوو، من پێم وایە هەرگیز ڕێگای ئاوا سەختم نەبینیێ. بەشێکی لە گاشەبەردی داتاشراو و بەشێکیشی لە بەردی زلزلی خڕ پێکهاتبوو، زۆربەیان شوێنیان گۆڕدرابوو، لە کاتێکدا هەندێکی تر ئەوەندە لووس بوون، ئەستەم بوو ئەسپەکانمان بە قاچی داخراوەوە پێیدا بڕۆن. لە نۆزدەم میلدا، لای ڕاستمان ناو دۆڵێکی بچووک، هەرێمی ڕۆمانتیکیی 'تەسیل'مان لێ دیاربوو؛ لە دوو ئاوایی پێکهاتبوو و پشتیان بە ڕەزێکی زۆر بەرفراوان دەبەست، کە پێویستی هاوسێکانیشی دابیندەکرد. لە بیستەم میلدا بە جۆبارێکدا پەڕینەوە، بەردەوام بووین بە کەناری ڕۆژئاوادا، بەناو دۆڵێکی تەسک و تەنگەبەردا شۆڕبیینەوە، کە کوردەکانی تێدا سەرقاڵی دروێنەی جۆرێک گەنمی دەگمەن بوون. وەرزی دروێنە لێرە لەوەی بتلیس لەپێشتر بوو. ڕێگاکە لە درێژاییی حەوت میلدا، بەناو ڕەزان و بەرز و نزمییەکانی دۆڵێکدا دەکشا و لە ڕاکشانی شەودا چووینە ناو ئاواییەکی کلۆڵی 'تەسکین' ناو. ناچاربووین لە

بنکەی ژین
www.zheen.org

دەرەوە لە بەر هەوایەکی کراوەدا بخەوین، هەتا بە پارەش نەمانتوانی برێک شیر یا پارچەیەک نان پەیدابکەین، ئیسکۆرتەکە تەواوی شەو نەخەوتن، بۆ ئەوەی رێگە لەوە بگرن لە لایەن گوندییەکانەوە تالآن بکرێین.

١٠. لەگەڵ گزینگی خۆرەتاو دەرچووین و بە بەرزاییەکانی چیایەکدا هەڵگەڕاین، لە پشت 'تەسکین' بەرزدەبووەوە، ئەو چۆمەمان بەجێهێشت کە لە رۆژئاواوە هەڵدەقوڵا. لە سێیەم میلدا، بەناو زەوییەکی بەرز و نزمدا دابەزین و لە پێنجەم میلدا ئاواییەکانی 'تاغ' و 'تالۆن'مان لە پشت خۆمانەوە بەجێهێشت؛ یەکەمیان لە دەستەڕاستمان و دووەمیش لە دەستەچەپمان، لە چەند دوورییەکی کەمی رێگاکەوە. لە یازدەهەم میلدا، دەبوو لە ئاواییەکی فراوان و گەشەسەندووی 'حەلەسنی' ناودا بوەستین، ئەویش وەک دوو ئاواییەکەی دیکە، رووکارێکی لە هەموو ئەو گوندانە چاکتر و پاکتری هەبوو، کە تا ئەوکات بینیبووومان. ئەو گوندانە لە بەرد و چیمەنتۆ دروستکرابوون، پاش ئەوە بە چینێک گەچ داپۆشرابوون و هەر ماڵێک بۆ خۆی قەڵایەک بوو و پێکهاتبوو لە بورجێکی چوارگۆشە و چواردەورەدراو بە دیوارێکی تاڕادەیەک ئەستوور، بۆ ئەوەی دانیشتووانەکەی پارێزراو بن لە هەر هێرشێکی سوارەکان، یا تەقەی چەکی ئاگرینی تفەنگەکان. لە دەیەم میلدا، پێمان نایە ناو سێرت و یەکسەر چووینە ماڵی ئاغا، بینایەکی بەرفراوانی قایم، چەند خەندەقێک بە دەوریەوە بوو. پاسەوان لە بەردەرگا ڕایگرتین و ئاگاداری کردینەوە، کە هیچ کەسێک رێگەپێدراو نییە بە چەکەوە پێ بنێتە ناو شوورای دیوارەکان. ئەوکات محەمەد ئاغا دەمانچەکان و خەنجەرەکەی دانا و توانیی بچێتە ناو قەڵاکە، ئێمەش ناچاربووین ماوەی نزیکەی دە دەقیقە چاوەڕوان بین، ئەوسا رێگەیان داین بچینە ژوورەوە. سەرۆکمان لەژێر هەیوانێکی کراوەدا بینی، ژمارەیەکی زۆر خەڵکی بە دەورەوە بوو، داوایان لێ کردین دانیشین، بەڵام تێبینیمان کرد، ئەو شوێنەی کە بۆ دانیشتنی ئێمەیان دیاری کردبوو، چونکە لەوپەڕی خوارووی هەیوانەکە بوو، سەرسوورمانی خۆمان نیشان دا و مەودایەک خۆمان کێشایە دواوە. ئەم بزاوتەی ئێمە بوو بە هۆی پێکەنینی زۆری سەرۆک، بەڵام سەلماندی هەڵسوکەوتی ئێمەی چەندە بەلاوە پەسند بووە، بەوەی شوێنێکی زۆر شەرافەتمەندانەتری لە نزیکی خۆی پێشکەش کردین و دوای ئەوە یەکسەر فەرمانی دا دارسەبیل و قاوەمان بدەنێ. سەرۆک تەنیا چەند وشەیەکی کەمی تورکیی دەزانی، بەڵام مەلا یا قەشەکەی لەوێ بوو و تا رادەیەکی باش بە زمانی فارسی قسەی دەکرد، پێی وتین، رێگەی ڕاستەوخۆ بۆ مووسڵ لە جزیرەی ئیبنعومەرەوە، بە هۆی تالآنوبڕۆی کوردەکانەوەم بووەتە رێگەیەکی غەیرەعەمەلی، بەبێ جیاوازی گەڕۆکەکان و کاروانەکانی تێدا رووت دەکەنەوە (حاکمی جزیرە لە هەموویان خوێنخۆرترە. ئەو درێژەی پێدا و گوتی: من ئامۆژگاریتان دەکەم رێگەی دیاربەکر بگرنەبەر). وشەکانی وا دیاربوو هەموو هیوایەکی دوورتری گرتنەبەری شوێنی گەشتی دەهەزار کەسەکەی بەبا دا. کە وایە دەبێ گەشتە سەختەکەمان بەمزوانە کۆتاییی پێ بێ، بەڵام -لەگەڵ ئەوەشدا- لەو باوەڕەدا بووین، کە دەشێ ئەم سەرۆکە بتوانێ ئیسکۆرتێکی بەهێزمان پێ بدا و بە ناوی خۆیەوە بمانپارێزێ. دانیشتووانی قەڵاکە لە دەوری ئێمە بە پەلە بوون، وەک ئەوەی ئێمەمانان دوو حەیوانی کێوی بین. ئەوان هەرچییەکیان لە بەرچاودا دەبەخشرا، وەریاندەگرت و هەڵیاندەگرتەوە. هەرچەندە ئێمە هەوڵمان دەدا وریابین، هەموو شتێکی مایەی وروژاندنی ئارەزووی ئەوان لە بەرچاویان بشارینەوە. لای ئێوارە، سەرۆک سواری ئەسپەکەی بوو و بیست کەسێک بە پێ دوایکەوتن، سەری لە پێدەشتەکە دا، تا بەدوای کاری جووتیارەکاندا بچێ. بەگوێرەی داب و نەریت، لەگەڵ خۆرئاوابوون، قاڵی لەسەر بەرزیی بورجەکە ڕادەخرێ، هەموو کەسەکانی ماڵەوە ڕادەکەن بۆ نوێژی ئێوارە. نوێژ لە لایەن مەلاکەی هاوڕێمەوە دەکرێ. نوێژەکە هێشتا بە تەواوی کۆتاییی نەهاتووە، کە هەر کەسە دادەبەزێ بۆ نانخواردنی ئێوارە، کە بریتییە لە خوراندنێکی گەورەی شۆربا و پڵاو. هەر یەکێکیش بەگوێرەی ڕیزەکەی خۆی دادەنیشێ.

١١. سپێدەکەی لە لایەن ئاغاوە ئاگادارکراینەوە، پێنج یا شەش سەعاتی مێتاڵی لەگەڵ خۆی هێنابوو، تا ئێمە سەیریان بکەین. داوای لێ کردین پێی بڵێین ئەوانە نرخیان هەیە؟، ئایا دەتوانن قیمەت بکەن؟ بەڵام بێ ئەوەی چاوەڕوانی

وەڵامی ئێمە بکا، گفتوگۆکەی گۆڕی و باسی دێرینیی شارەکەی کرد. ئەوەی لێ زیادکرد کە جاران ئەم شارە لە جیهاندا زۆر بەناوبانگ بووە و دەتوانین بەدوای کەلاوەکانیدا بچین: -لە لایەکەوە- تا ئاواییی 'وانسور'ی چوار میلی دوور و -لەو لای دیکەوە- تا کەوشەنی خابووری دوو میل لەوێوە دوور. کاتی دەرچوونمان، ئاپۆرایەکی نەخۆش هاتبوون بۆ چاکبوونەوە. یەکێک لەناو ئەوانە، کوڕێکی تازەخونچەی بوو. پێی وابوو دەتوانم بە سێ ڕۆژ چیم دیوە، بۆی بگێڕمەوە. ئەو گەلانە تا ئەو ڕادە زۆرە سادەلەوح و ساویلکەن، پێیان وایە زانیاری و بەهرەی ئەورووپاییەکان پیرۆزن.[25] دواجار هەموو ئەو ماوەیەی کە ئێمە لەم شارە ماینەوە، نەمانتوانی بۆ چرکەساتێکیش پشووبدەین.

وەسپی سێرت، ڕێگەی ماردین

شاری سێرت وا دەردەکەوێ، چ ناوی و چ شوێنی، هەروەها ترانسیۆنی دانیشتوانەکەی، دەیگێڕنەوە ئەو جێگەیە کە ڕێیتێدەچێ ئەم شارە شوێنی شاری 'تیگرانۆسێرت'ی کۆنی گرتبێتەوە کە پلۆتارک لە ژیانی لۆکیۆلوسدا باسی کردووە. تیگرانی بەناوبانگ، پاشای ئەرمەنستان،[26]

---

[25] لەناو دەستکەوتووەکاندا کە ڕۆژهەڵاتییەکان بەرانبەر بە ئەورووپاییەکان هەیانە، ئەوان بەردی فەیلەسووفییان لایە. چەند ڕۆژێک پێش گەیشتنم بە بەسرە، بەڕێز گۆڵکیوهۆن، نیشتەجێی ئینگلیز لەم شارە، پەیامێکی لە فەیلەسووفێکی عەرەبەوە پێگەیشتووە و داوای چاوپێکەوتنێکی تایبەتی کردووە، بۆ ئەوەی ڕازی نهێنییەکی زۆر گرینگی بۆ بدرکێنێ. بەڕێز گۆڵکیوهۆن پێشنیازەکەی قەبووڵ کردووە. بۆ سبەی نامۆی نهێنیپارێز هاتووە، لە بەردەم ئەژنۆی نیشتەجێدا بەچۆکداهاتووە و هەوڵی داوە ماچی بکا. وتی، هاتووە خۆی خستووەتە بەر پارێزگاریی ئینگلیزەکان، بۆ پاراستنی ژیانی لە چەوساندنەوەی بەربەرییانەی بەردەوامی هاونیشتمانییەکانی. کە بەوەیان زانیوە دەتوانێ هەر کانزایێکی میتاڵی بگۆڕێ بە زێر، ویستوویانە ئەشکەنجەی بدەن، تا ڕازی نهێنییەکەی لێ دەربهێنن. لێی زیاد کرد، تازە لە زیندانی 'غەران' ڕایکردووە، لەوێ ماوەیەکی درێژ لە لایەن شێخی غەرانەوە برسی و زیندانی کراوە. جا ئەگەر بەڕێز گۆڵکیوهۆن بیەوێ و ڕێگەی بدا لە کارگەکە بمێنێتەوە، ئەوا نهێنییەکەی بۆ ئاشکرادەکا. هاوڕێکەم پەیمانی دایێ پەنای بدا و عەرەبەکەش گفتی پێ دا، بەرانبەر بە نیشاندانی بەڵگەی بەهرەداری خۆی لەم بوارەدا. عەرەبەکە خۆی کێشایەوە، کەمێک دواتر بە خۆی و دەفرێکی کانزاییی بچووک و خەڵووزەوە هاتەوە. وەختێک دەفرە کانزاییە بچووکەکە بەپێی پێویست گەرم بوو، عەرەبەکە چوار پارچەکاغەزی بچووکی لە گیرفانی خۆی دەرهێنا، هاڕدراوەیەکی سپیی تێدا بوو، تکای لە بەڕێز گۆڵکیوهۆن کرد پارچەیەک قوڕقشمی بۆ بهێنن. ئەویش گەڕا و چوار گوللەی دەمانچەی دۆزییەوە، کێشای، بەبێ ئەوەی بارستەکە بە کیماگەرەکە بڵێ. ئەوەی دوایی گوللەکانی لەگەڵ هاڕدراوەکە خستە ناو دەفرە کانزاییەکە و پاش ماوەیەک هەمووی تووایەوە. بیست دەقیقە دواتر، عەرەبەکە تکای لە بەڕێز گۆڵکیوهۆن کرد، دەفرە کانزاییەکە لەسەر ئاگرەکە لاببا و بیخاتە بەرهەوا، بۆ ئەوەی لێی بگەڕێ ساردببێتەوە: دواتر ناواخنەکەی لە لایەن بەڕێز گۆڵکیوهۆنەوە هێنرایە دەرەوە و دانی بەوەدانا کە پارچەیەک زێڕی زۆر پاکە و بارستەکەی هەر هەمان بارستی چوار گوللەکەیە. زێڕەکە لە بازاڕ بە نەوەد پیاستەر خەمڵێندرا. مەحاڵ بوو عەرەبەکە توانیبێتی نیشتەجێ دەستخەڕۆبکا، چونکە هەر کە دەفرە کانزاییە بچووکەکە خرایە سەر ئاگرەکە، دەستی لێ نەدا و لەوەش کەمتر مایەی وێناکردن، ئەوە بوو کە دیاری بکرێ عەرەبێکی هەژار بە چ پاڵنەرێک توانیی دیارییەکی نەوەد پیاستەری بدا بە نەجیبزادەیەکی ئینگلیز. بەڕێز گۆڵکیوهۆن تکای لێ کرد بەیانی بێتەوە، بەڵام شەو، لە لایەن شێخی 'غەران'ەوە دەیرفێنن و بە یارمەتیی چەند پیاوێکی چەکدار دەرگای ماڵەکەی دەشکێنن و دەیخەنە ناو بەلەمێک، دواتر ئیدی لەگەڵ خۆرهەڵاتن لە بەرچاوان ون دەبێ. ئێمە نەمانتوانی دیاریی بکەین داخۆ ئەو بەدبەختەیش وەک سانت لیۆن، نهێنیی دروستکردنی زێڕی زانیوە، بەڵام ئەوەی قورساییەکی گەورە دەدا بەو بیروڕایانەی، ئەوەیە کە چەوساندنەوەی دڕندانەی هاونیشتمانییەکانی بووە.

[26] تیگران لە لایەن لۆکیلوسەوە لە چەند میلی ئەم شارەدا شکا و لەوانەیە لەسەر کەناراوەکانی خاپوور بووبێ. ئەو -بەم بۆنەیەوە- ئەم ڕستەیە بۆ دەربڕینی ژمارەی کەمی دوژمنەکانی بەکاردەهێنێ، "ئەگەر ئەوان وەک نوێنەری تایبەتی بێن، ئەوا ژمارەیان زۆر زۆرە، خۆ ئەگەر بە پێچەوانەوە وەک دوژمن بێن، ئەوا ژمارەیان زۆر کەمە." ئەو یۆنانییانەی کە لە شارەکەدا بوون، خیانەتیان بۆ ڕۆمانەکان کرد، بۆیە شارەکە تاڵانکرا. لەپاڵ گەنجینەکانی دیکەدا، لۆکیلوس هەشت هەزار تالان [تالان دەکاتە ٢٠ تا ٢٧ کیلۆگرام- و. کوردی] پارەی زیوی لەم شارە دۆزییەوە. بەگوێرەی سترابۆن، تیگرانۆسێرت یەکێک لە شارە پڕ دانیشتووانەکانی جیهان، لە چاوتروکانێکدا بوو بە بیابان،

بنکەی ژین
www.zheen.org

دایمەزراندووە و ناوی لێناوە و کردوویە بە پایتەختی دەوڵەتە بەرفراوانەکەی. کاتی هێرشەکانی بۆ سەر سووریا و کاپادۆس، ئەو زیندانییانەی وا بە دیلی گرتوونی، لەوێ نیشتەجێی کردوون و سەرکەوتنی لۆکیۆلۆس ڕێگەی پێدەدا ئەو زیندانییانە بگەڕێنەوە بۆ نیشتمانی خۆیان. وێڕای ئەمە، شارەکە بایەخی خۆی پاراستووە، تا ئەو دەورانەی کە لە لایەن عەرەبەکانەوە داگیرکراوە. سێرت، ئەمڕۆ لەوە زیاتر کە شارۆچکە، یا گوندێکی گەورەیە، هیچی تر نییە؛ کەوتووەتە ناو پێدەشتێکی چکۆلەی لە هەرچوار لاوە چیای بەرز دەورەداو، کە کەمێک دوورە لە ڕووبارێکەوە، لە یەکگرتنی دوو جۆگە پەیدابووە، بتلیس ئاودەدا. ئەم ڕووبارە لەناو کوردەکاندا ناوی خاپوورە. ڕۆمانەکان ناوی 'نیسفۆریوس'[27]ی پێدەڵێن. سێ مزگەوتی بچووک، کۆلێژێک[28] و یەک کڵێسەی ئەرمەنی تێدان. دانیشتووانەکەی ژمارەیان سێهەزار کەسە، بەشێکیان موسڵمان و بەشێکیشیان مەسیحین لە تایەفەی ئەرمەنی، مەسیحیی کلدانی، برێک نەستووریشی تێدا دەژی. خانووەکان بە هەمان شێوەی ماڵەکانی 'هەڵەسنێ' دروستکراون، کەچی -لەگەڵ ئەوەشدا- بە قەبارە زۆر گەورەترن و بورجەکانیان لە لوتکەدایە. ئەپارتومانەکان گومەزدارن و هەر یەکێکیان هۆڵێکی کراوەی لەوپەڕی پشتەوە هەیە، وەک ساڵۆن، بۆ پێشوازیکردن لە میوانان بەکاردەهێنرێ. بە هەمان شێوە، سەربانێکی پان کە دانیشتووانەکەی هاوینان لەسەری دەخەون. سەرباری ئەوە، هیچ ئاسەوارێکی بەرچاوی تێدا نییە و ناکرێ چاوەڕوانی دۆزینەوەی هیچ ئاسەوارێک بین لە وڵاتێکدا کە بینایەکانی زۆر بە دەگمەن لە کەرەستەی درێژخایەن دروستکرابن. سەرەڕای ئەوە، چەندین ئەستێرکی لەبەردهەڵکەنراو سەرنجییان ڕاکێشاین، بۆ کۆکردنەوەی ئاوی باران نەبوون، وەک ئەوەی لە عەرەبستان و سووریا هەیە، بەڵکو هیی کانیاوەکان بوون: فێنکاییەکەیان هەتا لە ڕۆژە هەرە گەرماکانیشدا، زۆر خۆشە.

ناوچەکانی دەوروبەری، بە شێوەیەکی تا ڕادەیەک باش بە چاکی داچێنرابوون. ئەو دەمانەی کە ئێمە بەناو گوندیدا تێپەڕدەبووین، گوندییەکان سەرقاڵی دروێنە بوون. ئەم بەرهەمی دروێنەیە دابەش ناکرێ و لە کێڵگە ناهێنرێتەوە، تا نەکوترێ و نەخرێتە ناو گوێنی، میتۆدێک کە -بێگومان- شەڕی لێدەکەوێتەوە لەو شوێنانەدا کە دابەشبوونی موڵکدارێتییان هەیە. بەڵام لێرە، بەرهەمەکە هیی سەرۆکی هۆزە، ئەو دابەشی دەکا بەسەر خەڵکەکانی کاری پێکردوون و ئەوان وەک پارێزەر و پشتیوانی خۆیان تەماشای سەرۆکی هۆز دەکەن. واسالەکان[29] جیاوازییەکی زۆریان هەیە بۆ سەرۆکەکانیان. ئەم سەرۆکانە زۆر بە نەرمی مامەڵەیان لەگەڵ دەکەن و تەنانەت تا ڕادەی هۆگربوون لەگەڵیان دێنەخوارەوە بۆ ئاستی ئەوان، بەڵام یەک وشەی سەرزاریان یاسایەکە. ئەم سەرۆکانە، دەسەڵاتی ژیان و مەرگیان بەدەستە، حەوشەیەکی بچووکیان هەیە و هەرگیز بەبێ دوازدە خزمەتکارێک نایێنە دەرەوە. بابەتی پرسی گفتوگۆکردنیان، بریتییە لە دەورەی کۆنی بنەماڵەکەیان، سەربەخۆیی دووروودرێژیان کە بانگەشەی ئەوەی بۆ دەکەن لە دەورانی نوحەوە هەیانبێ، پاتریارشی گەورەیانە. بێگومان ئاسان نییە وڵاتێکی ئاوا داگیربکرێ کە چەندین دۆڵی تەسک و تەنگ بڕیبێتی، ڕێڕەوی سەخت و هەڵەمووت و چیای پڕهەڵدێری هەبێ، دانیشتووانەکەی بتوانن -بەبێ ترسی ڕاونانیان هەبێ- پەنای بۆ بەرن. لەوێ ماوەی چەندین مانگ، دابینکردنی خواردنێک لە شیری بزنەکانیان و نانی گوێز دەستدەکەوێ. لە کاتێکدا لە زستانی سەختدا لەپاڵ دەگمەنیی ئالیک و ئازووقەدا، ناچاردەبن هێندە نەبا سوپایەک پێکبهێنن بۆ خۆکێشانەوە یا جیابوونەوە بە شێوەی دەستەی بچووک بچووک، کە لەم یان لەو حاڵەتەدا مەترسی کوشتنیان لەسەرە. کوردەکان بێباوەڕن، ئەوەندە کەم ڕێز لە حەقیقەت دەگرن کە هیچ درۆیەک نایانترسێنێ، بە

لۆکیلوس ڕێگەی بەو دانیشتووانە دا کە خەڵکی سووریا و کاپادۆس بوون، بگەڕێنەوە بۆ وڵاتی خۆیان.

[27] ڕووباری نیسفۆریۆس -تاسیتوس گوتەنی- بە ئەندازەیەک پانە، کە بەشێکی زۆری دیوارەکانی تیگرانۆس دەشوا (Ann.I.15.c.iv).

[28] collège: کۆلێژ، واتە: قوتابخانەی ناوەندی، یا کۆڕ.

[29] واسال: کەسانێک بوون، ئاغا زەویی بە جوتیارەکان دەدا تا بیکێڵن، لەبەرانبەردا ئەوان خزمەتیان پێشکەش بە ئاغا دەکرد. (و. کوردی)

بنکەی ژین
www.zheen.org

مەرجێک بەرژەوەندی خۆیانی تێدا ببیننەوە. ئیرەیی بە بێگانان دەبەن، درن و هیچ پەروەردەیەکیان نییە، بەڵام لێواولێون لە نیشتمانپەروەری، خۆیان زۆر بە بەختەوەر دەزانن کە لە پەنای ئەو چیایانەی زێدی لەدایکبوونیاندا، دوور لە ڕاوەدوونان بژین. ئەوەندەی تورکان لە ئاستی ژنەکانیان دڵڕەق نین، ژنەکانیان بۆیان هەیە ڕوخساریان نەشارنەوە و لە نزیکبوونەوەی پیاوان ڕانەکەن. ڕێزگرتنیان بۆ مردووان بێسنوورە، هەمیشە کۆتەڵ لە یادەوەریی ئەوانەدا بەرز ڕادەگرن، کە ژیانێکی پیرۆز ژیاون. جلوبەرگیان ئاساییە، لەم بەشەی هەرێمەکەدا بریتییە لە ڕۆبێکی قوماشی لۆکەی سپی، بەڵام لە ناوچە دراوسێیەکانی بتلیس و مووش، جۆرە قوماشێکی خەتدار دروستدەکەن، لە قوماشی تارتان* دەچێ. سەرۆکی سێرت، بە هەموو مانای وشە، پیاوماقووڵێکی بەرز و باڵادەستی دەربەگە و ئەوەندە لە دۆق و کۆنتەکانی سەدەکانی دوازدە و سێزدەی ئێمە جیاواز نییە.

١٢. من بە دوای ئەوەدا دەگەڕام پاسەوانێکی چاکمان بداتێ بۆ جزیرە، کە شەش سەعات دوور بوو، لەجیاتیی ئەو ڕێگەیەی کە بە دیاربەکر یا ماردیندا تێپەڕدەبێ و لانی کەم ماوەیەکی شەش یا حەوت ڕۆژ دەبێ. بەڵام ئەو گوێی خۆی لە هەموو بیانووەکانی من کرکرد و پێی وتم، نایەوێ ژیانی خەڵکەکانی بندەستی خۆی بخاتە مەترسییەوە لە پرۆژەیەکی ئاوا ترسناکدا، بەڵام نامەمان دەداتێ بۆ هاوڕێکانی تا ماردین و ئەسپمان بۆ دەنێرێ، وەختێک ئەوەندە دەحەسێینەوە تا ڕێگەکەمان تەواوبکەین. هیچ پاڵنەرێکم نەبوو بۆ ئەوەی گومان لە سەرڕاستییەکەی بکەم. وەک دواتر بۆم دەرکەوت، ئێمە ملمان بۆ ڕای ئەو دا، نیوەڕۆ زوو بەڕێکەوتین. دوای ئەوەی سێ میلمان بەناو پێدەشتی سێرتدا بڕی، دەستمان کرد سەرکەوتن بە زنجیرە شاخێکدا کە کەوشەنی شاری سێرت بوو لە باشووردا. لە چوارەم میلدا، هەرێمی شیروان بوو، لە دوو ئاوایی پێکهاتبوو. لە شەشەم میلدا، گەیشتینە سەر لوتکەی چیاکە، لەوێوە خابوورمان دەبینی، لە باکوورەوە دەهات و پێچی دەکردەوە بۆ ناوەڕاستی چیاکان. ئەم ڕووبارە لە چوار میلی شارەکەدا بەناو پێدەشتی سێرتدا تێپەڕدەبێ. ئەمە -بێگومان- ئەو ڕووبارەی 'سەنتریت' بوو، کە سوپا دەهەزار کەسییەکە هێندە زەحمەتیان بووە لە پەڕینەوەیدا و ئیگزینۆفۆن وەک سنووری نێوان کاردۆخ و ئەرمینیا دیاری دەکا و -بەگوێرەی ئەم مێژوونووسە- دووسەد پێ پانیی بووە و تەنیا لە یەک جێگەدا ڕێگەی پەڕینەوەی هەبوو. ڕوباری خابوور، پێم وایە نزیکەی هەشتا پێ پانییەکەی بێ، زۆر تیژڕۆیە و بەردەبازی پەڕینەوەی نییە، تەنیا لەو شوێنەدا نەبێ، کە ئێمە پێیدا پەڕینەوە. بەڵام هەموو ڕووبارەکانی ڕۆژهەڵات، هەمان ئەو گۆڕینە هێندە گەورەیەیان هەیە، کە ئەم ڕووبارانە - بەگوێرەی کاتە جیاوازەکانی ساڵ- تەنیا دەبنە مایەی تەفرەدانی ئەو کەسانەی وا بە هەڵە ئەم ڕەوشە هیچ لە بەرچاو ناگرن. بەفرتوانەوە لە دەمەدەمیی کۆتاییی مانگی ئادار، یا دەستپێکی مانگی نیساندا ئاوەکەی فرەتر دەکا. لە یەکەمین ڕۆژەکانی حوزەیرانەوە تا کۆتاییی تەمووز دەستدەکەن بە کەمکردنەوە. ئاوی هەڵقوڵاو لە بناری بەرزاییەکانەوە تا کۆتاییی دەیەم میلە. بەشوێن نوایەکەوە بووین لە دژی ئەوە زەردەگرە سووتێنەرە، لەناو دارستانێکی بەرووی سەر کەنارەکانی خابوور، کە پلەی گەرما لەژێر سێبەری دارەکاندا (٣٥,٥°) ١٠٠°ی نیشان دەدا. هەر لەو شوێنە ماینەوە، تا گەرمایەکە کەمبووەوە و ڕێگەی پێدراین بەردەوام بین لە ڕێگە دووروودرێژەکەماندا بە کەناری چەپی ڕووبارەکەدا. لە دوازدەیەم میلدا، بەسەر پردێکی بەردینی کۆنی پێنج تاقدا پەڕینەوە. لەودیوی پردەکە، زنجیرەیەکی نەپچڕاوەی بەرزی سپێتیی بەردینمان بینی، دۆڵێکی تاریکی دەبڕی، شانۆیەک بووە بۆ کوشتنی چەندەها ئینسان، بەگوێرەی خەبەری ڕێبەرەکانمان کە پێیان دەگوتین هەموو دانیشتووانی ناوچەکە هێندە تاڵانچین، باکیان نییە لەوەی تاوانێک بکەن، وەختێک دڵنیابن لەوەی کە بەرەورووی هیچ بەرگرییەک نابنەوە. لە نۆزدەهەم میلدا، گەیشتینە شوێنێکی 'ئۆشوو' ناو. جۆرە گوندێکە کە لە یەک قەڵا پێکهاتبوو، کەوتبووە سەر بانێک و ژمارەیەک بەرزایی خۆڵین لە دەوروبەریدا هەبوو. بەر لەوەی ئێمە بگەینە ئەو شوێنە، شەو داهاتبوو، بەڵام ڕووناکیی زێڕینی تریفەی مانگ زەویی ڕووناک دەکردەوە و سیمای

* تارتان: جۆرە قوماشێکی خوری میل میلی چەپ و ڕاستە، لە ئۆسکۆتلەندە لەبەردەکرێ. (وەرگێڕ)

بنکەی ژین www.zheen.org

دریژی کوردەکان کە لە سەریانەوە تا پێیان سەرتاپا سپییان پۆشیبوو، دەبینران، سووک و سانا لە بورجەکان خلۆردەبوونەوە. لە دەرگامان دا، پێنج یا شەش کەس دەرگاکەی کردەوە، ئێمەیان بردە ناو حەوشێک، ئەوکاتەی تەتەرەکە وتوویژێکی کورتی لەگەڵ سەردەستەکە هەبوو، کە لە بەرزاییی قولەی بورجە گەورەکە، یا قولەی دۆنژۆنەوە، وەک ئەوەی لەناو قەڵا کۆنەکانی خۆمان لای ئێمە وای پێدەڵێن، قسەی لەگەڵ دەکرد. بە فەرمانی ئەو، بندەستەکانی ئێمەیان بردە سەر بانیژەی دەرگاکە، تا سپێدەی بەیانی تێیدا حەساینەوە. لە کاتی دەرچووناندا، خزمەتکارەکان ئەو دیارییەیان ڕەتکردەوە کە پێشکەشمان کردن، ئەوە یەکەمجار بوو لە ساتی دەرچوونمانەوە لە کۆنستانتینۆپڵ ئاوا ڕەفتارمان لەگەڵ بکرێ.

١٣. ئەو توولەڕێگەیەی کە ئێمە گرتمانە بەر، بەناو وڵاتێکی پێچاوپێچدا دەڕۆیشت، کە ١ گەنم و جۆیەکی زۆری بەرهەمدەهێنا و لای چەپ کەوشەنی زنجیرەچیایەکی بەرز بوو. لە چوارەمین میلدا، هەرێمی 'هەربۆ-پاری' بوو، لە ژمارەیەک ئاوایی پێکهاتبوو، ئێزنییەکانی[30] تێدا دەژیان، ئەوانەی کە شەیتان دەپەرستن یا نوێژی بۆ دەکەن. لە دەیەم میلدا، گەیشتینە قەڵای 'ڕەدوان'، بینایەکی وەک ئەوەی ئۆشۆ دروستکرابوو و شوێنی نیشتەنیی سەرۆکی ئێزیدییەکان بوو، بەسەر بەرزاییەکەوە بوو، دەیڕوانیە لقی ئەرزەنی دیجلە و سەدان کۆختەی بەدەورەوە بوو، ئێزیدییەکان، ئەرمەنەکان و کلدانییەکانی تێدا دەژیان. سەرۆکی هۆزەکە لەوێ نەبوو، بەڵام پێشوازییەکی گەرممان لە لایەن براکەیەوە لێ کرا، ئێمەی بردە ناو بێشەلانێکی فراوان، لە گەڵا و لقی درەختان دروستکرابوو، هەموو دوو یا سێ ڕۆژێک شوێنەکەی دەگۆڕن. ئەو کاتە کەوتبووە بەشی دەرەوەی قەڵاکە. چەند ساتێک لەناو ئەم ماڵە گونییەدا حەساینەوە. هەموو خەڵکی گوندەکە گربوونەوە بۆ بینینی ئێمە، بەڵام خانەخوێیەکەمان وا دیاربوو ڕاهاتبوون گوێڕایەڵیی بکەن، بە ناچاری لێی قەدەغەکردن جاڕسمان بکەن. لەناو ئەو خەڵکانەدا، تێبینیی ئەرمەنییەکم کرد، بەرانبەر بە ئێمە تا ئەوپەڕی ڕاست و ڕەوان بوو، پێم وابوو تەواو شارەزای هەموو دەوروبەرەکە بێ، جێگەی متمانەی تەواوی ڕێبەرەکەی بوو. هەرچی ئێزیییەکان بوون، بە دوژمنداری لەگەڵ مەسیحییەکان دەژیان، ئەم تایەفە نامۆیە ناوی ئەو جەنەڕاڵە عەرەبەی هەڵگرتووە، کە کوڕەکانی عەلیی کوشتن، شوێنی تەرخانکراوی خۆیان هەیە بۆ عیبادەتی خۆیان. لە ئاستی مەزهەبیدا، هەموو ئەوەی دەتوانم بە دڵنیاییەوە بیڵێم، ئەوەیە کە ڕێزگرتوون یا بە جۆرێکی تر لە ڕۆحی شەیتانی دەترسن، بۆیە نابێ کە ئەوان ئامادە بن، باسی بکەین، بەبێ ئەوەی جووڵەیەکی ترسانی نائاسایییان تێدا دەربکەوێ. هێشتا لە مووسڵ گڵکۆی دامەزرێنەکەیان 'شێخ ئادی' نیشاندەدەن، هەرچەندە دامەزراوەی سەرەکییان دەکەوێتە ناو چیاکانی شەنگاڵ و هێشتا لەم بەشەی کوردستاندا[31] پەرتوبڵاون، پشتاوپشت ڕقیان لە موسڵمانانە کە زۆر جەنگی خوێناوییان لە دژی تایەفەی ئەوان ئەنجامداوە. ئەم ئێزیدییانە ڕەگەزێکی ئازا و چالاکن، نە شەراب و نە هیچ ئارەقێکی بەهێز ڕەتناکەنەوە و هەرچەندە وەک بنەما ڕەقن بەو شێوازەی کە پێی پەروەردەکراون، بەڵام لەسەر چەند خاڵێکی ئایینی سنگیان فراوانە و لە سەروی حوکمدانی پێشوەختی هاوسێکانیانەوەن.

ئەرمەنییەکە ئاگاداری کردینەوە لە بەردەمی ئەواندا تفەنەکەین، چونکە -بەگوێرەی ئەو- ئەوە گەورەترین جنێوە بتوانین پێیان بدەین. چەند ساتێک دوای گەیشتنمان، گەنجترین برا لە براکانی بەگ هاتە ناو ئەپارتمانەکەمان، ڕەفتارە ڕەقەکەی، هاوشێوەی ڕەفتاری ڕێزگرتووی ئەوی دیکە بوو؛ بەسەر قاڵییەکاندا ڕۆیشت، بەبێ ئەوەی پێڵاوەکانی دابکەنێ؛ لەسەر بالیفەکانمان دانیشت، بەبێ ئەوەی چاوەڕوان بێ پێی بڵێین دابنیشە، چەندین جار ڕووبەڕوو تەماشای

[30] بڕوانە: وەسفی پاشانشینی بەغدا، نووسینی بەڕێز ڕۆسۆ، کونسوڵی گشتیی فەڕەنسە لە بەغدا، لاپەڕەکانی: ٩٧، ٩٨، ١٨٥، ٢١٠، بەرگی یەکەم، ١٨٠٩.

[31] پێیان وتم ژمارەی بنەماڵە ئێزیدییەکان لە نێوان 'ئەرزەن' و 'جزیرە'دا دەگاتە دە هەزار بنەماڵە، یەکەمیان شارێکی کۆنە و جاران پێیان وتووە 'تۆسیا'، کەوتووەتە تەک گۆلێک لە هەشت سەعاتی 'ڕێدوان 'Redoun'دا.

دەكرین و هەموو ئەو كارانەی خۆشی دەیكرن، قاقایەكی پێكەنینێكی درێژیان لەگەڵدا بوو.

دەمەدەمی سەعات دوو بوو، ئەسپی تازەیان بۆ هێناین، بەڵام وەک چۆن دەمەقاڵێیەک لەسەر جانتاكانمان كرا، خزمەتكارە ئیتاڵییاییەكەم یەكێک لە دەمانچەكانی سواركرد و هەڕەشەی لە چەند خزمەتكارێک كرد. ئەم كردەوەیە گەمژانەیە و شانازیكردنی سەربەخۆبوونی ئێزیدییەكان، ترساندنی لە ڕوودانی چەند كارێكی نارەوا. من هەوڵم دا ئەم شەڕە هێوربكەمەوە، بەڵام پێویست نەبوو، هەر بەوەندە دەستەبەردار بوون، بە چاوێكی قووڵی سووكەوە تێیبڕوانن و بۆ سزادانیشی یەكسەر جێگۆڕكێ بكەن. سەعات سێی پاشنیوەڕۆ سواری ئەسپەكانمان بووینەوە، پلەی گەرما (٣٠°) ٩٨°ی نیشان‌دەدا. دابەزینە سەر كەناری ڕووبار، بە بەردەبازێكدا پەڕینەوە. سەرچاوەی ئەم لقەی دیجلە بە شوێنێكدا دەڕوا، پێی دەوترێ ‘سوزان’، مەودایەک دوور لە بتلیس، لە باكوورەوە بەرەو باشوور- ڕۆژهەڵات دەڕوا؛ پانییەكەی نزیكەی شێست پێ دەبوو، بەڵام ئاوەكەی لە سەرەوە نەدەگەیشتە ئەژنۆی ئەسپەكانمان. دوومیل و نیومان بە كەناری ڕووبارەكەدا بڕی و لە ئاوایییەكی ‘گیوەرس’ ناو وەستاین، بۆ ئەوەی كات بڕەخسێنین بۆ خانەخوێیەكەمان، كە لەگەڵمان هاتبوو، تا بتوانێ تیپێكی سوارە كۆبكاتەوە بۆ هاوەڵیكردنمان. ئەو وڵاتەی كە بەناویدا تێپەڕدەبین، دەوڵەمەندە بە دانەوێڵە، لەم شوێنەدا بە هەورازێكی بچووكدا سەركەوتین، دەگەیشتە لوتكەی چیاكە لای دەستەچەپمانەوە. ئێمە لە نیوەی بەرزاییی ڕێگەكەدا بووین، وەختێک سەرۆكە ئێزیدییەكە هاوڕێ ئەرمەنییەكەی نارده لای ئێمە، داوای بەخششی دەكرد، لەبەرئەوەی دەگەڕێتەوە ناو ماڵی خۆی. وای پێ‌وتین و هیوای خواست ئێمە چەند شتێكی جوانی وەک نیشانەی یادەوەری بدەینێ. دەشێ پازدە ڕووپیەی زێر ڕازیی بكا، ڕۆیشت و ئێمەی لەبەر ڕەحمەتی دە دوازدە تاڵانچیی چەكداردا بەجێ‌هێشت. سەرەتا نەیدەویست خۆی پارەكە وەربگرێ، بەڵام بە تەتەرەكەی گوت بیداتە ئەرمەنییەكە، چونكە دایێ، وەک ئەوەی ئێمە بینینمان، وەختێک پێی وابوو سەیری ناكرێ. چەند ساتێک دوای ئەوەی ئەرمەنییەكە گەیشت، لە من نزیک بووەوە و گلەییی كرد كە ڕێبەرەكەی یەک پیاستەریشی پێ نەداوە؛ پارەكانی گیرفانیی دەرهێنا، بە شێوەیەک كردیەوە كە -جگە لە من- كەسی تر نەیبینێ و نیشانی دام. وای دەرخست كە ئارەزوویەتی بۆی پڕبكەم لە پارە، بەڵام من ڕەتمكردەوە داواكەی بەجێ‌بێنم. بەم وشانە، لەناكاو لەرەی دەنگی گۆڕا، ئەوەندە بێ حەوسەڵە بوو، چەند سەعاتێک پێشتر خۆی دەستوداوێن پاک دەنوواند. لە شەشەم میلدا، گەیشتینە شوێنێک، چەند بنەماڵەیەكی كورد لە ئەشكەوتێكی هەڵكەندراوی قەدپاڵی چیاكاندا دەژیان. لە نۆیەم میلدا، گەیشتینە لوتكە، بە ڕاست و چەپدا درێژدەبووەوە و دواجار بەسەر بانی دیاربەكردا دەكرایەوە. لە سێزدەمین میلدا، سووكەلێژاییەک ئێمەی گەیاندە پێدەشتێكی داپۆشراو بە بەرهەمی دروێنەی زۆری گەنم و جۆ. دانیشتوانەكەی سەرقاڵی كاری بەروبوومەكانیان بوون. بە بینینی ئێمە، بە دەستی پڕ لە گوڵەگەنمەوە هوروژمیان هێنا. كە تێپەڕبووین، داوایان لێ كردین چەند پیاسەتەرێكیان بدەینێ، بۆ ئەوەی گوڕێكیان بە بەردا بێتەوە لەسەر دروێنەكردن بەردەوام بن. بەشی زۆرینەی ئەو گەنمەی كە دیاربەكر بەكاری‌دێنێ، بەرهەمهێنراوی ئەم پێدەشتەیە، كە دەشێ چل سەعات یا سەدوبیست میل درێژ بێ و خاكەكەی لە باریدایە ساڵی دووجار بەروبووم بدا. لە هەژدەهەمین میلدا، قەڵا و ئاوایی ‘باشبووت’مان لە بناری زنجیرەچیایەكی نزم بەجێ‌هێشت، بە هەمان ئەو ئاڕاستە تەریبە كە ڕێگەكەی ئێمە لە دوو میل دووری لای ڕاستدا دەبڕێ. لێرە ڕێگەكان، كە لە دەرچوونمانەوە لە بتلیس، دەكرێ وەک ڕێگەیەكی ناتەواو تەماشابكرێ. ڕێگەكان تا ئەو ئەندازەیەی كە بەرەو ناو پێدەشتەكە دەچووینە پێش، باشتر و هەتا نایابتریش دەبوون. لە بیستەمین میلدا، نۆرەكە گۆڕدرا، لە ئاوایییەكی ‘كیڤەرسۆ’ ناوی كلدانەكان وەستاین. نۆردووی كەهیە، یا ئەو شوێنەی كە پاشای

www.zheen.org

دیاربەکری لێ بوو، بە خۆی و سوپایەکی دووهەزار کەسییەوە لە چوار میلی ئەو گوندەدا بوو، لە نزیکی کڵێسەیەک کە ماوەی چەند مانگێک دەبوو گەمارۆی دابوو. تازە ئێمە نیو سەعات دەبوو دانیشتبووین، چەند نوێنەرێکی خەڵکە سەرەکییەکانی دانیشتووان هاتن، لێمان پاڕانەوە پێوەندیی خۆمان بەکاربهێنین لای کەهیە، بۆ ڕزگارکردنی کڵێسە سووتاوەکە، شوێنێکی پیرۆز و زۆر کۆن. دوای ئەوەی هۆی ئەم دەمەقاڵێیەی لێ پرسرا، پادشا وەڵامی داینەوە، کە ویستوویە برەپارەیەکی زۆرتر لە هاووڵاتیان داوابکا، بەڵام 'مێرجۆری'، کە کڵێسەکەی تێدایە، ئەم داوایە بووەتە هۆی ڕاپەرینی سێ‌سەد کلدانی و ئەرمەنی کە دانیشتووانی ناوچەکە پێکدەهێنن. ئێمە گفتمان پێدان لەگەڵ کەهیە قسەبکەین، بەڵام بێ‌هیوا بووم لەوەی کە ناوبژیی ئێمە هیچ سەرکەوتنێکی ئەوتۆی بەنسیب بێ. سەعات سێی پاش‌نیوەڕۆ، پلەی گەرما (٥١°) ١٠٠°ی نیشان‌دەدا و کاتی خۆرئاوابوونیش (٢٢°) ٨٠° بوو. چەند میلیک بەر لەوەی بگەینە ئاوایی، یەکێک لە دەستەکەی ئێمە تێبینیی کرد سەگێک چاودێریی جوجەڵەیەکی دەکرد، بەرەو لای سەگەکە چوو و بەبێ ئەوەی لە ئەسپەکەی بێتە خوارەوە، لەسەر زەوی هەڵی‌گرت. کارامەیییەکەی لە لایەکی ئەسپەکەوە بۆ لای دیکە و بۆ لای ئێمە و لە نزیک بوونەوەی لە کەسێک، ئەوەی بۆ سەلماندم کە ئەم نمایشە لای ئەم گەنجە کوردە ئاساییە و دواتر زۆری تر دووبارەدەکاتەوە. دواتر کوردەکە لەگەڵ هاوڕێکانی خۆی کێشایەوە و خوی خزاندە ناو کونجێکی مێرگەکە، -بێ‌گومان- بۆ ئەوەی لەگەڵ نێچیرەکەی شێوبکا و چیتر نەمبینی باسیان بکەن، تا بەیانیی سبەی کە ناردیان بەخششێکیان لێ داواکردم.

١٤. ئەو بەڵێنەی کە ئێمە بە ئەرمەنەکانمان دابوو، لای کەهیە دەخالەت بکەین بە قازانجی هاوڕێکانیان، وای لێ کردن سبەینێکەی کاتێکی زوو ئەسپەکان بهێنن. ئێمە هێشتا لە شەش سەعاتی ڕێگاکەداین و سەعاتونێوێکی دیکە دەگەینە ئۆردووی تورک، کە لە سێ‌چارەگە میلی کڵێسەکەدایە، بینایەکی چوارگۆشە لەسەر لێژاییی گردێک ئەوەندە ڕێکخراو نییە، دەشیا لە ماوەی کەمتر لە نیو سەعاتدا بە یەک تیپی جەنگی بگیرێ. لەگەڵ ئەوەشدا، گەمارۆکە ماوەی دوو مانگی خایاندووە، هەردوولا هیچ تاقە برینداریکیشیان نەبووە و ئۆردووی تورک لە سۆنگەی پشێوی و ئەو نانیزامییەوە کە باڵیان بەسەردا کێشابوو، زیاتر لە گوندێکی جوانی ئینگلستان دەچوو، وەک لە ئۆردوویەکی ئەفسەران بەرامبەر بە دوژمن. محەمەد ئاغا کە بە پەلە بوو بچێتە دیاربەکر، لەجیاتیی ئەوەی ڕاستەوخۆ ڕێگەی ماردین بگرێتەبەر، چوو کەهیە بدۆزێتەوە، تا سەربوردەکەی بۆ بگێڕێتەوە. کە ئێمە گەیشتینە ئۆردوو، چاومان بە بەیرەقدار یا 'ئالاهەگر' کەوت، ئێمەی ئاگادارکردەوە کە ڕابەرەکەی ئەسپی ئامادەی هەیە، بمانگوازێتەوە بۆ دیاربەکر. بۆ زانیاری پرسیم: دووریی ئۆردووی ماردین و دیاربەکر چەندە؟ وەڵامی داینەوە: نزیکەی سێ سەعات بۆ ئەم یا ئەویان دەبێ و ڕێگەکە بە هەمان شێوە بێ‌کێشەیە. وەک ئەوەی من نیازم وابوو بچم بۆ ماردین، پێم وابوو ئەوە ژیرانەترە ڕاستەڕاست بۆی بچم، لەبریی ئەوەی دەورەی ١٨ سەعاتی (ماوەی نێوان ئەم شار بۆ ئەو شار) ببڕم بۆ خۆشییەکی تەتەرەکەمان.[32] بەم شێوەیە داوام لە کەهیە[33] کرد ڕێبەرێکمان بداتێ، دەستبەجێ بۆی دابین‌کردین. ئەم ئەفسەرە چل ساڵێک دەبوو، سیمای لەڕ و لاواز بوو، لەسەر جۆرە قەنەفەیەکی دارینی ئاسان هەڵگیراو دانیشتبوو، بە بالیفی زەردی گرانبەهای قەدیفە و کەنارەی زێڕ داپۆشرابوو، ڕەشماڵەکە پڕبوو لە خەڵک، بەڵام شوێنێکیان بۆ ئێمە لە دەستەڕاستی کەهیە تەرخانکرد، کە پێمان وابوو نەخۆشە و داوای پزیشکی لێ کردین. وەختێک پێمان ڕاگەیاند حەزدەکەین بچینە ماردین، نەک بچینە دیاربەکر، سەرسامیی خۆی دەربڕی و گوتی تەتەرەکە ئاگاداری کردووەتەوە، ئێمە دەمانەوێ بچین ئەمەی دوایی ببینین (بەڵام -لە لایەکی دیکەوە- درێژەی پێ دا: ئێوە

[32] ئامانجی لە چوون بۆ دیاربەکر، ئەوە بوو لەوێ جۆرێک لە قوماش بکرێ، لەم شوێنە دروستدەکرێ، بۆ ئەوەی دواتر بە قازانجێکی زۆرتر لە بەغدا بیفرۆشێتەوە.

[33] دوای پادشا، شوێنی کەهیە یەکەمینە.

بنکەی ژین www.zheen.org

دەتوانن ڕێگەی لە هەموان ڕاستەوخۆتر بگرن و بەیرەقدار ڕاسپێردراوە ئاگادارتان بێ). ئەوکات ماڵئاواییمان لێ کرد و سواری ئەو ئەسپانە بووین کە بۆمان ئامادەکرابوون، ئۆردووەکەمان بەجێهێشت، دوای ئەوەی توانیمان کۆتایی بەو شەڕە بهێنین کە لەگەڵ گوندییەکان هەیبوو.

بە زەحمەت یەک میلمان بڕیبوو، کە یەکێک لە سوارەکان بەتاو ڕایکرد و پێیڕاگەیاندین ئۆردووی ناو کڵێسەکە دەرچوون. کەچی ئێمە دەمانڕوانیە ئۆردووەکە، دەمانبینی زۆر سەریان لێ شێواوە، هەندێکیان تەقەیان لەیەک و بە ئاسماندا دەکرد، لە کاتێکدا هەندێکی دیکە ئەسپەکانیان بە هەموو ئاڕاستەیەکدا دەبرد. سوپای تورک، نە پاسەوان و نە پێشقەڕەوڵ، هیچێکی نەبوو و هەتا بە پێویستیشی نەزانیبوو گەمارۆی کڵێسەکە بدا، بە شێوەیەک کە ئەسپەکان دەیانتوانی لە هەر کاتێکدا بێ، بچنە دەرەوە و بەدوای ئازووقە و ئاودا بڕۆن. پێنج میلمان بەناو کێڵگەیەکی گەنم و جۆدا بڕی و لە ئاوایی ‘تیلموز’ دابەزین، ئەسپەکانمان لەوێ گۆڕی. لای ڕاست زنجیرەچیایەکی بەرز بە تەریبی ڕێگەکەی کورت دەکردەوە. لە پاییندا، لقێکی دیجلە کە جاران پێیان وتووە ‘نیکفۆن’ پێچ دەکاتەوە و لە لای چەپیشدا، لە دووریی هەشت میلدا، زنجیرەچیایەکی دیکەی بەرز دەبینرا، بەرەبەرە لێی نزیک دەبووینەوە. ‘تیلموز’ گەرماکەی لەڕادەبەدەر بوو. ئێمە سەرسامی خۆتێهەڵقورتێنی (فضولیة)ی بەرگەنەگرتووی کوردەکان بووین، کە ئەپارتمانەکانیان ئەوەندە پڕخەڵک دەکەن، دەترسیان بخنکێین. من پێشتر تێبینیم کردبوو، هەرچەندە لە سەروبەندی دروێنەداین، گوندەکان لە هەموو کاتێکی ڕۆژدا پڕن لە خەڵک. هەر کرێکارێک لە گونددا بیستوچوار پارە، یا نزیکەی حەوت پێنس ڕۆژانە وەردەگرێ و جگە لەوە ئەوەندەی بشتوانێ بیخوا، نان، پەنیر و شیر وەردەگرێ.

سەعات سێی پاشنیوەڕۆ ‘تیلموز’مان بەجێهێشت، پلەی گەرمار (٢٩°) ٩٦°ی نیشان دەدا و هەشتی شەو گەیشتنیە ئاواییەک لە خاکی ‘جەرزیلار’ و شەوەکەی لە بانیژەی ماڵێک جێگیربووین. لە نیوەی ڕێگەدا، ئاوایی ‘تەپە’مان لە سێ چارەگەمیلی ڕێگەکە، کە بەلای ڕاستدا دەڕۆیشت، بەجێهێشت. بەرزاییەکان لەم ناوچەیەدا بەرەبەرە نزم دەبوونەوە و لەسەر کەناری ‘باتمانسوو’، کە لە دووریی چوار میلی ڕێگەکەدا دەڕژا، گرێکی جوانی لێ بەرزدەبووەوە. دانیشتوانی ‘جەرزیلار’ بریتین لە مەسیحیی کلدانی و نەستووری، کە بە هەموو جۆرێک بایەخیان پێدایین و خزمەتیان کردین. ئێوارەکەی دڵگیر بوو، نمایشێکی تا ڕادەیەک خۆشنوود بوو ببینی هەموو دانیشتوانی شار؛ پیاو، ژن، منداڵ بەسەر بانی ماڵەکانەوە کە هەموویان لە هەمان بەرزاییدا بوون، سەرگەرم بوون. پیاوەکان لەسەر قاڵییەکان ڕاکشابوون و دارسەبیلی درێژیان دەکێشا، ژنەکانیش شیریان دەدایە منداڵەکانیان، یا گەنمیان دەکوتا و منداڵەکان -لە لایەکەوە- هاواریان دەکرد، سەگەکانیش -لە لایەکی دیکەوە- دەوەڕین. لە کاتێکدا جووکەی بەردەوام و خەمباری حاجیلەقلەقەکانی هەڵنیشتووی سەر کونی ئاگرادانەکان، تابلۆیەکی گەرم و زیندووی ئاواییەکی ڕۆژهەڵاتیی نیشاندەدا. حاجیلەقلەق کە ڕۆژهەڵاتییەکان وەک باڵندەیەکی پیرۆز سەیری دەکەن، بەهاران بەدیاردەکەوێ. هێلکەدەکا و خۆی جووجەڵەکانی بەخێودەکا و مانگی ئاب یا ئەیلوول کۆچدەکا و -وەک دەڵێن- خۆی دەگەیێنێتەوە بیابانەکانی حەبەشە. من زیاتر لە جارێک بینومە جرجێکی گەورەیان هاوێشتوە بۆ ئەو ئاژەڵانەی کە ناتوانن هەرسیان بکەن.

١٥. سەعات هەشتی بەیانی بەڕێکەوتین، دوای ئەوەی پێنج میلمان بەسەر زنجیرەچیایەکی نزمدا بڕی، کەم کەم لە لای چەپ نزیک دەبووینەوە. بە خێرایی شۆڕدەبووینەوە بۆ ئاوایی ‘ئوشمان-خوا’، لە چارەگەمیلی سەرووی ڕووباری باتمانسوو[٣٤] و ئەو لقە ڕووبارەی دیجلە کە بەناو دیاربەکردا دەڕوا. ئەم ئاواییە کەوتووەتە سەر لێژاییی چیایەکی بەردین، ژمارەیەکی زۆر هەڵکۆڵینی دەستکردم تێدا بینی. برێکیان لە ڕێگەی دەرگا و پەنجەرەکانەوە تیشکی خۆریان بۆ دەهات و لە ئەستوونی دیاری جوان دروستکرابوون. ئەمانە زستان

[٣٤] برێک لە تورکەکان ‘بولیسپینا’ یا ‘باریما’ی پێ دەڵێن، دانڤێل دەڵێ: ڕێیتێدەچێ ئەو دیجلەیە هەمان ئەو ڕووبارە بێ کە لای ‘پلین’ دەهەزار کەسییەکە سەرچاوەکانیان بینیوە.

بنکەی ژین
www.zheen.org

بۆ خەڵکی گوندەکە و هاوینانیش وەک ئەستەوێڵ و ئاخوڕ بۆ مەڕومالاَت بەکاردێن. هەرچەندە ژمارەیان لەناو هەموو کوردستاندا زۆرە، بەڵام هیچیان کردەیەکی هاوچەرخ نین. سەرۆکی ناوچەکە کەسێکی پایەبەرزە، کە هەشت یا دە ئاوایی لەژێر دەستدایە، بە نەفرەتەوە پێشوازیی لێ کردین و وای بۆ چووبوو ئێمە ناتوانین گوێمان لێی بێ و ڕێبەری ناردبووە دوامان تا ئەو فەرەنگییە گاورانە (فەرەنسایی گاور) بباتە لای خۆی، کەچی -لەگەڵ ئەوەشدا- زۆر ڕووخۆشتر بوو، کە بەیرەقدار پیێ گوت ڕابەرەکەی حەزدەکا بایەخمان پێ بدرێ. قاوەیان بۆ هێناین و فەرمانی دا ئەسپەکەی و چەکەکانی بۆ ئامادەبکەن، چونکە دەیەوێ هاوڕێیەتیمان بکا تا 'بەیرام-خۆی'ی ئەوبەری کەناری دیجلە. نزیکەی یەک میل لە کەناری چەپی 'باتمانسوو' هاوەڵیی کردین، لە گەڕانەوەدا، لێرە خزمەتکارەکانی فەرمانیان بۆ هات جلەکانیان لە بەربکەنەوە و خۆیان ئامادەبکەن بۆ پەڕینەوە لە ڕووبارەکە. ئاماژەی بۆ دوو پیاوی کرد لە هەر ئەسپێک بۆ ڕێگرتن لە ڕووداو، لەبەر تیژڕۆیی و قووڵیی ڕووبارەکە، چونکە لە لایەکی دیکەوە نەماندەزانی ئەم ئاژەڵانە دەتوانن بەبێ مەلەکردن لە ڕوووبارەکە بپەڕنەوە، یا نا. زیاتر لە جارێک پێم وابوو شەپۆلی ڕووبارەکە دەمبا و ئەم بەدبەختییە یەکێک لە خەڵکی هاوەڵەکەی ئێمەی گرتەوە، کە ناچاربوو واز لە ئەسپەکەی بهێنێ. بە نیو میل 'باتمانسوو'مان لە سەرووی دووئاوانەکە بڕی، لە شوێنێک کە پانییەکەی سەدوبیست پێ بوو و لەم وەرزەدا -بە بەراورد لەگەڵ ئەوەی پازدە ڕۆژێک پێشتر- لە هەمووی نزمتر بوو.

بە سەلامەتی گەیشتینە کەناراوەکەی ئەوبەر و بەلای شوێنێکی خیزەڵاندا تێپەڕین، ئەوەندە بە ڕووەک داپۆشرابوو، ئەسپەکانی لە بەرچاوی ئێمە شاردبووەوە. لەودیو نیو میلەوە، گەیشتینە ئەو لقە ڕووبارەی کە بەناو دیاربەکردا دەڕوا، ئەوەندەی ڕووباری باتمان پان بوو، بەڵام قووڵییەکەی لەو کەمتر بوو. دوای ئەوەی بە بەردەباز بەبێ زەحمەت پەڕینەوە، گەیشتینە ناو پێدەشتی میزۆپۆتامیا و هەرێمی 'بەیرام-خوا'ن، کە لە سێ گوند پێکدێ، لە لایەن بەکر ئاغای سەرۆکی کوردەوە بەڕێوەدەبرێ. لە گوندێکی بچکۆلە وەستاین و لەبەر زۆر گەڕانمان، توانیمان گۆزەیەک شیر دەستبخەین. مەحاڵ بوو ئالیک بدۆزینەوە بۆ ئەسپەکان و جانتاکانمان بە چوار کەری بەدبەختی ئاوایی 'مورزا'ی شەش میل دوورتر گوازرانەوە. ڕێگەکە بەناو وڵاتێکی بەرز و نزم و بەرهەمهێندا دەڕۆیشت. لە نۆیەم میلدا، بەلای چەپدا زنجیرەچیایەکی زۆر نزم هەبوو، بەڵام لای ڕاست پێدەشتەکە تا چاو بڕی دەکرد، هەر درێژ دەبووەوە. لە ئاوایی 'مورزا' هەتا کەرەکانیشیان لێ سەندینەوە، دانیشتووانەکەی تەنانەت بە خۆیاندا ڕاپەرموو بەربەرەکانیی بەیرەقداریش بکەن، کە چوو لە گوندێکی هاوسێ بەدوای چەند کەسێکی ڕاسپێردراودا بگەڕێ. لە هەمان کاتدا ناسیاویمان لەگەڵ 'دەللیباشێک'، یا ئەفسەرێکی بەکرئاغا پەیداکرد، بەختی ئەوەمان بوو لە گوندەکە چاومان پێ بکەوێ. لە ڕێگەی ئەوەوە و بە یارمەتیی چەند ڕووپییەیەک ئەوەندە ئازووقەمان دەستکەوت، بتوانین هێشتا شەش میل تا ئاواییەکی 'مەترا' ناو ببڕین کە پلەی گەرمای تێدا دوای خۆرئاوابوون (٢٣.٥°) ٨٥°ی نیشاندەدا.

١٦. سەعات شەشی بەیانی بەڕێکەوتین، پلەی گەرما (١٧°) ٧٠°ی نیشاندەدا، کەمێک دوور لە ئاواییەکە، بە زنجیرەچیایەکی بەرزدا هەڵگەڕاین، چەمانەوەیەکی بە لای چەپدا پێکدەهێنا و بەناو وڵاتێکی چێندراودا ڕۆیشتین، دوای ئەوەی حەوت میلمان بڕی، گەیشتینە ئاوایی 'کیان-خوا'، نشینگەی بەکرئاغا. بۆ شوێنی حەوانەوە، ژوورێکی دووردرێژیان داینێ، یەک پەنجەرەی بچووک ڕووناکی دەکردەوە. گێژ و وڕ بە قرچەی گەرما و شەوی پێشووتریش هیچ نەحەسابووینەوە، هیوامان خواست چەند ساتێک سەرخەو بشکێنین، بەڵام هیوایەکەمان بێهودە بوو. تازە دانیشتبووین کە سەرۆک، بە خۆی و سی لە دەستوپێوەندەکانیەوە هاتنە ژوورەوە. دەبوو هەموو ئەو شتانەی کە هەمانبوو، چەکەکانمان،

سەعاتەکانمان،.. هتد پێی نیشان بدەین. سەعاتەکان و مۆرەکان، وا دیار بوو بە دڵی بوون، بەڵام بۆ دەمانچە ئینگلیزییەکانمان کە ئەوەندە کورت و سادە بوو، بە قێزلێبوونەوە ڕەتیکردنەوە. یەکێک لە مۆرەکانی من، کە لە کارانگۆریۆم* دروستکرابوو، بەکرئاغای سەراسیمە کرد، یەکسەر وای بۆ چووبوو دەبێ ئەڵماس بێ و دەریخست ئارەزوویەتی بیبا. بەڵام من دڵنیام کردەوە کە ئەوە ئەڵماس نییە و تێمگەیاند ئەگەر ئەڵماسیش بووایە، هێندە گرفتار نیم تا لە بەرچاوی هەموو خەڵک بۆی بەجێبهێڵم، لە کاتێکدا من بەناو خاکی ئەودا دەڕۆم. زەردەخەیەکی کرد و دەستی خستە ناو گیرفانی، پاکەتێکی چکۆڵەی لێ دەرهێنا. پاشان دوای ئەوەی دە یان یازدە پارچەکاغەزی کردەوە، پارچە کریستاڵێکی کۆنی دۆزییەوە، وا دیار بوو لۆکس بێ و داوای لێ کردین پێی بڵێین نرخەکەی چەندە و لێی زیادکرد، بە پارەیەکی گەلێک زۆر دەستی خستووە. بۆ ئەوەی بیروڕای بەرزی ئەو، کە لەبارەی گەنجینەکەیەوە هەیبوو، بەفیڕۆنەچێ، وەڵامیمان دایەوە کە گەوهەرەکەی نرخێکی گرانبەهای هەیە. دوای ئەوە، گورج سەرلەنوێ خستیەوە ناو زەرفەکە و نایەوە ناو گیرفانی.[35] هێشتا نیو سەعاتێک تێپەڕنەبووبوو، ژوورەکە وا گەرم بووبوو بەرگەی نەدەگیرا، هەوا هێندە خنکێنەر بوو، ئێمە تکامان لێ کرد بەشێکی خەڵکەکە بکەینە دەرەوە، بەڵام وەڵامی دایەوە: ئەوانە لە هەموو شوێنێک و بۆ هەر شوێنێک بچێ، لەگەڵیدان و ئەگەر ئێمە بەدەست ئەم کۆمەڵگایەی ئەوەوە ماندوو ببووینایە، وای دەکرد خۆمان ئازاد و ئاسوودە بیین. ئەو ڕێزێکی زۆر کەمی لە بەیرەقدار دەگرت، یا تا ڕادەیەکی زۆر بە هیچ شێوەیەک هیچ ڕێزێکی لێنەدەنا و ئەوەی زیادکرد، هەرگیز دیقەت لەوە ناکا فەرمانەکانمان بخوێنێتەوە و ئەگەر کەهیە بە خۆی و سوپاکەیەوە دراوسێی نەبووایە، دوودڵ نەدەبوو لەوەی دەست بەسەر جانتاکانماندا بگرێ، کە

* زنجیرە چیایەکە لە ناوچەی ئیکۆس. (وەرگێڕ)

[35] ئەمە کردەیەکی تەواو نایابە، چونکە ڕۆژهەڵاتییەکان -بە گشتی- چاکترین شارەزان لە بەردی گرانبەهادا.

لە قازانجیدا دەبوو. بە ناچاری مانەوە لەگەڵ ئەم دڵڕەقە، بەشی زۆری ڕۆژەکەمان لە کلۆڵیدا بەسەربرد و بەیرەقدار کە چیتر هیچ خزمەتێکی ئێمەی بۆ نەدەکرا، دیارییەکمان پێشکەش و بەڕێمان کرد. دوای چاوپێکەوتنێک کە بەخششمان تێدا پێشکەش بە چەند کەسێکی دارودەستەکەی بەکرئاغا کرد، دواجار پێمان کرا پێنج ئەسپ دەستبخەین، دەوروبەری ئێوارە بۆیان هێنایین، سەرۆک ئێمەی دڵنیا کردەوە کە ناتوانێ زیاترمان بۆ پەیدابکا و گوتی، تەتەر و خزمەتکارەکان دەخرێنە سەر جانتاکان. ئەوان سەرەتا ڕەتیان کردەوە، بەڵام هێندەی نەبرد ناچاربوون ملی بۆ بدەن، چونکە سەرۆک هەڕەشەی لێ کردن بیانکوژێ و فەرمانی دا ئەسپەکان بهێنن. ئێمە زوو ناچاربووین هێوری بکەینەوە و یەکێک لە سوارەکانی ڕاسپارد هاوڕێیەتیمان بکا تا مێردین، لە سێرتەوە بۆ 'کیان-خوا'. ناوچەکە دەوڵەمەندە بە کەتان و گەنمەشامی، بەڵام لە بەرانبەردا نە دارستان و نە میوەی تێدا نییە. لە 'بایرام-خوا' ڕەوشی خاکەکە بە تەواوی دەگۆڕێ و زوو دواتر گەیشتینە چیای 'ماسیۆس'، کە زۆر سەختە. لێرە دیمەنەکە فرەچەشنەیە بە ڕەزی وڵات داپۆشراوە، بەشێکی داردرەختی بچووک دەگرێتەوە کە زۆر لە دارهەڵوژەی کێوی دەچێ. لە هەشتەمین میلدا، لە چیاوە بۆ ناو دۆڵێکی تەسک و تەنگەبەر دابەزین، سەعات یازدەی ئێوارە بوو، تریفەی ڕووناکیی بریسکەداری مانگەشەو ڕێگەی پێ دەداین لە چەند دوورییەکەوە دیوارەکانی قەڵای 'حوسەینا' ببینین، کە لەسەر گاشەبەردێک دروستکرابوو و شوێنی نشینگەی ئیبراهیم ئەفەندی،[36] سەرۆکی دەستڕۆیشتوو بوو. دوای ئەوەی بە سواری ئەسپ بە دەوری دیوارەکانی ئەم باڵەخانە فراوانە، بەرچاوە بە بەرزاییەکەی سووڕاینەوە، چووینە ناوی و بەژێر کەوانەی

[36] لە تورکیا هەموو پیاوێکی ڕیشدار ناسناوی ئەفەندیی هەیە. ئەم ناونانە بەسەر هەموو کەسێکدا دەسەپێ، فەرمانبەری مەدەنی بێ. ئەم ناوە هاوتای ناوی میرزای ئێرانییە، بە جیاوازیی ئەوە کە لێرە میرزا دەکەوێتە پێش ناوی کەسەکە، بەڵام ئەوەی ئەفەندی دەکەوێتە دوای ناوەکە. (تێبینی وەرگێڕی فەرەنسەیی)

بنکەی ژین www.zheen.org

گوتیکی* گوندێکی کەلاوەی باڵەخانەیەکدا ڕۆیشتین، پێمان خستە سەر زەوی لە حەسارێکدا، لەوێوە بە پەیژەیەکی لە گاشەبەرد داتاشراودا ڕۆیشتین و حەوشێکی دیکەمان بڕی، بەسەر بانێکی دارین، ڕازاوەدا بە قاڵی و بالیف سەرکەوتین، لەوێدا ژمارەیەک کەس چاوەڕوانیان دەکردین. گێژ وڕ بوون بەدەست ماندوێتییەوە، وەک ئەوەی ئێمە تێیکەوتبووین، دوای کورتەپشوویەک، لێی خەوتین و لەزەتی ئەوەمان بوو دواجار کەمێک بحەسێینەوە.

١٧. کاتێک ئەفەندییەکە ئەسپەکانی بۆ ئامادەکردین، سبەینەکەی لە سەعات هەشتی بەیانیدا کۆشکەکەیمان بەجێهێشت و چواری پاشنیوەڕۆ بە خۆشییەکی زیادی لەڕادەبەدەرەوە گەیشتینە مێردین. دوای برینی ڕێگەیەکی هەشت سەعاتی یا بیستوچوار میل. دوای شەش میل، ڕێگاکە بەناو دۆڵی 'حەسەینیا'دا تێپەڕدەبوو، درێژیی کەناری ڕووبارێکی بچکۆلە بوو، پاشانشینی دیاربەکری لە پاشانشینی بەغدا جیادەکردەوە. گردۆڵکەکان بە ڕەزی ترێ داپۆشرابوون و قووڵاییی دۆڵەکە بە بێستانی میوەجات، کە دارقەیسی، دارقۆخ و دارتوو و دارگوێزی تێدا زۆر دەبوون. لە حەوتەم میلدا، دۆڵەکەمان بەجێهێشت و زیاتر بەرەو باشوور ڕوومان وەرگێڕا و لە ڕێگەکەمان بەردەوام بووین، بە ڕێگەیەکی ئەستەم و بەردەڵاندا ڕۆیشتین. لە نیوەی ڕێگەکەدا، سوارەی بەکرئاغا کە وەک ڕێبەر خزمەتی دەکردین، بەخشیشێکی چاکمان -بەگوێرەی خۆمان- دایێ، بۆ پاداشتدانەوەی خزمەتەکانی، بەڵام وا دیاربوو وێناچێ پێی ڕازییێ و پێی وابوو دەتوانێ ئێمە بتوقێنێ. لە ڕاوەستاندا، نێزەکەی خستە سەر سینگم و بە نەڕەی دەنگێکی پڕهەڕەشە، داوای بەخشیشی کرد، ئەسپەکەم وەرچەرخاند و خۆم لە چەکەکەی لادا. دەمانچەکەم لە دەستمدا بوو، هەڕەشەم لێ کرد؛ دەیکوژم ئەگەر بچووکترین جووڵە بکا. کارەکە تەنیا چەند ساتێک بوو، پشتی وەرگێڕا، کە بەرگری منی بینی، چیتر لە من نزیک نەکەوتەوە. وێڕای ئەوەی چاک دەیزانی هیچ ترسێکی لە محەمەدئاغا نییە، کە -بە عادەتی خۆی- وەک تەماشاکەرێکی ئارام مایەوە و قەناعەتی وابوو مەترسیدارە خۆی لەگەڵ کوردەکان بەراوردبکا. بە گەیشتنە سەر لوتکەی بەرزایییەک، شار و کۆشکی 'مێردین' لە دووریی حەڤدە میلەوە دەبینران، ڕاستەوخۆ بە تووڵەڕێیەکی یەکجار سەختی وەک تەنگەبەریی دیاریکراوی ناو ڕەزاندا دابەزین. بەناو دۆڵێکی بەردیندا، کە ئەو بەرزایییانەی بەجێمانهێشتبوون، جیای دەکردنەوە لە شارەکەی کەوتبووە سەری. لێرە، کوڕەکەی ئەفەندی، کە لە 'حوسەیناوە' هاوەڵمان بوو، داوای کرد لێی ببورین، چونکە -لێی زیادکرد- پێش ماوەیەک یەکێک لە دانیشتووانی مێردینی کوشتووە، دەترسێ پێ بنێتە ناو ئەم شارە.[37] کوردەکەی دیکە، ئەو پاڵەوانەی کە لەگەڵیدا جەنگام، ئەویش هات بە شێوازێکی زۆر خاکییانە داوای لە تەتەرەکە کرد شەفاعەتی ئەوەی بۆ بکا تا ئەو دوورییە لە بەرچاو بگرن کە هاوڕێیەتیی ئێمەی کردووە. بە خزمەتکارەکەم وت: شتێکی زیاتری بدەنێ و هەردوو پیاوەکەم هێندەی نەبرد لەناو چیاکان ونبوون. ئەم خەڵکانە وا خەیاڵ دەکەن ئینگلیزەکان گەنجینەی زێڕیان هەیە، بۆیە ناچاریان دەکەن -ئەوەندەی دەکرێ- پارەیان لێ بماشنەوە. لە بیستەمین میلدا، دەستمان کرد بە پێداهەڵگەڕانی چیایەکی بەردین، کە شاری مێردینی لەسەر بنیاتنراوە و دوای چەندین پێچاوپێچ چووینە ناو شارەکە. چووم شوێنێک لای هاوڕێ پیرە ئوسقوفە گەورەکەم بگرم، کە پێشوازییەکی دۆستانەی لێ کردین.

ئەم ئێوارەیە چەند بە لەززەت دیاربوو، پاش ئەو ماندووبوونەی کە چێشتمان و ئەو مەترسییانەی کە بەرەوڕوومان بوونەوە، لە دوورەوە دەمانڕوانییە هەموو ماندووبوونێک، بەبێ ئەوەی خەیاڵمان بۆ ئەوە بچێ کە هێشتا ماندووبوونی زۆر سەخت ماوە، بەرگەی بگرین.

* گوتیک یا گوتیتیکی بە عەرەبی (قوطیة) تەواوی ئەو گەلە جیرمانیانە بوون کە لە کۆن و سەرەتای سەدەکانی ناوەڕاستدا. دواتر لە سەدەی بووژانەوەدا بە هونەری بیناسازیی سەدەکانی ناوەڕاست ناسرابوون. (وەرگێڕ)

[37] ئەم درندایەتییانە دەتوانن بیرۆکەیەک لەبارەی حکوومەتی تورکەوە لە هەرێمەکاندا بخەنە ڕوو، کە دەسەڵاتی پاشایان تێدا لە کەوشەنی شاری نیشتەجێی خۆیدا دەوەستێ.

بنکەی ژین
www.zheen.org

بەردەوام لە لایەن یا دزەکان یا ئەو خەڵکانەی وا ئەرکی پاسەوانیی ئێمەیان پێ سپێردرابوو و لەو گوندانەیشدا کە تێیاندا دەوەستاین، بەدەست تەنگپێهەڵچنینی جووتیارەکانەوە، بەرەورووی کوشتن دەبووینەوە. دەتوانین ئەوە دووپات بکەینەوە، کە لەوکاتەوەی 'تەرابزۆن'مان بەجێهێشتووە، تا گەیشتنمان بە مێردین، لە ترس و وریایی و ئاگادارکردنەوەیەکی بەردەوامدا بووین. بانیژەی ماڵی ئوسقوفی گەورە بەسەر دیمەنێکی نایابی پێدەشتی بەرفراوانی میزۆپۆتامیادا دەیڕوانی، جاران پڕبوو لە چەندین شار و ئاوایی، بەڵام ئەمڕۆ گۆڕاوە و بووەتە بیابانێکی بەرفراوانی بەجێهێڵدراوی پڕ لە عەرەبی ئاوارە، کە زۆربەی جار دێن ڕەشماڵەکانیان لەسەر چەندین کەلاوەی ئەم شارانە هەڵدەدەن.

لە ڕەئسولعەین (ڕێسانای کۆن- سەرێ کانی)، هەشت سەعاتی باشووری ڕۆژئاوای مێردین، خانەخوێیەکەمان کەلاوەی پەرستگایەکی نایابی بینی. هەشت یا دە ئەستوونی نایابی مەرمەڕ لەناو لمدا ڕۆچووبوون و عەرەبەکان پێیانڕاگەیاندبوو، هێشتا ژمارەیەکی زۆر زۆری دیکە لەژێر زەویدان. ئەم شوێنە ناوەکەی لە سەرچاوەی خاپوور، (شابوراس)ی کۆن وەرگرتووە کە کەوتووەتە نزیکی ئاواییەکە و - بەگوێرەی گێڕانەوەی هاوڕێیەکەم-جۆگەلەیەکی جوان لە زەوییەوە بە هێزێکی سەرنجڕاکێش هەڵدەقوڵێ، جۆبارێکی گەورەی لێ دروستدەبێ، تاقگەیەک لە سەروویەوە هەیە. لە پێنج سەعاتی باشوور-ڕۆژئاوای مێردین، گوندێک هەیە، پاشماوەی شارێکی کۆنمان تێدا بینی. لەوانەی کە مابووەوە، پاشماوەی پردێک بوو کەموزۆر بە تەواوی مابووەوە. 'یەنگۆی-شێر'، گوندێکە بیست سەعات لێرەوە و پێنج سەعات لە حەڕڕانەوە دوورە، ئەویش کەوان و چەندین پاشماوەی دیکەی مەزنایەتیی یەکەمی پێشکەشدەکا. تەنیا چەند شتێکی کەم ماوە، یا - باشتر وایە بڵێین- هیچێکی ئەوتۆی شاری بەناوبانگی حەڕڕان نەماوەتەوە. 'نیسفۆریۆم' کە ئێستا ناویان ناوە 'ڕەجا'، ئوسقوفی گەورە سەری لێ داوە و وەک شارێکی گەورە باسی بۆ کردم، شارێک کە بە شێوەیەکی بنەڕەتی عەرەبی تێدا نیشتەجێبوون و چەند پاشماوەیەکی جوانی بەخۆوە گرتووە. لە لایەکی دیکەوە، بە درێژی باسی دارا و نوسەیبین دەکەم، خاکی دەوروبەری مێردین کە ئەوەندە بەپیتە، بەبێ چاندن، لە ساڵێکدا چوار یا پێنج لە سەددا دەدا. سێ سەعات لە ڕۆژئاوای شارەکەوە، ئاواییەک بە ناوی 'کەلبەین'ەوە، یا هەزارجاران هەیە، ناوێک کە لە پیت و فەڕی دەوروبەریەوە هاتووە. خاکەکەی، وەختێک لەناو دەستدا دەگوشرێ، وای لێ دێ وەک ئەوەی لەگەڵ ڕۆن تێکەڵ کرابێ. پێم وایە هەمان جۆری خاکی دەوروبەری ئەنتاکیاشی هەیە.

لە سێرتەوە بۆ مێردین، ڕێگەکە بەم ئاراستەیەیە کە لێرەدا دەیخەمەڕوو: سێ میل و نیو، باشوور، دوو میل باشوور-ڕۆژئاوا، پێنج میل باشوور-باشوور-ڕۆژئاوا، یەک میل و نیو باشوور-ڕۆژهەلات-باشوور، یەک میل باشوور-باشوور ڕۆژئاوا، سێ میل و نیو باشوور-ڕۆژئاوا، شەش میل ڕۆژئاوا-باشوور، یەک میل ڕۆژئاوا-باکوور، دوو میل باکوور-ڕۆژئاوا، سێ میل و نیو ڕۆژئاوا-باشوور-ڕۆژئاوا، سێ میل و نیو ڕۆژئاوا-باشوور، دوو میل ڕۆژئاوا-باکوور-باشوور، سێ میل باشوور-ڕۆژئاوا-باشوور، یەک میل ڕۆژئاوا-باکوور-ڕۆژئاوا، دوو میل ڕۆژئاوا-باکوور، یەک میل ڕۆژئاوا-باشوور، دوو میل ڕۆژئاوا، دوو میل ڕۆژئاوا-باکوور، دوو میل ڕۆژئاوا-باکوور-ڕۆژئاوا، سێ میل باکوور- ڕۆژئاوا، دوو میل باکوور-ڕۆژئاوا، سێ میل باکوور-ڕۆژئاوا، دوو میل باکوور-ڕۆژئاوا-ڕۆژئاوا، چوار میل باکوور-ڕۆژئاوا- باکوور، سێ میل ڕۆژئاوا-باشوور-ڕۆژئاوا، دوو میل باشوور-ڕۆژئاوا-ڕۆژئاوا، دوو میل و نیو ڕۆژئاوا-باکوور، دوو میل و نیو ڕۆژئاوا-باکوور-ڕۆژئاوا، سێ میل ڕۆژئاوا-باشوور، یەک میل باشوور-ڕۆژئاوا-ڕوژئاوا، دوو میل باشوور-ڕۆژئاوا، یەک میل و نیو باشوور-ڕۆژهەلات، یەک میل باشوور-باشوور-ڕۆژئاوا، یەک میل باشوور-باشوور-ڕۆژئاوا، هەشت میل باشوور-ڕۆژئاوا، چوار میل باشوور-ڕۆژئاوا، یەک میل

باشوور-باشوور-ڕۆژئاوا، یەک میل باشوور-ڕۆژئاوا-باشوور، یەک میل باشوور-ڕۆژئاوا، یەک میل ڕۆژئاوا-باشوور، سێ میل باشوور-باشوور-ڕۆژئاوا، سێ میل باشوور، یەک میل ڕۆژئاوا، یەک میل باشوور-ڕۆژئاوا، نیو میل باشوور، یەک میل و نیو باشوور-باشوور-ڕۆژهەڵات، دوو میل باشوور، دوو میل باشوور، شەش میل باشووور-ڕۆژئاوا، یەک میل باشوور-ڕۆژهەڵات، دوو میل باشوور-ڕۆژهەڵات-ڕۆژهەڵات، شەش میل باشوور-باشووور -ڕۆژئاوا.

١٨- سبەینێیەکەی، خانەخوێیەکەمان هات و چەند بەرێکی گرانبەهای زۆر جوان و چەند مەدالیایەکی سلۆقسی یەکەمی پێشکەش کردین. جووتیارێک لە کاتی زەویکێڵاندا لەناو گۆزەیەکی ژێرزەویی چیای 'تۆر' دۆزیبوویەوە، ئوسقوفی گەورە چەند دانەیەکی کەمی پارەی پاراستبوو، بەڵام بەشی زۆریان تووابوونەوە. پلەی گەرما لە سەعات حەوتی بەیانیدا (١٢،٥°) ٦٠°، نیوەڕۆ (٢٢°) ٨٠° و لە خۆرئاوابووندا (١٧°) ٧٠° نیشان دەدا.

شاری ماردین، شوێنی ڕۆمانیی شاری 'ماردەس'ی گرتووەتەوە. ئەم شارە کەوتووەتە سەر لێژاییی باشووری چیایەکی سەخت و بەردەڵان. لوتکەی چیاکە قەڵایەکی لێیە، ئێستا وێران بووە. مێردین دیوارێکی بەردینی بە دەورەوەیە، چێوەکەی نزیکەی دوو میل و نیوە، لە قەڵاکەوە دەستپێدەکا، بە شێوەی نیوەمانگ بە دەوریدا دەسووڕێتەوە. ماڵەکان تا ڕادەیەکی چاک بۆ شارێکی تورکی دروستکراون و زۆربەی ماڵەکان زۆر کۆنن. حاکمی شار پایەی ڤۆیۆدە (قوماندانی سەربازی)ی هەیە و پاشای بەغدا دیاریی دەکا. دانیشتووانەکەی تێکەڵەیەکن لە تورک، عەرەب، کلدانی، نەستووری، کاتۆلیک، ئەرمەنی، جوو و یەعقووبی، هەروەها چەند سەد بنەماڵەیەکی گەبر[38] (زەردەشتی)، یا ئاگرپەرستی لێیە، کە بە دزییەوە مەزهەبی ئایینی خۆیان جێبەجێدەکەن و مردووەکانیان، وەک ئەوەی لە بۆمبای، یەزد.. هتد دەکرێ، دەخەنە لوتکەی بورجێک، بۆ ئەوەی هەڵۆکان بیانماشنەوە.

ڕۆژی دوایی نامەم بۆ موتەسەللیم نووسی، بۆ ئەوەی تا نوسەیبین ئەسپمان بداتێ. ئێوارە وەڵامەکەی هاتەوە. ئاگاداری کردمەوە کە لە ماوەی چەند ڕۆژێکدا بۆم پەیدادەکا، بەڵام ئامۆژگاریی کردم بوەستم، تا کاروانێک دەڕوا، چونکە ئەو بیابانەی کە نوسەیبین و مووسڵ لەیەک جیادەکاتەوە، بە هۆی تاڵانوبڕۆی ئێزیدییەکانی شەنگاڵەوە، لەڕادەبەدەر ترسناکە. ئەم تایەفە جەسوورە ژمارەیان دەگاتە دوو ملیۆن کەس و چەند ساڵێکە هێزیان تا ڕادەیەک پەرەی سەندووە، بۆ ئەوەی ئەو زەویوزارانەی کە هاوسنوورن، بیانخەنە ژێر دەستی خۆیان. ئێزیدییەکان لەناو گوندەکان، یا زیاتر ناو ئەشکەوتی ژێرزەویی لاپاڵەکانی چیای شەنگاڵدا دەژین، ئەو زنجیرەچیا بەرزەی کە لە باشوور-ڕۆژهەڵاتی مێردینەوە پێدەشتی میزۆپۆتامیا دەبڕێ. لێرەوە چەوساندنەوەی درندانەی پێڕەوانی محەمەد (موسوڵمان)، ناچاریان کردن پەڕیوەی ناو چیاکان بن. ئەمڕۆش شەڕێکی بێپسانەوەیان لەگەڵدا دەکەن. ئەو خاکەی کە دەیچێنن، ئەوەندە بەپیتوفەڕە، دەستبەرداری گەنمی هاوسێکانیان بوون. چیاکانیان سەرچاوەی کانیاوی فرەیە و لەوەڕگایەکی نایابی هەیە، لە کاتێکدا قەیسی، ترێ و هەنجیری شەنگاڵ بەناوبانگن و باشترینن لە هیی عیراقی عەرەبی. من تەنیا چەند شتێکی کەم لەبارەی داب و نەریت و باوەڕی ئایینی ئێزیدییەکانەوە دەزانم، لەم ڕووەوە لەوەی هەموو نەتەوەکانی ڕۆژهەڵات دەچێ؛ دابەش بوون بۆ چەند هۆز یا بنەماڵەیەک،

www.zheen.org

[38] گەبرەکان یا (گیبرەکان) Guébres: وەچەی ئێرانییە کۆنەکانن، مەزهەب و باوەڕی دینیی خۆیان و تەواوی داب و نەریتیان پاراستووە. کاتی لەشکرکێشیی عەرەبەکان بۆ سەر ئێران، ناچارکراون نیشتمانەکەیان و چەوسێنەرە دڕندەکانیان بەجێبهێڵن. ئەو بەدبەختانە بەدوای نوایەکدا لە هەرێمە هاوسێکانیاندا گەڕاون و ژمارەی زۆرترینیان پەنایان بردووەتە بەر دوورگەی 'گوزروات' کە هێشتا وەچەی دواتریان و بەکارهێنانی کەونارایان لەوێ دەبینین. ژمارەی ئەوانەی کە ئەمڕۆ لە ئێران ماونەتەوە، لە چوارهەزار خێزان زیاتر نابێ، هەموویان لە شاری یەزد دەژین و ژمارەکە دەشێ هێشتا هەموو زۆر کەمتر بێتەوە و بەگوێرەی خەملاندنەکان لێرەوە تا چەند سەدەیەک هەر بەتەواوی نامێنن. (تێبینیی وەرگێڕی فەڕەنسەیی)

لە لایەن شێخەکانەوە حوکمڕانی دەکرێن، کە دەسەڵاتی دنیایی و ڕۆحییان لە دەستدایە. ئەم هۆزانە کەموزۆر یەکگرتوون، بۆ پاراستنی ئازادی و سەربەخۆیی خۆیان. ئەشکەوتێکی قووڵ بە قەدپاڵی چیایەکی بەرزی ‘عەبدولعەزیز’ناوەوەیە، لە سێ سەعات دووریی باشوور-ڕۆژهەڵاتی ‘مێردین’دایە، لە یەکێک لە ڕۆژەکانی ساڵدا، قوربانیی خۆیانی تێدا پێشکەش بە شەیتان دەکەن، کاتێک گەوهەر و پارچەزێڕ و پارە فڕێدەدەنە ناو کەندەڵانەکە. ئەم کەندە هێندە قووڵە، هیچ ئامێرێکی ئاوپێو نەیتوانیوە بگاتە قووڵاییی. گومانی ئەوە دەکرێ کە تا ناوچەی دۆزەخ شۆڕبێتەوە. ئەو ئێزیدییانە جلوبەرگیان هەمان جلوبەرگی تورکەکانە. هێزیان بریتییە لە تیپی سوارەی غەیرەنیزامیی چەکدار بە نێزەی درێژ، شمشێر و دەمانچە و ئەسپەکانیان نایابن و دەتوانن بەرگەی ماندبوونی زۆر بگرن. لە هێرشەکانیاندا، قەتڵوعامی ئەوانە دەکەن کە پەلاماریان دەدەن، هەموو شتێکی لێ دەسێننەوە و لێی دەگەڕێن لە بیاباندا بمرێ.

١٩. سەعات شەشی بەیانی، پلەی گەرما (١٧°) ٧٠° و سەعات دە (٢٣°) ٨٤°، نیوەڕۆ (٢٩°) ٩٦°، سەعات سێی پاشنیوەڕۆ (٢٨،٥°) ٩٥° و کاتی خۆرئاوابوون (٢٤°) ٨٦°ی نیشاندەدا. ئاگادارکردنەوەیەکمان لە موتەسەللیم پێگەیشت، بە خۆی و تیپێکی سوارەوە دەرچووە بۆ پاککردنەوەی ڕێگەی دیاربەکر لەو دزانەی کە ماوەیەکە ڕێگەکەیان تەنیوە.

لە بەشی سێیەمدا:

لە مێردین، گەیشتنە مووسڵ.

بنکەی ژین
www.zheen.org

گەشتێک بە کوردستاندا پێش دووسەد ساڵ:

سەفەرنامەی جۆن ماکدۆناڵد کنییەر بۆ کوردستان
ساڵی ١٨١٤
(بەشی چوارەم)

وەرگێڕانی لە فەرەنسەییەوە: د. نەجاتی عەبدوڵڵا*

پێشەکیی وەرگێڕ

سێر جۆن ماکدۆناڵد کنییەر (کارندەن، ٣ی شوباتی ١٧٨٢- تەورێز، ١١ی حوزەیرانی ١٨٣٠)، لیۆتینان-کۆلۆنێل، گەڕۆک، جوگرافیناس و دیپلۆمات. کوڕی جۆن ماکدۆناڵدی چاودێری گومرگ و خاتوو سیسیلیا ماریا کنییەر بوو. ساڵی ١٨٠٢ سێر ولیام بێنزلی کاندیدی کردووە بۆ قوتابخانەی سەربازیی ئەفسەری و تا مردنی هەر بە ناوی ماکدۆناڵدەوە لە ڕیزەکانی سوپای هیندیدا ماوەتەوە. ٢١ی ئەیلوولی ١٨٠٤ بووە بە ئالاهەڵگر لە سوپای پیادەی مەدرەس.* ١٨٠٧ بووە بە لیۆتینان (مولازیم) و ١٨١٨ بە کۆلۆنێل و وەزیری سەرکردە لە مالابار و کانارا. ١٨٠٨-١٨٠٩ لەگەڵ مسیۆنی مالکۆم چوە بۆ ئێران و دوایی ماوەیەک لە بوشەهر کاریکردووە و چەندین سەفەری بەناو ئێراندا کردووە. ١٨١٠ لە ڕێگەی بەغداوە چووەتە مووسڵ و دیاربەکر و ئەستەنبووڵ و لە ڕێگەی ئەسپانیا و پورتوگالەوە چووەتە ئەنگلستان. دواتر بە ئەرکێکی سەربازی ڕەوانەی باکووری ئەورووپا کراوە. بەڵام دواتر جارێکیتر چووەتەوە بۆ ئەستەنبووڵ و سەری لە ئاسیای بچووک، قوبرس داوە و گەڕاوەتەوە بۆ ئەستەنبووڵ. لەوێشەوە ساڵانی ١٨١٣-١٨١٤ سەری لە کوردستان و بەغدا و بۆمبای داوە و لەم سەفەرەیدا، کە ئێمە ئێستا کردوومانە بە کوردی، کنییەر مەبەستی بووە دوای ڕێچکەی کاروانە (دە هەزار کەسییەکە)ی سەرکردەی یۆنانی زینۆفۆن بکەوێ و شوێنپێ و جوگرافیای کاروانەکە دیاریبکا. ئەم سەفەرە کە ١٨١٤ بۆ کوردستان کراوە، ساڵی ١٨١٨ لە لەندەن بە بەرگێک بە ناوی (سەفەر بەناو ئاسیای بچووک، ئەرمەنستان و کوردستانی ساڵانی ١٨١٣-١٨١٤دا)وە[1] چاپکراوە. هەر هەمان ساڵ سەفەرنامەکە کراوە بە فەڕەنسەیی و بە دوو بەرگ لە پاریس بڵاوکراوەتەوە.[2] کنییەر ساڵی ١٨٢٤ پۆستێکی بەرزی لە کۆمپانیای ڕۆژهەڵاتیی هیندی وەرگرتووە و لە تاران نیشتەجێبووە. ڕۆژی ١١ی

---

* ئەندامی کارا و جێگری سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی.

* Madres infantry

[1] John Macdonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the years 1813 and 1814; with remarks on the marches of Alexander and retreat of the Ten Thousand*. London : John Murray, 1818, 1 vol. (XII-603 p.), pp. 464-497.

[2] *Voyage dans l'Inde britannique : contenant l'état actuel de cette contrée, l'histoire de la guerre des Anglais contre Holkar et Scindiah, l'histoire de Shah-Aulum, Empereur du Mogol, et la description des mœurs et usages de ce pays...* (Paris : Gide fils, 1818), also by William Thorn (page images at HathiTrust), pp. 261–309.

حوزەیرانی ساڵی ١٨٣٠ لە تەبریز کۆچی‌دواییی کردووە. دواجار دەمەوێ بڵێم، ئەم وەرگێڕانەی ئێمە لە ڕووی چاپە فەرەنسەیییەکەوە کراوە، بەڵام لەگەڵ چاپە ئینگلیزییەکەش بەراوردکراوە و لە زۆر شوێندا لە ڕووی چاپە ئینگلیزییەکەوە داڕێژراوەتەوە. ئێستا کە وەرگێڕانی ئەم کتێبە بە کوردی بۆ یەکەمین جار لەسەر لاپەڕەکانی گۆواری خۆشەویستی "ژین" بڵاودەبێتەوە، زۆر خۆشحاڵم، کە دوای حەوت ساڵ زیاتر لە وەرگێڕانی ئەم کتێبە بۆ زمانی کوردی، وا ئێستا بەشی چوارەمی ئەم سەفەرنامەیە بڵاودەبێتەوە.

دابەزین بەناو ڕووباری دیجلەدا - مەرگی بەڕێز چاڤاس[3]

ئێوارەی ٨ی ئاب (ئاگستۆس)، سواری کەڵەکێک، کە لێرە پێی دەڵێن بەلەمی دیجلە، بووین. کەڵەکەکە درێژیی هەژدە یا بیست پێ و پانییەکەشی چواردە پێ دەبوو و لە داری قامیش و تەختەداری بەیەکەوەبەستراو دروستکرابوو، بە پێستی کەوڵکراوی پفکراوی مەڕ پێکەوە و بە شێوەیەکی ئەستوونی ڕاگیرابوو. کونێکی چکۆلە یا دەمەوانەیەک لە بەشی سەرەوەیدا هەبوو، بە چەرم بەسترابوو، بە شێوەیەک کە بتوانرێ هەر دوو یا سێ سەعات جارێک هەوای تێبکرێ. سەکۆچکەیەک یا خانووچکەیەک لە ناوەڕاستی کەڵەکەکەدا دانرابوو و بە لباد داپۆشرابوو. دوو قەنەفەیان بۆ ئێمە دانابوو و چەند کڵاوڕۆژنەیەکی کراوە یا پەنجەرۆکەیەکیش هەبوو، ڕێگەیان بە هەوایەکی فێنکی ئاوی دیجلە دەدا بێتە ژوورەوە. هەرچەندە ئاوەکە کەمی کردبوو، بەڵام ڕووبارەکە هێشتا ئاوێکی بەلێشاوی هەر مابوو. حەوتی ئێوارە کەناراوەکەمان بەجێ‌هێشت و بە یاریدەی دوو سەوڵ بەردەوامبووین، شەو دەرچووین، تێکڕا نزیکەی چوار میل و نیومان لە سەعاتێکدا دەبڕی. کەناراوەکانی ڕووبارەکە، لە هەر لایەکەوە دووسەد یارد ئاوی تێدابوو، بە داربی و خەیار داپۆشرابوو، نیشتەنیی کاتی یا ڕەشماڵی ڕەشمان لەوێ دەبینی، هیی بێستانچییەکان بوو. لەوێوە، هەمووی لم و بیابان بوو. من لەگەڵ خۆرەتاو خەبەرم بووەوە و بیست دەقیقە دواتر کەوتمە سەرنجدان؛ کەناری لای ڕاستی ڕووبارەکە نزم‌بوو و دەکرا ئاسانتر ئاوبدرێ. زنجیرەیەک گردۆڵکەی نزم بە درێژیی دەستەچەپ هەبوو. لە سەعات پێنج لەسەر کەناراوەکان تێبینیی ژمارەیەک عەرەبم کرد، لەوێ چادریان هەڵدابوو؛ پێم وایە بێستانچییەکانی گەنمەشامی و کاڵەک بوون. ئاو بە هۆی مۆتۆڕێکەوە کە زۆر بەکاردێت، لە ڕووبارەکەوە دەڕژێنرێتە سەر کەناراوەکانی دیجلە و فورات و زۆربەی جار لە لایەن گەڕۆکەکانەوە وەسپ‌کراوە. سەعات پێنج و نیو، بە بەربەستێکی زۆر کۆندا تێپەڕبووین، پێی دەڵێن نەمروود Nimrood، کە ڕێی تێ‌دەچێ لە دەورانی ئەسکەندەرەوە هەبووبێ و پادشایانی کۆنی ئاشوورییەکان بە مەبەستی ئاودێری لە دیجلەوە بۆ ناوچە هاوسێکانیان دروستکردبێ. ئەو پردە لە بەرد دروستکراوە و ئەم‌لا بۆ ئەولای دیکەی ڕووبارەکەی دەبڕێ، بەڵام من گومانم هەبوو بەشێکی زۆری بەربووبێتەوە. ئاوی ڕووبارەکە یەک پێ دابەزیبوو و خێراییەکەی بە جۆرێک بوو، دەترسام کەڵەکەکەمان نوغرۆببێ. بە لای ڕاستدا، بە ماوەی میلێک گوندێکی بچووک

[3] لە چاپە ئینگلیزییەکە بۆ ئەم سەرباسە نووسراوە (مەرگی بەڕێز چاڤاس)، هەرچی وەرگێڕە فەرەنساییەکەیە کردوویە بە (نووسەر دادەبەزێتە ناو دیجلە)، کە بەراستی وەرگێڕە فەرنساییەکە زۆر هەقی بووە، چونکە نووسەر تەنیا بە دوو یان سێ دێر باسی مەرگی چاڤاس دەکات، بەڵام نووسەر مەبەستی بووە ناوی هاوڕێکەی بە بەرزی ڕابگرێ و لەوە زیاتر دڵی نەهاتووە ناونیشانێکی دیکەی بۆ دابنێ. بۆیە من لە وەرگێڕانە کوردییەکە کردم بە (دابەزین بەناو دیجلە – مەرگی بەڕێز چاڤاس)، کە پێم وایە زۆر دروست ئامانجە دەپێکێت (وەرگێڕی کوردی).

هەبوو، لای کەناری ئەوبەر، لە شوێنێک کە پێیدەڵێن نەمروود-خۆی Nimrood Khoi ماوەی چل دەقیقەیەک وەستام، بۆ ئەوەی کەمێک شیر و چەند کاڵەکێک دەستبخەم. ناوچەکە لە هەردوو لای ڕووبارەکە ئەوەندەی چاو بڕبکا، تەنیا بیابانێکی فراوان بوو. دوو سەعات دوای بەجێهێشتنی نەمروود-خۆی Nimrood Khoi، لای ڕاستمانەوە ڕیزە گردێکی ڕووتەن و بەیار بوو، ڕووبارەکەش زۆر بەرفراوان بوو، هەندێک تەنکاو و دوورگەی لێدەبووەوە. سەعات دوازدە گەیشتینە زێی گەورە، کە بە سێ لقی زۆر جیاکەرەوە دەڕژێتە ناو دیجلە. گوندێک لە یەک میلی سەرووی لقی سەرەکیی ئاوەکەدا بوو، ناوی سەحاف Sehaff بوو. دیجلە هەر بە بەرینی، بەڵام بە تەنکایی، دەڕۆیی و قەراغەکانی نزم و لە هەر لایەکیشەوە تەماشات دەکرد، بیابانێکی لماوی بوو. سەعات دوو دەقیقەیەک کەم، گڵکۆی سوڵتان عەبدوڵلا Sultan Abdallaمان بینی، کەوتبووە سەر بەرزاییی گردێکی کەناری دەستەچەپ. لێرە دیجلە دابەشدەبێ و دوایی لە خوارتردا یەکدەگرێتەوە، دوای ئەوەی دوورگەیەکی دوو میل درێژ دروستدەکا. سەعات پێنجی پاشنیوەڕۆ بڕێک بێشەڵان لەسەر کەناراوەکان بەدیدەکرا. لە سەعات پێنج و نیودا دوو گۆڕی شکۆدار دەبینرا. لە شەشدا، پانایی ڕووبارەکە نیو میل دەبوو، دوورگەکانی بەردین و کەناراوەکانی نزم و بە گیای وشکی لاسکدرێژ و دەوەنی گەڵاورد داپۆشرابوون. لە سەعات شەش و نیودا زنجیرە گردێکی بەردینمان لەسەر کەناری دەستەچەپ بڕی، پێی دەڵێن جەبەل حوسێن Gebal Hussein.[4] ئیدی ئێستە تاریکیی شەو هێندە ئەنگوستەچاوە، ڕێگەی لێگرتم لەودیوەوە هیچ شتێک ببینم. ماوەی نۆ سەعات و نیو ڕۆیشتین و لە شەشی بەیانیدا، لە خەو هەڵسام و جلەکانم لەبەرکرد. ئەوەتی چووبووینە ناو کەڵەکەکە، بەڕێز چاڤاس هیچ نەبزووتبووەوە، بە ئازارێکی زۆرەوە جووڵەیەکی کرد و توانیم چەند کەوچکێک شۆربا و شەرابی پێبدەم. سپێدە و ئێوارە چام دایێ، وا دیاربوو لە هەر خواردنێکی دیکە زیاتر سوودی لێ بینی.

١٠ی مانگ: کاتژمێر ٧ی بەیانی، زنجیرەیەک بەردەڵان لەسەر کەناری لای دەستەڕاستەوە، قەڵایەک بە ناوی مەکوە Mackoah، لەناو بیابانێکی لمینی بەرفراواندا دەبینرا. سەعات ١١ لە گەرووی زێی بچووک پەڕینەوە، یەک زنجیرە بەرزایی لە کەناری دەستەچەپ بوو، ڕووبارەکە و دوورگەکە فراوان و لار دەبوونەوە. سەعات یازدە و نیو گڵکۆی پیرێکی موسوڵمان بە ناوی حاجە Hadjaوە، لەسەر کەناری دەستەچەپ و یەکسەر دوای ئەوەش زنجیرە چیایەکی حەمرین Hamran ناو لەسەر کەوشەنی کەناری لای ڕاست دەبینرا. پانیی ڕووبارەکە زیاتر لە نیو میل بوو، لەگەڵ ژمارەیەک دوورگە یەکدییان دەبڕی. یازدە و پەنجا دەقیقە، کەلاوەی شارێکمان لەسەر بەرزیی گردێکی سەر کەناری چەپ بینی، ئاوی ڕووبارەکە تا بنەکەی هاتبوو و لەسەر لای کەناری بەرانبەریش، دیوار و بورجی بینایەکی گەورە هەبوو، پێیدەڵێن جەبەل کولوسا Gebal Kulusa، یا نوێژخانەی چیا. سەعات دوازدە لە کەناری ڕاستدا بەرزاییەکان دەکشانەوە بۆ ناو بیابان. کەناری چەپیش تەخت و بە دەوەنی گەڵای ورد و داری بی و گژوگیای درێژ داپۆشرابوو. سەعات چواری پاشنیوەڕۆ بە لای کانێکی نەوتی ڕەش یا قیردا ڕەتبووین، بەر لەوەی لێی نزیکببینەوە، بۆنیمان دەکرد. ئەم نەوتە لەسەر زەویی بناری زنجیرە بەرزاییەکی بچووک دەهاتە دەرەوە، بە درێژیی کەناری ڕووبارەکەش بۆ ماوەی نیو میل هەر ئاو بوو. ڕووبارەکە لێرە پانییەکەی شەشسەد پێ بوو و وڵاتەکە لە هەموو لاوە هەر تەنیا

[4] چیای حوسێن.

بیابانێک بوو بۆ خۆی. سەعات چوار و نیو، چیاکانی جەبەل حوسێن Gebal Hussein ونبوون و پێدەشتێکی لماویی ئەوسەر نادیار لای ڕاست شوێنی گرتەوە. ماوەی ئەم بیستوچوار سەعاتەی دوایی، هیچ ئافەریدەیەکی مرۆییم نەبینی، بەڵام سەعات پێنج چەند ڕەشماڵێکی عەرەبیم لەسەر کەناری لاچەپ بینی و تەواو نزیک بەوانیش بڕێک کێڵگەی گەنمەشامی هەبوو: ڕووبارەکە بەرفراوان و کەمێک قووڵ بوو، پانتاییەکی لماویی دەبڕی. دوورگە لمینەکان بە جۆرێک داربی داپۆشراوبوون. سەعات شەش و نیو بارستایی ئاوی دیجلە بە شێوەیەکی بەرچاو فراواندەبوو و بە دروستکرنی چەندین دوورگەی چکۆلە، دابەشدەبوون بۆ چەند دوورگەیەکی لەیەکجیاواز. سەعات نۆ، نەماندەتوانی چیتر هیچ ببینین، چوومەوە ناو کابینەکە. ئەو ئێوارەیە بەڕێز چاڤاس باشتر دیاربوو و دەیتوانی هەڵبستێتەوە و کەمێک نان و شەرابی خوارد، وای تێگەیاندم ئەو هیچ هیوایەکی نەماوە و هەستدەکا لە کۆتایی نزیکبووەتەوە، جا ئەگەر مەرگ دەیتۆقێنێ، درێژەی پێ دا، تەنیا لەبەر ئەو خۆشەویستە نزیکانەیە کە زۆر پێیانەوە پەیوەستە. هەموو هەوڵێکی خۆم دا تا زاتی بنێمە بەر، بەڵام چەند ساتێک دوای ئەوە خۆی خستەوە ناو نوێنەکەی و نیوەی شەو بەبێ ئازار و بەبێ ئەشکەنجە دوایین هەناسەی کۆتایی دا. بەڕێز چاڤاس پیاوێکی بەگزادە و کەسێکی زۆر لەبەردڵان بوو و سەرنجڕاکێش و خاوەن خەسڵەتێکی گەورە و بەهرەدار بوو، شارەزاییەکی قووڵی لە نووسەرانی دەورانی کۆندا هەبوو و هێشتا زانایەکی ماتماتیک بوو و ئێمە لە داهێنانی چەندین ئامێری گونجاودا بۆ ئاسانکردنی لێکۆڵینەوەی زانستەکان، قەرزاری ئەوین. ١١ی ئاب، سپێدەکەی دوایین ئەرکی خۆم بەجێهێنا و لە شوێنێکی چەپەکی قەراغی ڕووباری دیجلە ناشتم، یادەوەریی خەسڵەتە پەسندەکانی و کۆتاییە خەمبارەکەی وێنەیەکیان لەسەر ڕۆحم بەجێهێشت، لە هیچ کات و سەردەمێکدا لە بەرچاوم وننابن.

چواری بەیانی گەیشتینە تکریت، گوندێکی قوڕین، کەوتووەتە ناو زنجیرە بەرزاییەکی بەردینی سەر کەناری ڕاستی ڕووبارەکە. بیرتا Birthaی کۆن، کە سەدەی یانزەهەم بارەگەی سەرۆکی ژاکۆبیتەکان[٥] بووە. لێرە یەکێک لەو ئیسکۆرتە تفەنگدارانە، کە پادشای مووسڵ بەگەڵیدابووم، بینیم زۆر جاڕسکەرتر بوو لەوەی سوودێکی هەبێ، بۆیە دەرمکرد. ماوەی شەش سەعات بەردەوامبووین لە ڕۆیشتن. خێرایی ڕووبارەکە کەمنەدەبووەوە. هەردوو کەناری ڕووبارەکە ماوەی چەند مەسافەیەکی دوای تکریت چێنراوبوون بە کاڵەک و خەیار و ئاوی پێویستیان هەبوو بۆ ئاودێری، لە ڕێگەی ئەو ئامێرەوە ئاودەدەران، کە پێشتر باسمکرد. چەند ماوەیەک دواتر بە لای ڕاستدا، زنجیرە چیایەک هەبوو، ناوی جەبەل کورن Gebal Kurin بوو. دیجلە دوای تکریت زۆر فراوان دەبێ. سەعات نۆ و بیست دەقیقە گڵکۆ و گوندی گەورەی ئیمام دۆر Imaum Dour لە لێژاییی گردۆڵکەیەکی نزمی لماویدا ماوەی نیو میل دوور لە کەناری چەپەوە دەبینران. گڵکۆی ئیمام گومەزێکی بەرزە لە شێوەی چوارگۆشەدا، لەگەڵ قوبەیەک کە بە شێوازی ئارشیتێکتۆری عەرەبی بوو. دۆرا Dura، ناوی کۆنی ئەم ناوچەیەیە و ئەوانەی مێژووی کۆنیان خوێندووەتەوە، پێی ئاشنان؛ بەوپێیە کە ئەو شوێنە بووە ڕۆمانەکان دوای مەرگی ژۆلیان Julian لەوێ بە دیجلەدا پەڕیونەتەوە و جێگرەوەکەی پەیماننامەیەکی کارەستباری ئیمزاکردووە، کە -بەگوێرەی ئەم پەیماننامەیە- دەستی لە نوسێبین و هەرێمەکانی ئەودیوی دیجلە هەڵگرتووە بۆ فارسەکان. هەردوو کەناری ڕووبارەکە داپۆشرابوون بە مەکینەی

[٥] کەوتووەتە سەر بەرزاییەک، ماوەیەکی زۆر بارەگای سەرەکیی تەیموورییەکان بووە.

ئاودێریی شووتی چاندن cultivation of water melons، کە باشترین میوەی وڵاتە، بێستانچییەکان بەشێکی زۆریان لێ دەنارده بەغدا. ئەوەتی لە مووسڵ دەرچووین، یەکەمجارە دارخورما دەبینم، سەعات یازدە و نیو پاشماوەی کەلاوەی گوندێکی قوڕینم کە پێی دەڵێن ئەسکی بەغدا Eski Bagdad، لە کەناری دەستەچەپ بینی و ڕووبارەکە لەوێ دەبێتە دوو لق، پانایییان وەکوو یەکە، دوورگەیەکی یەک میل درێژ دروستدەکا. دوازدە و نیو، پاشماوە قوڕینەکانی شاری شیناسم Shinas لە کەناری دەستەڕاست بینی. دیجلە لێرە پانییەکەی لە نیو میل زیاترە و وڵاتەکە هەر چۆڵەوانی و بیابانێکە بۆ خۆی.

سەعات دووی پاشنیوەڕۆ، پاشماوەی نایابی قەڵایەکی بەرز، کە پێی دەڵێن ئەلعاشق al-Ashuck یا دۆست، لە نزیکی چوار میلی کەناری لای ڕاست دەبینرێت، دوای ئەوە یەکسەر لە بەرانبەر کەلاوەی شارێکی بەناوی مەشیک Mashiick یا خۆشەویست دەبینرا. عەرەبەکان نەریتێکیان هەیە، ڕێزی ئەم دوو شوێنە دەگرن. ئەم دوو شوێنە هاوشێوەی Hero و Leanderن، جیاوازییەکە ئەوەیە لێرە ژنەکە لە ترسی خۆشەویستەکەی پردێک بۆ ئاسانکاریی پەڕینەوە لەسەر ڕووباری دیجلە بنیاتدەنێ. قەڵای ئەلعاشق کەلاوەیەکی جوانە، بەڵام زۆر دووربوو، نەمتوانی بە وردی بیپشکنم. لێرە ڕووبارەکە هێشتا هەر بووە بە دوو لق و ئێمە ئەو لقەی لای ڕاستمان گرت و سەعات سێ کەوتینە بەردەم شاری سامەڕا، کە کەوتووەتە کەناری دەستەچەپ و دانیشتووانەکەی دووهەزار کەسە و چارەگە میلێک لەو شوێنەوە دوورە کە هەردوو لقەکەی تێدا یەکدەگرنەوە. سامەڕا، سامیری کۆن، نشینگەی دڵخوازی برێک لە خەلیفە عەبباسییەکان بووە و ئاسەواری شارە کۆنەکە هێشتا ڕووبەرێکی بەرفراوانی زەوی شارەکە دەگرێتەوە، زۆربەی دەشێ بەوە بناسرێنەوە گلکۆ و پەرستگەی ئیمام محەمەدی مەهدیی لێیە، کە لە سامەڕا نێژراوە. باڵەخانەیەکی نایاب لە خشت، لەگەڵ دوو گومەز و دوو منارەی جامی ڕەنگاوڕەنگ پێوە، کۆشکێک کە عەرەبەکان زۆر پێی سەرسامن، شێوەی جوانی کاتێک تیشکی خۆری لێی دەدا، دەبریسکێتەوە. لەوێوە زۆر دوور نا، بورجێک بە شێوەیەکی قوچەکی دروستکراوە، بەرزییەکەی سەرنجڕاکێشە و لایەکانی نایابن و پەیژەیەکی تا ئەوپەڕی نایاب لە دەروازەی دەرەوەی ئەم بورجەدایە، ئێستر و ئەسپ بەو هۆیەوە دەتوانن بگەنە بەرزییەکەی. لە دووریی یەک میل و نیوی شارە نوێیەکە و باکووری ڕۆژهەڵات و کەناری دەستەچەپی ڕووباری دیجلە، کەلاوەی کۆشکەکانی خەلیفەکان دەبینرێ، دیارە جاران باڵەخانەیەکی بەرفراوان و گەورە بووە، لە قوڕ و خشت دروستکراون. بەڵام هەرچەندە لە پلەی یەکەمدا و نایاب بووبن، چیتر شتێکی وەهایان لێنەماوەتەوە شایانی بایەخپێدان بێ. هێشتا دەتوانین پاشماوەی ئەو دیوارانە ببینین کە لە دەرەوە و لەناو بیابان درێژدەبنەوە. سەختە قەبووڵی بکەین چۆن توانراوە شوێنێکی ئاوا هەڵبژێردرێ بۆ ئەوەی ببێتە جێگەی دانیشتنی پادشایەکی بەهێز؟! ناوچەکە لە هەردوو لاوە ئەوەندەی چاوبڕبکا بیابانێکی قاتوقڕە، هیچ ڕێگەیەکی نییە، بەبێ درەخت، تەنانەت بەبێ درەختێکی بچووکیش، بتوانێ ببێتە نووایەکی دژ بەو گەرما بەتینە کە لە ئەنجامی تیشکدانەوەی خۆرەوە لەسەر لمی سپی پەیدادەبێ. گەواڵەهەورێک پڕ تۆزوخۆڵی چڕ ڕووپۆشی کەشوهەوا دادەپۆشێ و گڤەگڤی تۆز و بای ناو بیابان، سەرباری دیمەنی داماوی و خەمناکیی شوێنەکە. لەگەڵ ئەوەشدا، سەبارەت بە عیراقی عەرەبی زۆر ڕاستە، هەر کوێیەک ئاوی هەبێ یا بۆی بهێنرێ، ئیدی سەوزاییشی لێ پەیدادەبێ،

بەڵام لێرە کەنارەکان بەرزن و دیجلەش بەرین و تەنکە،[٦] لەوەوەیە کە ئاودێریی ناوچەکە هەمیشە زۆر بە سەختی بەڕێوەدەچێ.

سەعات پێنجی پاشنیوەڕۆ، لە چەند دوورییەکی کەناری چەپەوە، پاشماوەی شارێکی گەورەی گوین Goen ناو دەبینرا، لە دیواری قوڕینی گەورە پێکهاتبوو، چەندین بورج و ژمارەیەک گۆڕی لێبوون. لێرە ڕووبارەکە دەبێتە چەند لقێک. سەعات شەش و چارەگ، پاشماوەی کۆشکی کەلموله سەروا Kalmaula seroi ناو لەسەر کەناری چەپ دەبینرا. سەعات شەش و نیو، پاشماوەی شوورا و بورجەکانی شارێکی گەورە، لە دووریی یەک میلی کەناری چەپەوە دەرکەوتن. ئەم کەلاوانە، بەگوێرەی ئەو زانیارییانەی کە دەستمخستن، ماوەی چەند میلێک بەناو بیاباندا درێژدەبنەوە و دەکرێ سەرنجبدرێ کەناڵێک لە ڕووباری دیجلەوە ڕاکێشرابوو، ئاوی بۆ بناری دیوارەکانی شووراکە دەگواستەوە. ئەو کەلاوانە پێیان دەڵێن ژودسیە Judsea [ئۆدیسا] و بەبێ هیچ گومانێک شوێنی شاری بەناوبانگی ئۆپیس دەگرنەوە، کە بەگوێرەی وەسپەکانی زینۆفۆن، دەبێ کەوتبێتە شوێنێکی ئەم ناوچەیە. ڕای دکتۆر ڤینسنت Dr. Vincent ئەوەیە کە شاری ئۆپیس Opis کەوتووەتە شوێنی بەیەکگەیشتنی ئۆدورنە Odorneh و دیجلە Tigris، بەڵام ئێمە هیچ شوێنەوارێکی ئەم شارەمان لەم شوێنە نەبینی.[٧] کەموزۆر بەرانبەر بە ژودسیە – Judsea، کەناڵێک ئاو بۆ شاری دیگەل Degel دەبا، کەوتووەتە دوازدە سەعاتی بیابانەکە. سەعات حەوت، هەوارێکی گەورەی بیابانشینە عەرەبەکان و بێستانی کاڵەکمان بینی. حەوت و نیو لە دووری دوو میلی زنجیرەی نزمی گردۆڵکەی بەردینەوە، لەسەر کەناری چەپ، هۆزی عەرەبی ئەلبوفەدج Albufedge و کەناری ڕاستیش هۆزی جومعە Jumaی لێدەژیا. سەعات نۆ تاریکییەکی ئەنگوستەچاو بوو و نەمتوانی چیتر تێبینییەکانم تۆمار بکەم.

ڕۆژی ١٢ ی مانگ، سەعات سێی پاشنیوەڕۆ، دابەزیم بۆ ئەوەی ڕێژگەی ئۆدورنە Odorneh بپشکنم، تا ئێستە ناوی کوفری-سوو Kufri suی هەڵگرتووە، ڕووبارێکی بچکۆڵە و نەرمڕۆیە. تا ئێرە ڕووبارەکە بۆ مەلەکردن دەشیا، بەڵام نەماندەتوانی زیاتر لەوە بچینە خوارەوە. سەعات حەوتی بەیانی، لەسەر کەناری لای ڕاست، زنجیرەیەک لم و بەرد کە یەکەم بوونی شارێکیان بە ناوی زومبوور Zumboor دەگەیاند، لەسەر کەناری هەردوو لای بەرانبەر بە پاشماوەی کەناڵێک بوو. دوای ئەوەی ئێمە دەوروبەرەکانی کفر –سوومان بەجێهێشت، ڕووبارەکە زۆر بەرتەسکتر دەبووەوە، بەو پێیە پانیی ئاساییی نزیکەی سێسەد پێ بوو. توندیی بایەکە خەریک بوو کەڵەکەکەمان پارچەپارچەبکا. ناچاربووین ماوەی چەند سەعاتێک خۆمان لەژێر کەنارێکی زۆر بەرزدا بپارێزین. سەعات سێ و نیو، گوندی سوویدیە Suediaی دەورەدراو بە دارخورما بوو، پانیی ڕووباری دیجلە نیو میل کەمتر لە خوارووی ئاواییەکە بوو. سەعات شەش و نیو، جۆگەلەیەکی

---

[٦] لە یەک شوێندا، لە دووریی یەک میلی کەنارەوە بۆ کەنار.

[٧] زوسمیوس Zosimus لە مێژووی کشانەوەی ژۆلیان-ەکەیدا، دوای تێپەڕبوونی ڕووباری دیجلە بە تەیسیفون Ctesiphon، ناوی ژمارەیەک شار دەبات لەسەر کەناری ئەم رووبارە و هەروەها لەسەر کەناری ڕووباری دیالە، کە پێی وایە دوراسە Duras یە و دەڵێ سوپای ڕۆمانی لەوێوە لەسەر پردێک پەڕیونەتەوە. باروفتا Barrophta بێگومان باچوا Bacowa یا بەعقووبەیە Bakooba، نۆ سەعات لە بەغداوە دوورە. نیشانابا Nishanabaی دەڵلی عەباس و سیومتنارای Sumtnara سامەڕا. شوێنەکانی سیمبرا Symbra، ئاسیتا Accetta و مارمۆسا Maromsa، ددانی پێدادەنێم کە هیچ زانیارییەکم لەسەریان نییە. بەڵام پاشماوەی شارە وێرانبووەکانی کەناری ڕۆژهەڵاتی دیجلە کە تا ئێستە ماونەتەوە، دەتوانن شوێنی برێک لەم ناوچانە دەستنیشانبکەن.

جوان لەسەر کەناری لای چەپ، ئاواییەکی سوویدیە Suedia ناو هەبوو، چواردەور دارخورما، دارقەیسی، دارهەنجیر و دارتوو. سەعات هەشت گەیشتینە دێی مونسورگ Monsourg. نیوەی شەو گەیشتینە ناوچەی [دەغارە] دوخارە Dokhara کە –وەک دەڵێن– بەپیتترین ناوچەی پاشالیکی بەغدایە.

١٣ی مانگ سەعات پێنجی بەیانی لەسەر کەناری لای ڕاست، دێی سوعادیە Swadia. لەم شوێنەوە تا بەغدا هەردوو کەناری ڕووبارەکە داپۆشرابوون بە ئامێری ئاودێری و بێستانی کاڵەک. ماوەیەک دابەزیمە ناو ئاواییەکی باکووری کازمەین Kazameen و دوو ئەسپم لەوێ بەکرێگرت، لەگەڵ خزمەتکارەکەم، محەممەد ئاغا سواری ئەسپ بووم ڕوو بە بەغدا و جانتاکەم لەسەر کەڵەکەکە بەجێهێشت، نیوەڕۆ گەیشت. کاتێک هاوڕێکەم، بەڕێز هاین، بەرپرسی موقیمییەی (بەریتانی لە بەغداد)م بینییەوە و لەوساوە پێم وابوو ئیدی ماندووبوونم بە کۆتایی گەیشت. لەو ڕۆژانەی دووایی‌دا، محەممەد ئاغا پێشتر چەند لووتبەرز و بەسام بوو، بەو ئەندازەیە گۆڕابوو بە کەسێکی چرووک و نزم و گوێڕایەڵ. بەڵام لەگەڵ ئەوەش‌دا کردەوە ناپەسەندەکانیم هەر لەبیرنەدەکرد. کاتێک گەیشتمە بەغدا، بە ڕیسواکردنەوە دەرمکرد و لەوەبەدوا لێم قەدەغەکرد خزمەتکاریی ئینگلیزەکان بکا. لەدوای ئەم ڕۆژەوە پاش ئەوە هەر زوو ڕۆیشت و گەڕایەوە بۆ ئیستەنبووڵ، بەڵام هاوڕێ بەدبەختەکەم ئەوەندە نەژیا و بەهۆی گرەی تاوی گەرماوە لە ئەربیل مرد.

چەند تێبینییەک سەبارەت بە کشانەوە دەهەزار کەسییەکە

"دوای جەنگی کوناکسا Cunaxa، یۆنانییەکان دەستیان‌کرد بە کشانەوە بەبێ وەستان و دوای کشانەوە لە سەنگەر[٨] و کەناڵەکانیان بۆ دیواری ناوەندی میدیا، کە لە خشتی سوورکراو و بەقیر پێکەوەنووساو دروستکرابوو و پانیی بیست پێ و بەرزییەکەی سەد پێ و درێژییەکەشی ٢٠ بیست فەرسەخ دەبوو. ئەم دیوارە –وەک مێژوونووسەکان دەڵێن– زۆر دوور نەبووە لە بابل. لەوێوە هەشت فەرسەخیان بڕیوە و بەناو دوو کەناڵی دیجلەدا پەڕینەوە و تا گەیشتینە شارێکی گەورەی سیتتاک Sittace ناو، لە پازدە[٩] قۆناغی ڕووبارەکە".

ڕێی تێ‌دەچێ جەنگی کوناکسا لە نزیکی ئەنبار Anbar یا فەلووجە Felugia هەڵگیرسابێ، بەڵام هەموو دیاردەکان زیاتر بەرەو باشوور بۆ شوێنێکی نزیکتر لە بابل دەچن. ئەمڕۆ هیچ ئاسەواری دیواری میدیا نەماوە و بڕە پاشماوەیەک ماوە نزیک بە هەرەمی عەقەرقووف Agarcuff، وا بەدیاردەکەوێ پاشماوەی شاری کۆنی سیتتاک بێ. پێم وانییە ئەم مەزەندەکردنە بنچینەیەکی پتەوی هەبێ، چونکە ئەویش دەکەوێتە ئەوپەڕی باشوور و –کەم‌وزۆر– هەشت میل لە دەریاوە دوورە، لە کاتێک‌دا سیتاکس –بەگوێرەی گێڕانەوەی زینۆفۆن– تەنیا پانزە قۆناغ یا دوو میل لە دیجلەوە

[٨] یۆنانییەکان بەهۆی ئەو سەنگەر و کەناڵانەوە وەستێنران، کە پردی دارخورمایان لەسەر دروستکرابوو. بینییان دانیشتووان شەرابی دروستکراو لە دارخورما و سرکە، لە کولاندنی خورما دروستدەکەن. عەرەبەکان هێشتا شەراب یا عەرەق لە ئاوگی گوشراوی دارخورما دەردەهێنن، بەڵام هەروەها گونجە gunjahی بەهێزیش دەردەهێنن، لەجیاتیی شەکر بەکاری‌دەهێنن، لەوساوە من زانیاریم لەسەر دروستکردنی سرکە نییە.

[٩] بە مەزەندەکردنی هەر قۆناغیک بە نەوەدوچوار و نیو باڵا، هەروەک ئەوەی نووسەری بەرجەستەی گەنجی ئانارسیش کردوویە، ئەوا دەبێتە چوارسەد و حەڤدە و نیو باڵا (تێبینیی وەرگێڕی فەرەنسایی). (باڵا: toise پێوانەیەکە درێژییەکەی نزیکەی شەش پێ دەبێ. تێبینیی و.ک)

دووربووە. بەڵام ئەوەش ڕاستە کە ڕەنگە ڕووبارەکە لە ماوەی چەندین ساڵدا کشابێتە دواوە، لە کاتێکدا ڕەنگە شارەکەش زۆر لەوە گەورەتر بووبێ، وەک ئەو پاشماوەیە کە بەڵگەی بوونی شارەکەن. دەکرێ بەشوێن پاشماوەی کەناڵێکی جوانی سەر ڕووباری دیجلەدا بچین بۆ ماوەی چەند میلێک لە هەردوو لای عەقەرقووف Agarkuff و دووریی کەناراوەکانی فیسکوس Physcus، کە ئێستە پێی دەڵێن کوفری-سوو Kufri su، لەسەر ئەو کەنارەیە کە شاری ئۆپیسی Opis لێیە، ئەوە تەواو هاوجووتە لەگەڵ گێڕانەوەکەی زینۆفۆن کە دەڵێ "*کاتێک یۆنانییەکان لەسەر دیجلە بە پردێکی سیوحەوت بەلەمی*[10] *پەڕینەوە، (٢٠) فەرسەخ (٧٠ میل) ڕۆیشتن بە چوار ڕۆژ تا کەنارەکانی ڕووباری فیسکوس و شاری ئۆرپیس*". زینۆفۆن ئەوە دووپاتدەکاتەوە کە فیسکوس سەد پێ پانە، بەڵام کفری-سوو، تاکە ڕووبارە کە دەرژێتە ناو دیجلە لەم هەرێمانە و هەتا کاتێک لە لوتکەی خاڵی بەرزییدایە، لە زستان و بەهاردا تا ئەو ئاستە گەورە نییە. من ئەو ناوچەیەم پشکنی و لەو شوێنەدا هەڵدەکشێ کە ڕووبارەکە دەرژێتە دیجلەوە و ئەوە دەبێ شوێنی شاری ئۆپیس بێ، بەڵام ئێمە بچووکترین شوێنەوارێکی ئەوە نابینین، بۆیە دەشێ بیرمان بۆ ئەوە بچێ کە شارێک لە چەند سەعاتی کەمی ڕوو بە باکووری نزیکی ئەو شوێنەدا هەیە. لەگەڵ ئەوەشدا کەلاوەی شارێکی زۆر گەورە دەبینین، لەگەڵ پاشماوەی کەناڵێک یا لەوانەیە ئاوەڕۆی ڕوبارێک، پانییەکەی هەمان ئەو پانییەیە کە زینۆفۆن ئاماژەی پێداوە.

"لە ئۆپیس یۆنانییەکان سی فەرسەخ (١٠٥ میل) یان بڕیوە تا کۆشکێکی سەر بە پارایساتیسەکان Parysatis ڕۆیشتوون. ئەوانەی کە دیجلە کەوتبووە دەستەچەپیان، ٢٠ فەرسەخ (٧٠ میل) تا زاباتوس Zabatus یا زێی گەورە ڕۆیشتوون". ماوەکە بە تەواوی پەیوەستی هەمان ئەو ماوەیەیە کە وا لە نێوان ڕووبارە پێشتر باسکراوەکە و بەردەبازێک کە لە دە یا لە دوازدە سەعاتی مووسڵەوەیە، بەڵام هیچ ئاماژەیەک بۆ زێی بچووک ناکا، کە یۆنانییەکان دەبێ لە ڕێگەی گەڕانەوەی خۆیاندا لە چ شوێنێک پێیدا پەڕیبنەوە. لەوانەیە بتوانین مەزەندەی‌بکەین کە ڕووباری دوایی و فیسکوس هەر هەمان ڕووبارن و لەوساوە ئەم ڕووبارە ڕێگەی خۆی گۆڕیبێ و ئەمە لە وڵاتێکی پان و لمیندا دیاردەیەکی نائاسایی نییە. لە کۆتاییی یەکەم ڕۆژی کشانەوەیاندا لە دێی پارایساتیسەکان Parysatis، شارێکیان لەسەر کەناری ئەوبەری ڕووبارەکە بینیوە بە ناوی کۆناک Coenacەوە، "*لەوێوە بەربەرەکان لەسەر پشتی کەڵەکی لەپێستدروستکراو نان، پەنیر و شەراب*[11] *دەگوێزنەوە*". شاری تکریت بڵێی وەڵامی ئەو وەسپەی شاری کۆناک بداتەوە؟

ڕۆژی یەکەم دوای پەڕینەوە بە زابدا،[12] یۆنانییەکان دوورییەکی کورت دەبڕن. بەڵام ڕۆژی دواتر سپێدەکەی بەڕێدەکەونەوە، دەگەنە شارێکی گەورەی کەلاوەی لاریسا Larissa ناو، کە جاران میدییەکانی تێدا ژیاون. دیوارەکانیان بیستوپێنج پێ پانیی بووە و بەرزیی سەد پێ و دوو فەرسەخ (٧ میل) بازنەیی بووە و تەواوی لە خشت بووە، بەدەر لە

[10] هەموو پردەکانی سەر ڕووباری دیجلە بەو شێوەیەن، کەڵەکی بەستراوی بەیەکەوە لەنگەرگرتوو.

[11] هەموو بازرگانی دیجلە لەنێوان مووسڵ و بەغدا تا ئێستا بەسەر کەڵەکی دروستکراو لە قامیش دەکرێ، کە بە پێستی پفکراو پێکەوە بەستراونەتەوە.

[12] لە جەنگێکدا کە کراوە، زینۆفۆن تێبینی کردووە، کە بەربەرەکان ئەوانەی کە هەڵادەهاتن لەسەر پشتی زینەکانیان تەقەیان کردووە، کە بەمشێوەیە دەتوانن بەوپەڕی خێرایی ئامانجێکی نایاب بپێکن..

بناغەکەی کە بە بەرزیی بیست پێ لە بەرد بووە.[١٣] لە نزیکی شارەکە هەرەمێکی بەردین بە ڕووبەری سەد پێی چوارگۆشە و بەرزیی دووسەد پێ بەرزدەبێتەوە. ڕواڵەت و ئەدگارەکانی ئەم شوورانە نائاسایی بوون و ئەم ئەهرامانە نزیک لە ئاواییی نوونیا Nunia[١٤]بوون بەرانبەر بە مووسڵ و شوێنیان لەسەر کەناری ڕۆژهەڵاتی دیجلە بوو و دوورییان لە بەردەبازی زێی بچووک بوو، هەموو شت هاوکارە تا ئەوە هەر کەلاوەی شاری لاریسا خۆی بێ، ڕەنگە ناوەکەی لەگەڵ ئەوەی نەینەوا هاوبەش بێ.

لەوێوەوە لە کاروانی ڕۆژێکدا شەش فەرسەخ (٢١ میل) تا قەڵایەکی گەورەی کەلاوەی میسپیلا Mespila ناو کە جاران مێدییەکانی تێدا دەژیان، بناغەی دیوارەکان لە بەردی داتاشراو و پڕ لە سەدەف دروستکرابوون بە پانیی پەنجا پێ و بە هەمان ئاستیش بەرزییەکەی. لەم شوێنەدا دیوارێکی خشت هەبوو، ئەویش پەنجا پێ پانی و پەنجا پێ بەرزی و شەش فەرسەخ (٢٧ میل) بازنەکەی بوو. لە مووسڵەوە گوندێکی گەورە هەیە، ناوی تێلێکیف Telikoftە، چەندین گردۆڵکەی لم و زبڵدانی لێیە، کە ئاماژە بە هەبوونی شارێک دەکەن لە ڕابوردوودا. لەم شوێنە پاشان چوار فەرسەخ (١٢ میل) ڕۆیشتوون، لە ناوچەکانی نزیک بە چەند دێیەک دابەزیون، "گەنمەشامییەکی زۆری هەبووە".

[١٣] دیوارەکانی مووسڵ زۆربەیان لە بەرد دروستکراون، کە ئەمە دیاردەیەکی نایابە لەم بەشەی جیهاندا.

[١٤] ئایا پێوەندییەکی دیاریکراو لەنێوان ناوی نوێی نوونیا Nunia و ئەوەی نینووس Ninusدا هەیە؟ لاریسا ناوێکی یۆنانییە، گومان دەکەم کە ڕۆژهەڵاتییەکان هەرگیز ئەم ناوەیان لێ نابێ. بۆشایت ڕای وایە کە ئەم شارە ڕێسانی موسا بێ، بەڵام هەرچۆنێک بێ، ئەوە لە هەموو شتێک هاوجووتە لەگەڵ شوێنی شاری مووسڵ. من لەو بڕوایەم کە ڕێسانی موسا دەبێ زیاتر ڕاس ئەلعەین یان ڕاسرا بێ (هەروەک ئەوەی بەشێوەیەکی ئاسایی وای پێدەڵێن)، کە ئەمە شارێکی زۆر کۆنە لە مێزۆپۆتامیا (وڵاتی نێوان دووڕووبارەکە).

دەبینین کە لە یادەوەرییەکانی ڕۆژانەمدا هاتووە، وێڕای ملهوڕیی کورد و تورکەکان، کەچی ئەم پێدەشتە جوانە کە چەند ئاواییەک دەگرێتەوە، تا ئێستەش بەپیتە بۆ گەنمەشامی، "ڕۆژی سێیەم بەرەو پێشەوە و بەناو وڵاتێکی کراوەدا ڕۆیشتوون، کە لە لایەن تیسافێرنەکان Tissaphernesەوە تەنگیان پێهەڵچنراوە. ڕۆژی پێنجەم (ڕۆژێکیان بە پشوو بەسەربردووە)، کۆشکێکیان بینیوە، کۆمەڵێک گوندی بەدەورەوە بووە، ڕێگە بەرەو ئەم کۆشکە بە هەڵگەڕان بووە بە گردی بەرزدا کە لقێکی چیاکان بوون و لە بنارییەوە گوندێک هەبووە. بە مەزەندەکردنی چوار فەرسەخ (١٤ میل) بۆ هەر ڕۆژێک لەو دوو ڕۆژەی دەرچوونی دواییەوە، دووریی تەواو لە لاریساوە شازدە فەرسەخ (پەنجاوشەش میل) دەبوو، بە دانانی هەر فەرسەخێک بە سێ میل و نیو. لە نێوان مووسڵ و زاخۆدا، من چەند زنجیرەچیایەکی بەرزم تووشهات، بە تایبەتی ئەوەی نێوان هەتارا (هەترە) Hatarra وناموور Namur، کە بە تەواوی هاوجووتە لەگەڵ ئەوەی کە مێژوونووسی یۆنانی زینۆفۆن وەسپیدەکا." ئەوان سێ ڕۆژ لە ناوەندی بەرزاییەکاندا وەستان، پاشان دابەزینە پێدەشتەکە. لەوێ ئارد و جۆی زۆریان بینی، بەڵام لە لایەن تیسافێرنەکانەوە تەنگیان پێهەڵچنرا و ناچاریانکردن لە یەکەم دێی سەرەڕێیاندا دابەزن.[١٥] پاشان شەست قۆناغ ڕۆیشتن، دوژمن نە ڕۆژی دواتر و نە ڕۆژی دوای ئەوە بەدیارنەکەوتەوە. ڕۆژی چوارەم دوژمن خۆی نیشانداوە و یۆنانییەکان لە دێیەکی نزیکی دیجلە دادەبەزن، لە لایەکەوە زنجیرە چیایەکی بەرز و لە لایەکی دیکەوە لەسەر ڕووبارێکی زۆر قووڵ دەبن، کاتێک بە نووکی نێزەکانیان دەنگیان دەدا، هەتا

[١٥] زینۆفۆن تێبینی ئەوە دەکا کە فارسەکان ناچاربوون ئەسپەکانیان ببەستنەوە یا هەتا شەتەکیانبدەن بۆ ڕێگەگرتن لە هەڵاتنیان. ڕەنگە پێویست نەبێ ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە لە ڕۆژهەڵات ئەمە عادەتە و لە هیندستان دابی سوارەکانی ئێمەش بووە.

کۆتاییيان لەسەر ئاو دەرنەدەکەوت. پێشەکی سوپاکە کە نەیتوانیوە لەوە زیاتر بچێتە پێشەوە، بە باشی زانیوە بکشێتەوە دواوە. جەنەڕاڵەکان فەرمانیان بە دیلەکان داوە زانیارییان پێ بدەن سەبارەت بەو دەوروبەر و ناوچە هاوسێیانە. ئەوان پێیان ڕاگەیاندن زنجیرە چیایەک لە باشوور بابل بە وڵاتی میدیا دەگەیێنێ. ئەوەیان ئیزافە کرد کە ڕێگەیەکی دیکە هەیە لە ڕۆژهەڵات، دەچێتەوە بۆ سووسا Susa و ئەکباتان Ecbatana، دەڵێن پاشای فارس بەهاران و هاوینان لەوێ بەسەردەبا و سێیەمیشیان لە ڕۆژئاوا، لە ڕێگەی دیجلەوە بۆ وڵاتی لیدیا Lydia و ئیۆنیا Ionia دەڕوا و دواجاریش چوارەمین ڕێگە -بە قسەی ئەوان- بەناو چیاکاندا دەیانگەیێنێتە باکوور، بۆ ناو وڵاتی کاردۆخییەکان؛ ئەو گەلەی کە ئەوانە دەیانگوت: "لەناو ئەو چیایانەدا دەژین، جەنگاوەرن و ملکەچی پادشاکانیانن".

باوەڕم وایە هیچ گومانێک لەوەدانییە کە ئەو زنجیرە چیایەی وا کاروانی یۆنانییەکانی تێدا وەستا، هەر هەمان ئەو زنجیرەیەیە کە ئەمڕۆ بە زاخۆ داغ Zaku Dag ناسراوە و چەند هۆی پێکەوە هەن، پشتگیریی مەزەندەکەم دەکەن: یەکەم- ئەم زنجیرە چیایە بەرزە پێدەشتەکە کەموزۆر بە ئاڕاستەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا دەبڕێ، بەوە دیجلە لە هەموو لایەکەوە بە زنجیرەیەک بەرزاییی لەبڕیننەهاتوو زۆر لێژ کۆتایی دێت. دووەمیان- وا پێناچێ یۆنانییەکان پێشتر هیچ زنجیرە چیایەکی ئاوا بەرزیان بڕیبێ، چونکە لەم حاڵەتەدا دەبوو بوەستن لەبەر ڕووباری خاپوور، کە ڕاستەوخۆ دەڕژێتە ناو دیجلە لە باکووری چیاکانی زاخۆ. بەڵام زینۆفۆن دوای ماوەیەکی درێژ ئەوجا باسی ئەوە دەکا. بۆیە گومان‌دەکەم لەشکرە دەهەزار کەسییەکە بینویانە ناتوانن ئەم ناوچەیە چیایی و ئەو ڕووبارە لێرە ببڕن.[16] یۆنانییەکان جارێکی دیکە چوونەتە ناوەوە و ئەو شێوەیان بڕیوە کە گەیاندوونیە ئامێدی. کەوایە ئەوان کەناری چەپی خاپوور واز لێ‌دەهێنن، کەمێک خۆیان لە ناوچە هاوسێیەکانی سێرت نزیک‌دەکەنەوە. لێرەدا چوار ڕێگە هەیە لە هەتراوە بە ئاڕاستەی زۆر جیاواز: یەکێکیان بۆ مووسڵ و بەغدا دەڕوا، دووەمیان بۆ هەمەدان (ئەکباتانی کۆن)، لە ڕێگەی ڕێڕەوێکی دەربەند Derbund یا دەرگەی ئاسنین iron gateناوەوە، سێیەمیان لە ئامێدی بە چوونە ناو زاخۆ داغ و چوارەمیشیان بەناو میزۆپۆتامیادا لە ڕێگەی بەردەبازی دیجلەوە، لە چەند میلی باکووری ئەسکی مووسڵ.

"دوای کاروانێکی سەخت کە حەوت ڕۆژی خایاندووە، گەیشتوونەتە خاکی کاردۆخییەکان، دەگەنە ئاوایییەک، کەوتووەتە سەرووی پێدەشتێک، تا ڕووباری سێنتریت Centrites درێژدەبووەوە. ئەم ڕووبارە دووسەد پێ پانیی بوو و ئەرمێنیای لە وڵاتی کاردۆخ جیادەکردەوە".

ئەم ڕووبارە کە زینۆفۆن باسی‌دەکا، بێ‌گومان هەمان ئەو ڕووبارەیە کە لای ڕۆمانییەکان بە نیکفۆریۆس Nicephorius و لای کوردەکان بە خاپوور Kabour ناسراوە. لە نزیک سێرت، کە من وای بۆ دەچم لەشکرە دەهەزار کەسییەکە پەڕیبەنەوە، پانیی ڕووبارەکە و بارستی ئاوەکە، بە

---

[16] یەکێک لە ڕۆدیانەکانی سوپا پێشنیازی پەڕینەوەی کرد بەسەر پردێکی نائاسایی‌دا کە پێکهاتبوو تەنیا لە چڵەداری توند بەستراو بە پێستی فووتێکراو. من زیاتر لە جارێک ئەم هەوڵدانەم بینوە و بێ‌گومان ڕەنگە پلانەکە چاککرابێ، دەشێ بەهۆی بەکارهێنانی بێ‌ئەندازەوە بێ لە لایەن سوپاکەمانەوە. پێستەکان سووک و گوازراوە بوون، هەموو دەم ئاسان بوو دەستیان‌بخەن و کاتێکیش پڕ هەوا دەکران و پێکەوە دەبەستران، پشتگیریی هەڵگرتنی قورسایییەکی لەڕادەبەدەر دەبوون، هەروەک ئەوەی دەتوانین هەموو ڕۆژ لە دیجلە و زاب ببیبنین.

تەواوی هاوجووتن لەگەڵ ئەو وەسپەی کە زینۆفۆن کردوویەتی و لەسەر نەخشەکەی منیش بە شێوەیەک لە شێوەکان هاودوورین.[١٧]

مێژوونووسی یۆنانی لە زۆر جێگە باسی خالدییەکان دەکا، لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا وەک گەلێکی ئازا و جەنگاوەر وێنایان دەکا، من لە شوێنی دیکە وتم: ژمارەیەکی زۆر تایفەکانی خالدییەکان تا ئێستەش لە کوردستان دەژین.

"*دوای ئەوەی لە ڕووبارەکە پەڕینەوە، ئەوان پێنج فەرسەخ (١٧ میل و نیو) بەناو پێدەشتی ئەرمێنیادا ڕۆیشتن، گردۆڵەکان بەرزاییان بۆ سەرکەوتن ئاسان بوو و گەیشتینیە ئاواییەک، کۆشکێکی لێبوو و بڕێک لە ماڵەکان بورجیان بەسەرەوە بوو. لەم شوێنەوە بە دوو ڕۆژ دە فەرسەخ (٥٥ میل) دەبڕن و دواجار دەگەنە ئەودیو سەرچاوەکانی دیجلە و پاشان بە پازدە فەرسەخ (٥٢ میل و نیو) بە سێ ڕۆژ گەیشتنە کەناراوەکانی ڕووباری تێلیبووس* Teleboos".

دوای پەڕینەوە بە ڕووباری سینتریت Centritesدا، کە بەگوێرەی من هەر ڕووباری خابووری ئێستەیە، دەهەزارەکە -وەک بەدیاردەکەوێ- بەو ڕێگەیەدا دەچن کەمێک بەرەو ڕۆژئاوا، من خۆشم بەوێدا ڕۆیشتم، چونکە -بە دڵنیاییەوە- ئەوان گۆلی وانیان نەدیوە. من پێم وایە سەرچاوەکانی دیجلە، کە زینۆفۆن ناویان دەبا، لقی ئەرزنی Erzin ئەو ڕووبارە بن و ئاشکرایە ڕووبارێکی بە تێلیبووس ناو ئاماژەی پێکراو، تەنیا ئەو ڕووبارەیە کە ئێستە بە شاری مووشدا تێپەڕدەبێ. زینۆفۆن دەڵێ کە "ڕووبارەکە وێڕای ئەوەی کە بەرتەسک بوو، بەڵام جوان بوو، چەند ئاواییەکی جوان لە کەنارەکانی هەبوو و ناوچەکە پێی دەڵێن ئەرمێنیای ڕۆژئاوایی".

ڕووباری مووش بچووکە، کەنارەکانی دڵگیرن و مووش خۆی زیاتر بەیەکگەیشتنی کۆمەڵێک ئاواییە، وەک ئەوەی شارێک بێ. لەنێوان خاپوور و مورادا هیچ ڕووبارێک نییە، جگە لەوەی مووش. ئێمە بینیمان تاقە ڕووبار کە یۆنانییەکان پێیدا پەڕیونەتەوە، لە نێوان سێنتریت Centrites و فوراتدا، ڕووباری تێلیبووسە. من بۆ ئەوە دەچم باوەڕ بهێنم کە ئەوان لە شوێنێکی نزیکی مووشدا ڕەتبوون، چونکە ئەگەر بەرەو لای ڕۆژهەڵات بڕۆیشتبانایە، گۆلی وانیان دەبینی و ئەمە لە بینینی چاودێرێکی وەک زینۆفۆن ڕزگاری نەدەبوو. ئەگەر دوورتر لەوە بەرەو لای ڕۆژئاوا بڕۆیشتبانایە، لە نزیکی سەرچاوەکەی دیجلە نەدەپەڕینەوە. وەک ئەوەی زینۆفۆن دووپاتەی دەکاتەوە، ئەوان بە شێوەیەکی ڕاستەوڕاست بەرەو باکوور ڕۆیشتوون. "لەو شوێنە پازدە فەرسەخ (٥٢ میل و نیو) دەڕۆن، دەگەنە کۆشکێک، کۆمەڵێک گوندی بەدەورەوە بووە. لە کاتێکدا لەم شوێنە دابەزیون، بەفرێکی زۆر باریوە، بڕیاریانداوە ماوەیەک لەوێ بوەستن. لەوێ لەناو شێوێک پڕۆژەی پەلاماردانیان بۆ دادەنێن، سێ ڕۆژ دەڕۆن، دەگەنە کەنارەکانی فورات، کە ئاوەکەی تا ناوقەدیان بووە".

ئەو ماوەیەی نێوان تێلیبووس و فورات کە یۆنانییەکان بڕیویانە، سەرەتا پازدە فەرسەخ (٥٢ میل و نیو)، پاشان سێ ڕۆژ ڕۆیشتوون. ئەستەمە ئەو دوورییە لەگەڵ ئەوەی نێوان موراد و ڕووباری مووشدا بگونجێنرێ. ئەم ڕووبارەی دوایی سەرچاوەکەی لە چیاکانی نەمروودەوەیە، نزیک بە گۆلی وان و لەگەڵ لقێکی دیکە لە ڕۆژئاوای مەلازگرد تێکەڵدەبنەوە. ڕووباری مووش هەشت یا دە فەرسەخ (٢٨ یان ٣٥ میل) بە خەتێکی ڕاستەوڕاست لە ڕووباری مورادەوەیە، ئەوە لقی سەرەکیی ڕووباری فوراتە و هەمان ئەو

---

[١٧] کاتی تێپەڕبوونییان بەناو کاردۆخییەکاندا، بە زۆری شەڕابیان لە هەموو ئاواییەک بینیوە. ناوچە هاوسێیەکانی ئامێدی لە کوردستان هێشتا بەناوبانگن بە نایابیی شەڕابەکانیان.

ڕووبارەیە کە -بێگومان- دەهەزار کەسییەکە پێیدا پەڕیونەتەوە. زینۆفۆن، لە گێڕانەوەی یادەوەریەکەیدا، دەبێ دووریەکانی لێ تێکچووبێ. بەگوێرەی ئەو، سوپاکە کە لەژێر سەرکردایەتیی ئەودا بووە، زۆر دوورتر لەوە دەڕۆن کە بۆ لەشکرێکی ئاوا گەورە پێویست بووە، تەنگپێهەڵچنراو لە لایەن دوژمنەوە ناچاربووە ڕێگەی خراو بگرێتەبەر و بەسەر چیای زۆر ڕژددا سەربکەوێ. ئەوان لە ڕووباری موراد زۆر زیاتر بەلای ڕۆژهەڵاتی ئەو شوێنەدا پەڕیونەتەوە کە من و بەڕێز چاڤاس لێی پەڕینەوە، هەر وەک ئەوەی هەوڵی ئەوەم داوە بیسەلمێنم.

شتینیان لە ڕووباری فوراتەوە بۆ ترابزۆن، لە کاتێکدا ئێمە هەمان دووریمان بە یازدە یان دوازدە ڕۆژ بڕی. بەڵام بێگومان ئەستەمە خەیاڵبکەین دەشێ سوپایەکی گەورە لەناو وڵاتێکی دوژمن و چیاییدا، ئاوا بە خێرایی دوو ڕێبواری سادە بڕوا، بەبێ چاودێریکردنی جانتا و بە ڕێکوپێکی ئەسپ لەدوای ئەسپیان لە بەردەستدا بووبێ. بە لەبەرچاوگرتنی وەرز و سروشتی سەختی ناوچەکەش، ئەوەی وا سەرسامم دەکا ئەوەیە کە ئەوان توانیویانە پانتاییەکی وەها گەورە لەم کاتە کورتەدا ببڕن.

"گوتیان سەرچاوەکانی ئەم ڕووبارە (فورات) لەم شوێنەوە دوورنییە، پازدە فەرسەخ (٥٢ میل و نیو) دەبێ لە سێ ڕۆژدا، بەناو پێدەشتێکی داپۆشراو بە چینێکی ئەستووری بەفردا. لەم چەند ڕۆژانەی دواییدا ڕۆیشتن زۆر سەخت بوو، زریانێک لە باکوورەوە هەڵیدەکرد، سیمای سەربازەکانی بەستبوو. بەو پێیەی دارێکی زۆریان لە شوێنەکە دۆزییەوە کە تێیدا دابەزیبوون، هەموو شەوێک ئاگریان دەکردەوە. پاشان هەموو ڕۆژەکەی دواتر بەناو بەفردا زۆریان لە برسان خەریکبوو دەمردن. لەگەڵ شەو داهات، دەچوونە ناو ئاواییەک و ئەوانەی نەیاندەتوانی بەردەوام بن لە ڕۆیشتن، ناچاردەکران شەو بەبێ خواردن و بەبێ ئاگر بمێننەوە و ئەم بێبەریکردنە ژمارەیەکی زۆری لەناوبرد. بڕێکیشیان هەروەها بە تریسکەدانەوەی بەفر چاویان لەدەستدابوو، یا توندیی سەرماکە پەنجە و پێی بەستبوون و بەجێدەهێڵدران، بڕێک لە ئەفسەرەکان بەوە چاوەکانیان لە کاریگەریی بەفر دەپاراست کە بە چشتێکی ڕەش چاویان دادەخست.[18] بە بەردەوام جووڵاندنی پێیەکانیان، پارێزگارییان لە پێیان دەکرد و شەوانەش پێڵاوەکانیان دادەکەند.

ڕۆژی دوایی گەیشتنە بڕێک ئاوایی، میوانداریيان لێکردن، ماڵەکانیان لەژێر زەوی دروستکرابوو و دەرگەکەی وەک ئەوە وابوو بیریک بکەیتەوە، بەڵام پانییەکەی لە ناوەوە فراوانتردەبوو. ڕێگەیەکیان بۆ ئاژەڵەکان دروستکردبوو، کەچی خەڵکەکەی پەیژەیان بەکاردەهێنا بۆ دابەزینە ناوی.[19] لەناو ئەم ماڵانەدا بزن، مەڕ[20]، مانگا و باڵندە لەگەڵ بێچووەکانیان دەبینران. هەروەها گەنم، جۆ و میوەی[21] لێبوو، دانیشتوانەکەی بیرەیان لەناو کووپەدا دەپاراست، لێیان دەڕژا و سەرئاو دەکەوت، بە کەفچڕینێکی تێکەڵاو لەگەڵ قامیشی گەورە و بچووک، بێ ئەوەی تێکەڵببن. وەختێک ئەمانەی دوایی وشکدەبوونەوە و دەیانخستنە ناو دەمیان و دەیانمژی. شەرابەکە زۆر بەهێز بوو و زۆر باش

[18] ئەمە دابێکە ئێستاش لە ئەرمێنیا و کوردستان بەکاریدەهێنن.

[19] ئاواییە ئەرمەنییەکان ئەمڕۆ هێشتا هەر بەهەمان شێوە وەک ئەوەی بینمان دروست دەکرێن.

[20] چەندین جار ئەوەم بۆ ڕێکەوتووە تێبینیمکردووە هێشتا ژن و پیاو و منداڵ و ماڵات لەناو هەمان ماڵدا پێکەوە دەژین.

[21] هێشتا گەنم و جۆ لەو وڵاتە دەچێنن.

بوو، ئەوانەی کە پێی ڕاهاتبوون پێیان ناياب بوو.[22] پاش هەشت ڕۆژ مانەوە لەم شوێنە و، دوای ئەوەی ڕۆیشتن، سەرۆکی گوندەکەیان وەک ڕێبەر خستە تەک خۆیان و کوڕەکەشیان بە بارمتە بۆ نیازپاکیی باوکیان لەگەڵ خۆیان برد. سەرۆک سوپاکەی بەناو پێدەشتێکی کاکیبەکاکیی بە بەفر داپۆشراودا برد. دوای سێ ڕۆژەڕێ ڕۆیشتن، کریسۆفۆس بە توندی ئازاری سەرۆکی گوندی دا، لەبەر ئەوەی تووشی هیچ ئاواییەک نەبوون. بەڵام سەرۆکی گوند وەڵامی دایەوە کە هیچ ئاواییەک لەم هەرێمەدا نییە. سەرۆکی گوند شەو هەڵات، چونکە کریستوس لێی دا، کوڕەکەشی لە بندەستی یۆنانییەکان بەجێهێشت. دوای حەوت ڕۆژ ڕۆیشتن، تێکرا پێنج فەرسەخ (١٧ میل و نیو) لە ڕۆژێکدا، گەیشتنە کەناری فاسیس Phasis کە پانییەکەی سەد پێ درێژ دەبوو".

لە ڕێگەی ئەرزەڕۆم، لە کەناراوەکانی موراد، من لەگەڵ بەڕێز چاڤاس سەرەتا ڕووباری ئاراسمان بە سیوپێنج میل، پاشان ڕووباری بینگۆلمان لە شەستونۆیەم میلدا بڕی. ئەم دوو ڕووبارە هەردووکیان گەورە و قووڵ و تیژڕۆ بوون و ئەوەی دواییان بیستوشەش میل لە موڕادەوە دوورە. من ئاماژە بەم ڕەوشە دەکەم، چونکە -بەگوێرەی من- دەمەوێ ئەوە بچەسپێنم کە یۆنانییەکان دوورتر لە ئێمە، لەوانەیە بە ئاراستەی ئەخلات و مەلازگرد، لە ڕووباری فورات پەڕیبووبنەوە. پاشان چەند ڕۆژ ڕۆیشتوون، بەبێ ئەوەی تووشی هیچ کەس ببن، چونکە لە ڕۆژئاوا لە موراد پەڕیونەتەوە، لە دوورییەکی زۆر کەم لەیەکتر تووشی بینگۆل و ئاراس بوون. بارستی ئەو ئاوەی کە مانگی دیسەمبەر بەم ڕووبارەدا دەڕوا، بە هەمان شێوەی ئەوەی دوایی ڕۆژەکانی حوزەیران، کە ئێمە پێیدا پەڕینەوە، گەورە بووە.[23] بینگۆل چەند میلێک لە ڕۆژهەڵاتی دێی قەرەگۆل Karagool دەڕژێتە ناو ڕووباری موراد. ئێمە بەشەو گەیشتینە کەناری ئەم ڕووبارە و پێیدا پەڕینەوە، بە جۆرێک کە ئێمە زۆر سەرووتر لێی پەڕینەوە. یۆنانییەکان نەیانتوانیوە تووشی بینگۆل ببن، ماوەیەکی زۆریان لە بەردەمدا بووە بیبڕن، پێش ئەوەی بگەنە ئاراس، کە لەوێوەوە بەرەو باکوور-ڕۆژهەڵات ڕۆیشتوون. لەگەڵ ئەمەشدا، زینۆفۆن دووپاتەیدەکاتەوە کە سوپاکەی لە نزیکی سەرچاوەکانی ڕووباری موراد پەڕیوەتەوە، کە دەکەوێتە چیاکانی خوارووی بایەزید. ئەوەش زیاددەکا کە ئاوەکە نەگەیشتووەتە ناوقەدیان، ئەوە بەڵگەیەکی زۆر یەکلاییکەرەوەیەیترە، کە سوپای یۆنان لە ناوچەیلی هاوسێی سەرچاوەکە بوون و لەوشوێنەی کە ئێمە لێی ڕەتبووین، پەڕیونەتەوە. بەردەبازی پەڕینەوەی نییە و بارستی ئاوەکەشی هەرچەند بەرەو ڕۆژئاوا بڕۆین، زیاددەکا. زیاد لەوەش زینۆفۆن دووبارەیدەکاتەوە کە سوپای یۆنان دوای پەڕینەوەیان لە فورات، سێ ڕۆژ بەناو پێدەشتێکدا ڕۆیشتوون. من لە تۆماری ڕۆژانەکەمدا ئەوەم بەدیارخستووە کە ڕووباری موراد بەناو پێدەشتێکی بەرفراواندا تێپەڕدەبێ، کە پانییەکەی زۆر بەرفراوانە، بە جۆرێک کە ئەمە لە ئەرمینیا دەگمەنە. وەختێک لەسەر لوتکەی ئەو چیایە سەیریدەکەین، دەڕوانێتە قەرقووڵ و بە ئاراستەی باکوور-ڕۆژهەڵات هەڵدەکشێ. دوای ئەوە تا چاو بردەکا هیچ پێدەشتێکی ئاوها درێژەوەبوو نابینرێ بەرەو ڕۆژئاوای مووش، کە

[22] کاتی مانەوەم لە ئەرمینیا، هیچ جۆرە شەرابێکی لەو جۆرەم نەبینی.

[23] مانگی دیسامبەری ١٨١٠ کە چوومەتە سەر هەردوو ڕووباری دیجلە و فورات، بارستی ئاو زۆر زۆرتر بووە لەوەی لە ماوەی تەمووزی دواتر کە بەسەریدا پەڕیمەوە.

سوپای یۆنانی لەناکاو خۆی لەوێ بینیوە، لەناو لێژاییبەکی زۆر لێژدا داخراو کە ناتوانرێ لە چیای تۆرۆس بۆی برۆی. بۆیە من گەیشتمە ئەو ئەنجامەی کە ئەو ڕووبارەی وا زینۆفۆن بە فاسیس Phasis باسی‌دەکا، ناکرێ جگە لە ڕووباری ئاراس ڕووبارێکی‌تر بێ، کە تا ئەمرۆش برێک ئەرمەن هەر پێی دەڵێن فاسیەن-سوو Phasian su. بەڵام ئاستەنگی هەرە گەورە هەڵبەت لەوەدا بەدیاردەکەوێ: گونجان لەنێوان دووریی فورات و فاسیس‌دا کە -بەگوێرەی زینۆفۆن- ئەو ڕووبارەیان کەوتووەتە نێوان ڕووباری موراد و ڕووباری ئاراس. یۆنانییەکان چواردە کاروان ڕۆیشتوون تێکڕا پێنج فەرسەخ (۱۷ میل و نیو)یان لە ڕۆژێکدا بڕیوە، کە بە هەمووی حەفتا فەرسەخ یا دووسەد و چل‌وپێنج میلیان لە نێوان فورات و فاسیس‌دا بڕیوە. لە کاتێکدا دەبینین فورات و فاسیس تەنیا حەفتا میلیان نێوانە لە هێڵی درێژیی °٤٢دا و هەردوو مەودا لە نێوان هەردووکیان‌دا ناکرێ بگونجێن. بۆیە من پێم وایە ئەوان بە ڕووباری ئاراس‌دا پەڕیونەتەوە، ئەمە مایەی گونجاندن نییە، تەنیا ئەگەر مرۆ پێی وابێ ئەوانە لە لایەن نەخشەدانەرانی ڕێبەرەکانەوە هەڵخەتێنرابن و لە ئەنجام‌دا چەندین ڕۆژ ڕۆیشتبن، بەبێ ئەوەی چووبنە پێش و گومانیش‌بکرێ کە سەرۆکی ڕێ‌پیشاندەرەکە خۆی ڕزگارکردبێ لە دەستیان، چون -بە ڕای من- دووبارەی دەکەمەوە، مەحاڵە سوپایەکی دەهەزار کەسی بتوانێ لە ماوەیەکی ئاوا دووورودرێژی ڕۆیشتن‌دا، پێنج فەرسەخ (۱۷ میل و نیو) لە ڕۆژێکدا لەناو وڵاتێک ببڕێ، ئەستووریی بەفر هەموو دۆڵ و شیوەکانی بە سەختی داپۆشیبێ. زینۆفۆن دەڵێ کە فاسیس سەد پێ پانیی بوو، ئەوەی کە زۆر گونجاوە بە شێوەیەکی باش لەگەڵ ڕووباری ئاراس لەژێر °٤٢ی هێڵی درێژی‌دا ڕێک‌دێتەوە.

"لە کەناراوەکانی فاسیس کە دەرچوون، لە دوو کاروانی دە فەرسەخ (۳۵ میل)دا شالیبیەن Chalybians و تاوشیەن Taochian و فاسیەن Phasiansکە لەو ڕێڕەوە مۆڵیان‌خواردبوو، دەگەیشتە ئەو پێدەشتەی وا بەناو چیادا دەڕۆیشت. دوای ئەوەی دوژمنەکانیان ڕاونا، دابەزینە ناو پێدەشتەکە، بە شێوەیەک گەلێک گوندیان بینی، هەرچی پێویستیان بووایە هەیانبوو. لێرەوە گەیشتینە وڵاتی تاوشیەنەکان Taochians، کە لە پێنج کاروان‌دا سی فەرسەخ (۱۰۵ میل)یان بڕی و دوای ئەوە بەناو وڵاتی چالبییەکان Chalybiansدا ڕۆیشتن، لە ماوەی حەوت ڕۆژدا پەنجا فەرسەخیان بڕی (۱۷۵ میل). ئەوانە گەلێکی لە هەمووان جەنگاوەرتر بوون، یۆنانییەکان ڕێکەوتیان‌کردبێ، بەم‌شێوەیە وێرایان بەرگری‌بکەن. پاشان گەیشتنە ڕووباری هارپاسوس Harpasus کە پانییەکەی چوارسەد پێ دەبوو".

لێرەدا دەبینین یۆنانییەکان بە چواردەڕۆژ کەمتر لە نەوەد فەرسەخ نابڕن، یا سێ‌سەد و پازدە میل لە کەناراوەکانی فاسیس بۆ کەناراوەکانی هارپاسۆس[٢٤]، کە بۆ هەر ڕۆژێک دەکاتە شەش یا حەوت فەرسەخ (۲۱ یان ۲۲ میل)، بەبێ هیچ ڕاوەستانێک لەناو وڵاتێکی شاخاوی و ماوەی سەرمای سەختی زستان‌دا، بە بەفربارین ناچاربوون بەرپەچی هێرشە بەردەوامەکانی دوژمنێکی جەنگاوەر بدەنەوە. ئەگەر لێرە پێویست بێ بە شێوەیەکی تایبەتی لەم بارەیەوە پشت بە گێڕانەوەکانی زینۆفۆن ببەستین، ئەستەمە ئەو شوێنە دیاری‌بکەین کە لە ماوەی چواردە ڕۆژدا ئەو سوپایە تێیدا سووڕاوەتەوە. لەوەساتەوە ئایا چوونەتە ناو جۆرجیا یا مینگریلیا، وەک ئەوەی

[٢٤] هارپاسوس: یەکێکە لە لقەکانی ڕووباری مایاندار لە کاریا. (وەرگێڕی کوردی)

برێک کەسایەتی ڕایان وایە، تەنیا ناچارنەبوون لە ڕێگەی کوریوس Cyrus یا فاسیس Phasisەوە بپەڕنەوە. بەڵام ئەگەر دووەمجاریش بەم ڕووبارە مەزنەدا تێپەڕببوونایە، پێش ئەوەی بگەن بە تەرابزۆن، ئەوەی وا دیارە بە دڵنیاییەوە نەگەیشتوونەتێ. کەوایە من لەگەڵ ئەو ڕایەدام کە ئەو ڕووبارەی پێی دەڵێن هارپاسوس، هەر هەمان ئەو ڕووبارەیە کە تا ئەمڕۆ ناوی هارپا-سوو Harpa suە، لە ناوچەی قارس هەڵدەقوڵێ. ئەوە یەکەم ڕووباری گەورەیە کە دەکەوێتە نێوان ڕووباری ئاراس Araxes و تەرابزۆن Trebisond، بەدەر لە لقێکی فورات کە بە ئەرزەرۆمدا تێپەردەبێ. من وای بۆ دەچم یۆنانییەکان لەو ڕێگەیە نەپەڕیونەتەوە. ئەگەر پێشیدا پەڕیبنەوە، ئەوا لە شوێنێکی نزیک بە سەرچاوەکەی پەڕیونەتەوە. لە سەرێکی ترەوە، ئەستەمە لەم ڕێگەیەوە بگەنە تەرابزۆن، بەبێ پەڕینەوە لە ڕووباری هارپا-سوو Harpa su و ڕووباری تیۆرا Tehorah یا بایەبووت-سوو Byaboot su ، کە پێشوو پێیان وتووە بووس Boos و تاقە ڕووبارەی گەورەیە لەسەر ڕێگە. دوای ڕووباری فاسیس Phasis (یا ئاراس Araxes)، یۆنانییەکان بە دوو ڕووباری گەورەدا پەڕیونەتەوە، ئەوانیش هارپاسۆس Harpasus و ئەو ڕووبارەیە کە سکیتەکان Scythians لە ماکرۆنەکان Macronians جیادەکاتەوە. من پێم وایە ئەوە هەمان ئەو ڕووبارە بێ، کە ئەمڕۆ بە ناو ئیسپارە Ispiraدا دەڕوا.

"بە ڕووباری هارپاسۆسدا ڕۆیشتن و بە وڵاتی سکیتەکان تێپەڕبوون و لە چواردە ڕۆژدا (٢٠) فەرسەخ (٧٠ میل)یان بەناو پێدەشتێکدا بڕی، چەند ئاواییەکی لێبوو. سێ ڕۆژ وەستان، لەم شوێنەدا ٢٠ فەرسەخ (٧٠) میل بە چوار ڕۆژەڕێ تا ئاواییەکی گەورە و دەوڵەمەندی گیمنیاس Gymnias ناو دەبرن. حوکمڕانی ئەم وڵاتە پێشنیازی بۆ یۆنانییەکان کرد بە پێنج ڕۆژ بیانگەیەنێتە ئەو شوێنەی کە زەریا ببینن. بە پێنج ڕۆژ گەیشتنە چیایەکی پیرۆز، کە پێی دەڵێن چەچەس Theches و هەر کە پیاوەکانی پێشەوە زەریایان بینی، دەستیان بە هاوارێکی گەورە کرد: لەوێوە دە فەرسەخ (٣٥ میل) بە سێ ڕۆژ ڕۆیشتن، بەناو وڵاتی ماکرۆنییەکاندا تێپەڕبوون. لە کاروانی یەکەم ڕۆژدا بەناو ڕووبارێکدا پەڕینەوە، خاکی ماکرۆنییەکان و ئەوەی سیکتییەکان لەیەک جیادەکاتەوە. درەختی زۆر بەرز نا، بەڵام زۆر نزیک لە یەکتری، کەناراوەکەیان داپۆشیبوو، یۆنانییەکان دەمودەست بە پەلە ژمارەیەکی زۆریان لێبڕییەوە، بۆ ئەوەی زوو لەو شوێنە دەربچن. ماکرۆنییەکان بۆ بەرگریکردن لە ڕێڕەوەکە ئەولای بەرانبەریان گرتبوو. بەردیان دەهاوێشتە ناو ڕووبارەکە، بەڵام نەدەگەیشتە پیاوەکانی ئێمە. بۆیە یۆنانییەکان هیچ زیانێکیان پێنەگەیشت. ماکرۆنییەکان دوای ئەوەی کەوتنە دانوستان و ڕێککەوتن، دۆستانە چوونە ئۆردووی یۆنانییەکان، لە برینەوەی دارەکاندا یارمەتییاندان تا بتوانن بپەڕنەوە بۆ ئەوبەر. ئازووقەشیان کە لەبەردەستیان دابوو، پێدان و بوون بە ڕێنیشاندەریان بۆ ماوەی سێ ڕۆژ، تا لە وڵاتەکەیان پەڕینەوە و گەیشتنە چیای کۆلخیەن Colchians. یەکێک لەوانە چیایەکی زۆر بەرز بوو، گەیشتن پێی ئەستەم بوو و کولخییەکان لەسەر ئەم چیایە بۆ شەڕ وەستابوون. وەختێک یۆنانییەکان گەیشتنە لێژاییەکە، ژمارەیەکی زۆر ئاواییان بینی پڕ لە هەموو ئازووقەیەک. ئەفسەرەکان ژمارەیەکی زۆر شانە هەنگوینیان بینی و هەر کەسێک لەو هەنگوینەی خواردبوو، هۆشی لەدەستدەدا و قاچ و دەستی لەکارکەوتن و تووشی ڕشانەوە و لاوازیەکی ئاوها بوون، کە هیچ یەکێک نەیدەتوانی لەسەر پێی خۆی بوەستێ. ڕۆژی دواتر لە هەمان کاتدا هەموویان چاکبوونەوە و لە ماوەی دوو ڕۆژدا ڕۆیشتن. حەوت فەرسەخ (٢٢ میل و نیو)ڕ و گەیشتنە تراپزویس

Trapezus، شارێکی یۆنانی، کە خەڵکێکی زۆری تێدا دەژیا و کەوتووەتە سەر کەناری زەریای ئیوکسین - Euxine، کە کۆڵۆنییەکی سینۆپییەکانە Sinopians، بەڵام لەژێر دەستی کۆلخییەکاندایە".

وەک ئەوەی یۆنانییەکان ناچاربوون درەختەکان ببڕنەوە بۆ ئەوەی بپەڕنەوە، بەردەکانی ماکرۆنییەکان ناگەنە لای بەرانبەر، بۆیە ئەم ڕووبارە دەبێ زۆر گەورە بووبێ، ئەمڕۆ تاقە ڕووبار لە ترابزۆن کە لەگەڵ ئەم وەسپەی زینۆفۆن هاوجووت بێ، ڕووباری بایەبووت-سووە Byaboot-su [بەپێی شوێنەکە، ڕەنگە بایبورت ڕاستتربێ و]، کە جاران بە بوواس Boas و ئەکامپسیس Acampsis ناسرابوو، دەشێ یۆنانییەکان لەنێوان بایبووت و ئیسپرا پەڕیبنەوە. بەگوێرەی ئەو ماوەیەی کە ١٠ هەزار میل لە شوێنی پەڕینەوەڕا لە ڕووباری ماکرۆنییەکان تا ڕووباری ترابزۆن، جیاوازییەکی ماددیی ئەوەندەی نییە لەو ماوەیە کە لە نێوان ڕووباری بوواس Boas و ئەم شارەدا هەیە. بەگوێرەی زینۆفۆن، یۆنانییەکان پێنج ڕۆژەڕێ ڕۆیشتوون، دوای پەڕینەوە بەم ڕووبارەدا بۆ گەیشتن بە ترابزۆن. ئەمڕۆ ئێمە پێنج ڕۆژمان پێویست بوو بۆ ئەوەی لە تەرابزۆنەوە بگەینە بایبووت و ماوەی بیستوحەوت فەرسەخ (چل فەرسەخ و نیو یان نەوەدوچوار میل). سەرباری ئەوە، ئەو ماوەیەی کە لە لایەن زینۆفۆنەوە خراوەتە بەردەست، زۆربەی جار زێدەڕۆیی تێدا کراوە و لە سەرووی ڕاستیەوەیە. بەڵام تایبەتمەندییەکی سروشتیی ئەوەیە وەختێک دەبینین بۆ لێکچوونی سروشتیی وەک ڕووباری گەورە و چیای بەرز بەرز، بۆ وەڵامدانەوەی ئەو وەسپانە یا نزیکیی ئەو شوێنانەی کە نووسەر خستوونیە بەردەست، تایبەتمەندێتی نایابی هەیە، ئێمە ناچاردەبین متمانەیەکی تەواو بە خەمڵاندنەکانی بکەین؛ وەک چۆن نووسراوەکەی دوای گەڕانەوەی بۆ یۆنان نووسراوەتەوە و ڕێی تێدەچێ - هەروەک تێبینیم کردووە- لە بەر یادەوەریی خۆیدا نووسیبێتیەوە. لە نزیکی گیمیشخانە Gemishkhana چیایەک هەیە، هاوجوتە لەگەڵ چیای چەچەس Theches و سەرباری ئەوە دەتوانین لە سەرەوە و لە ڕۆژێکی سافدا پردی ئێۆکسین ببینین.

"دوای سێ ڕۆژ مانەوە لە تەرابزۆن، نەخۆشەکانیان هەڵگرت، پیرەکان، ژن، پیاو و منداڵان و ئەوانی دیکە بە ڕێدا ڕۆیشتن و بە سێ ڕۆژ گەیشتنە سیراسونت Cerasunt، شارێکی یۆنانی لە کۆلخییەکان Colchians، نزیک بە زەریا و کۆڵۆنییەکی سینۆپە."

لە سیراسونتەوە ڕێگەی ڕاستەوخۆ بە زەریای ترابزۆندا ٩٠ میلە و بە دڵنیاییەوە ڕێگەی زەوینی، کە بەناو وڵاتێکی ئەوەندە سەختدا دەڕوا، دەبێ زۆر درێژتر بێ. بەمشێوەیە سوپای یۆنان سی میلی لە ڕۆژێکدا بڕیوە (١٠ فەرسەخ)، لە وڵاتێکدا کە بە ددانپیانانی زینۆفۆن خۆی سەختەڕێگە بووە. ئایا دەبێ باوەڕ بەوە بکەین کە دەیڵێ؟

"ئەوان لێرە دە ڕۆژ وەستان، سەرژمێریی سەربازەکان کرا، ٨٦٠٠ کەس بوون، هەموو ئەوەی کە لە دەهەزار کەس مابووەوە. ئەوانەی دیکە یا بە چەکی دوژمن کوژران، یا ئەوەتا بەفر و هەندێکیشیان بە نەخۆشی مردبوون. پاشان بە وڵاتی موسینوسەسیان Mosyncecians، شالیبیەن Chalybians، تیبارنیەن Tibareniansدا ڕۆیشتن و بە هەشت ڕۆژ گەیشتوونەتەوە کۆتۆریا Cotyora، شارێکی یۆنانی و یەکێک لە کۆڵۆنەکانی سینۆپ."

ئەم شارە دەشێ کەوتبێتە نزیکی شاری ئۆردوو Ordu، کە من و بەڕێز چاڤاس شەوێک لەوێ ماینەوە. بەمشێوەیە دەبێ یۆنانییەکان وەک ئێمە پەڕیبنەوە بۆ ئەو وڵاتەی کە کەوتووەتە نێوان ئەم شارە و شاری سیراسونت Cerasunt. بەڵام دەشێ تا لەو ناوە دوورتر لەوە ڕۆیشتبن، بە جۆرێک کە ناچاربووبن شەڕی یەکێک لە هۆزە مۆسیۆنیستەکان بکەن و ئێمە دەبینین لە هەشت

ڕۆژ کەمتریان نەویستووە تا خۆیان لە سیراسونتەوە بگەیێننە کۆتۆریا، کە ئەمە ماوەیەکە لە سیوچوار میل (١٠ فەرسەخ و نیو) زیاتر نییە و بە دڵنیاییەوە ئەو وڵاتەی کە پێیدا ڕۆیشتوون، زۆر کەم ئاستەنگتر بووە لەوەی نێوان ترابزۆن و سیراسونت، کە تەنیا بە سێ ڕۆژ بڕیویانە. ئەمە دەریدەخا کاروانەکانیان نائاسایی بوون و ئەستەمە حیساب لەسەر خەمڵاندنەکانیان بکەین. کۆتۆریا بە دڵنیاییەوە کەوتووەتە ڕۆژهەڵاتی تیرمۆدون Thermodon، وەک ئەوەی هیکتانۆیموس Hecatonymusدووپاتیدەکاتەوە، چونکە لە قسەکردندا سەبارەت بەو ئاستەنگانەی کە سوپای یۆنان دەبوو لە کاتی پەڕینەوەی فلاگۆنیادا بەسەریاندا زاڵ ببێ، دەبێ باسی سێ ڕووبار بکەین: تیرمۆدۆن Thermodon، ئیریس Iris و هالیس Halys، کە بە جیکیل ئیرمەق Jekil Ermak و قزیل ئیرمەق Kizil Ermak ناسراوە و بە سایەی دانڤیلەوە لەودیو دەروازەی کاپ بۆناCape Boonaوە دانراون، لەو شوێنەدا کە ئێستا ئۆردووی Ordu لێیە. بەڵام وا دیارە ڕەنگە کەوتبێتە دووریی حەڤدە یا هەژدە میلی ڕۆژئاوا شوێنێک کە پێی دەڵێن یازوون – Yasun و تا ئێستە پاشماوەی جوانیی شارەکە دەبینین. دوای وەستانی چلوپێنج ڕۆژ لە کۆتۆریا، یۆنانییەکان دواتر بە پاپۆڕ لە ڕێگەی (با)ی گونجاوەوە لە تەواوی ڕۆژ و شەوی دواتردا گەیشتوونەتەوە سینۆپ، لە هارمین Harmineی یەکێک لە بەندەرەکانی شارەکە لەنگەریان گرتووە. سینۆپ ئێستا بە هەمان ناوەوە یەکێکە لە شارە زەریاییە گەشەسەندووەکانی زەریای ڕەش و کەوتووەتە پانیی °٤٢ پلە باکوور، سەر هێڵی درێژیی٣٥° و ٥° بەرەو ڕۆژهەڵات.

"لە سینۆپ پاپۆڕیان گرت و لە ڕێگەی دەریاوە بە دوو ڕۆژ گەیشتنە هێراکلیا Heraclea ، شارێکی یۆنانی و کۆلۆنییەکی میگارییەکان، کە کەوتووەتە وڵاتی ماریاندییەنەکان نزیک بە نیمچە دوورگەی ئاشیرۆسیاس کە هێراکولەس Hercules لەوێ دابەزی، -وەک دەڵێن- بۆ هێنانەدەرەوەی "سێربییەکان لە دۆزەخ"، وەک بیرەوەریی یادگاری لەشکرکێشییەکە، خەرەندێکی دوو ئاست قووڵی دروستکرد. هێراکلیا Heraclea دوای گەڕانەوەی دەهەزار کەسەکە بوو بە کۆمارێکی بەهێز، سەروکاریی بازرگانیی ئیوخین دەکا، تا ئەوکاتەی بەهۆی بەشدارییەوە لە جەنگەکانی میترادییەکاندا لەگەڵ ڕۆمانەکان وێراندەبێ. لەو ساتەوە بووە بە ناوچەیەکی تورکی، شارێک پێی دەڵێن ئیرەکلی Erekli، کەوتووەتە سەر هێڵی درێژیی ٣٣° پلە و ١٩° پلە بەرەو ڕۆهەڵات و هێڵی پانیی ٤١° پلە و ١٧° پلە بەرەو باکوور.

لە هێراکلیا Heraclea یۆنانییەکان لە ڕێگەی بستونیا و تازەینیا تیراسەوە چوون بۆ خریسۆفۆلیس، شارێکی خالیدوانەکان، ئەمڕۆ پێی دەڵێن سکیوتاری و یەکێک لە گەورەترین گەڕەکەکانی کەنار شاری ئیستەنبوڵە.

(ماویەتی)